

ΡΑΔΙΟ

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Β' - ΑΡΙΘ. 7

ΙΟΥΛΙΟΣ 1939

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Κ. ΚΟΤΖΙΑ . . . . . Ἀθῆναι
Μ. ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΣ . . . . . Προσθήκες σὲ ἡμερολόγιο
Γ. ΜΩΡΑΪΤΗ . . . . . Ἐπιστολὴ Δρόσου πρὸς Κάλβον
Γ. ΖΩΡΑ . . . . . Ἐρωτόκριτος καὶ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ
Ι. ΡΕΓΑΛΛΗ . . . . . Διὰ τὴν ἴδρυσιν ἑνὸς ἀγάλματος τοῦ Ὁμή-
ρου εἰς Ἀθήνας
Φ. ΒΙΚΚΙΟ . . . . . Ἀνέκδοτος Ἑλληνικὸς κῶδιξ περὶ τῆς ἱστο-
ρίας τῶν Τούρκων Σουλτάνων
Γ. ΖΩΡΑ . . . . . Στοιχεῖα ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας
Δ. ΤΡΙΒΟΛΗ . . . . . Ὁ Βωμὸς τῆς Εἰρήνης καὶ τὸ Μαυσωλεῖον
τοῦ Αὐγούστου ἐν Ρώμῃ
Γ. ΤΟΥΡΚΗ . . . . . Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ μελετᾶται ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς μου-
σικῆς ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι σήμερον

Ἀπὸ τὴν Ἑλληνο-ιταλικὴν πνευματικὴν κίνησιν - Ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν
τύπον - Διαλέξεις ραδιοφωνικῶν σταθμῶν Μπάρι καὶ Ρώμης μηνὸς
Ἰουνίου - Διάφορα

ROMA
Via Montello 5

1. - Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ, καθηγήτριας Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: « Ἡ σημερινὴ Ἑλληνίδα ».
3. - Θ. ΒΟΡΕΑ τέως Πρυτάνεως Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Προέδρου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: « Ἡ κληρονομικότης καὶ τὸ περιβάλλον ὡς παράγοντες τῆς διανοίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος. Μέρους Α' ».
4. - Θ. ΒΟΡΕΑ: « Ἡ κληρονομικότης καὶ τὸ περιβάλλον ὡς παράγοντες τῆς διανοίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος. Μέρους Β' ».
- Α. Σ. τοῦ Μητροπολίτου Σκύρου καὶ Καρυστίας κ. κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ: « Θεῖον Κήρυγμα: Ὁμολογία καὶ ἄρνησις ».
5. - Α. ΠΑΠΑΔΑΚΗ: « Ὁ Τουρισμὸς πρὶν καὶ τώρα ».
6. - Σ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ - ΠΑΠΑΔΑΚΗ, συγγραφέως καὶ λογοτέχνης: « Οἱ Σουλιώτισσες ».
7. - Ι. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς λογοτεχνίας: « Ὁ Γαβριὴλ Ντ' Ἀννούτσιο ».
8. - Κ. ΔΗΠΑ - ΜΑΛΑΜΟΥ, συγγραφέως καὶ λογοτέχνης: « Ἡρώιδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ».
10. - Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ, λογοτέχνη καὶ κριτικοῦ: « Τὰ Κυριακάτικα φύλλα τῶν Ἐφημερίδων ».
11. - Α. Σ. τοῦ Μητροπολίτου κ. κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ: « Θεῖον Κήρυγμα: Καὶ ποιῆσω ἡμᾶς ἄλιεῖς ἀνθρώπων ».
13. - Θ. ΣΥΝΑΔΙΝΟΥ, προέδρου ἑταιρείας Ἑλλήνων θεατρικῶν συγγραφέων: « Ἐπὶ

τῇ πενταετίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ Μπάμπη Ἀννίου ».

14. - Ι. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς φιλολογίας: « Ὁ Γαβριὴλ Ντ' Ἀννούτσιο ».
15. - Μ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ: « Ὁ Μπάμπης Ἀννίου ».
17. - Γ. ΑΝΝΙΝΟΥ, λογοτέχνη καὶ δημοσιογράφου: « Ἡ ζωὴ τοῦ Πατέρα μου ».
18. - Α. Σ. τοῦ Μητροπολίτου κ. κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ: « Θεῖον Κήρυγμα: Ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Γαλιλαίας ».
19. - Α. ΛΑΥΡΙΩΤΗ, συγγραφέως: « Ὁ Ἄθως καὶ τὰ ἱστορικὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους ».
21. - Ι. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς φιλολογίας: « Ὁ Ἀρνάλδος Μουσσολίνι ».
22. - Γ. ΠΑΝΤΑΖΑΤΟΥ, ἱατροῦ - ὀφθαλμιάτρου: « Περὶ γλαυκώματος ».
24. - Ν. ΠΕΡΔΙΚΑ, συγγραφέως καὶ λογοτέχνης: « Τρεῖς Ἑλληνίδες ποιήτριες τοῦ 19ου αἰῶνος ».
25. - Α. Σ. τοῦ Μητροπολίτου κ. κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ: « Θεῖον Κήρυγμα: Φυσιγνωμίες μεγάλες ».
27. - Κ. ΔΗΠΑ - ΜΑΛΑΜΟΥ, συγγραφέως καὶ λογοτέχνης: « Ὁ Πόρος, τὸ χαριτωμένο νησί ».
28. - Ι. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς φιλολογίας: « Ὁ Μπενίτο Μουσσολίνι, ὡς συγγραφεὺς ».
29. - Κ. ΚΑΤΣΑΡΑ, νευρολόγου - ψυχιάτρου: « Τὰ μαθητικὰ συσσίτια ».

ΑΘΗΝΑΙ

τῆς Α. Ε. τοῦ Ὑπουργοῦ - Διοικητοῦ Πρωτεύουσας κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΤΖΙΑ

Αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην, ἀπὸ πνευματικὴν ἐντιμότητα, νὰ καθορίσω ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, μὲ τὰ πρῶτα λόγια μου, τὴν θέσιν πού θὰ πάρω ὡς ὁμιλητῆς, ἐναντι τοῦ θέματος διὰ τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ὁμιλήσω.

Καὶ ὅταν λέγω « ἐναντι τοῦ θέματος » χρησιμοποιοῦ μίαν ἔκφρασιν ἐντελῶς συμβατικὴν εἰς τὰς διαλέξεις. Διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν πρόκειται περὶ θέματος. Πρόκειται περὶ κόσμου, περὶ ἑνὸς κόσμου αἰωνίου, ὁ ὁποῖος ἔλαβε διὰ τὴν αἰωνιότητα τὴν ἀπαράμιλλον μορφήν του μέσα εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας συνετελέσθη τὸ Ἑλληνικὸν θαῦμα καὶ ὑψώθη κάποτε - ἐπίσης διὰ τὴν αἰωνιότητα - τὸ λαμπρότερον παρατηρητήριον τοῦ φωτός.

Ἡ μᾶλλον πρόκειται περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Διότι δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἀπὸ καθαρῶς πνευματικῆς ἀπόψεως, ἐδῶ, εἰς τὸ ἄστυ, εἰς τὰς Ἀθήνας, καθορίσθη διὰ παντὸς ἡ ὑψηλὴ εἰμαρμένη τῶν μεγάλων ἀνθρωπίνων ἐπιδιώξεων, ἐχαράχθησαν οἱ ὕψιστοι σκοποὶ τῆς ζωῆς καὶ ἐπῆραν τὸ ὀριστικὸν σχῆμα τους ὅλα ἀνεξαιρέτως αἱ ἀξίαι τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ διανοητικοῦ καὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ ἀξίαι, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ἔκτοτε παγκόσμιον κεφάλαιον καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη, στηρίζεται καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ πάντοτε νὰ στηρίζεται ὁ ἄνθρωπος, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ τοῦ μήκους ὅπου ζῆ, ἐὰν θέλῃ νὰ κρατήσῃ τὴν ἰσορροπίαν του, νὰ ἐξευγενίσῃ τὴν μοῦραν του καὶ νὰ δώσῃ εἰς ὅλας τὰς ἀνησυχίας του ἕνα ἀσφαλῆ καὶ ἀνώτερον προσανατολισμὸν.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀπλὴν ὑπογράμμισιν τῆς σημασίας πού ἔδωσαν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ παρελθόν τῆς, ἡ δόξα τῆς καὶ ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος πού ἐπαιξε διὰ νὰ πάρῃ τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν τῆς διαμόρφωσιν ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἀμέσως τὴν ἀπεραντωσύνην τοῦ θέματος.

Ἀσφαλῶς δὲν ὑπάρχει κανένα ἄλλο θέμα, περισσότερον ἀνεξάντλητον καὶ εὐρύ.

Διότι ἐπάνω εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο, τὸ ὁποῖον κατέστησε βαθύτατα ἱερόν, ὄχι μόνον δι' ἡμᾶς ἀλλὰ καὶ δι' ὅλον τὸν αἰσθανόμενον καὶ σκεπτόμενον κόσμον, ἡ περίλαμπρος ἱστορία του, ἔχουν διασταυρωθῆ τὰ μεγαλύτερα ρεύματα πού ἐδημιούργησε μὲ τὴν θαυμαστὴν καὶ πολύμορφον δρᾶσιν του τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Εἰς αὐτὴν, τὴν κατάφωτον σκηνὴν, τὴν ὁποῖαν ἔχει διακοσμήσει μὲ τὴ χάρι τοῦ πλέον μεγλοφυοῦς σκηνοθέτου ἡ φύσις ὁλομόναχη, ὡς νὰ εἶχε καὶ ἐκείνη τὴν διαίσθη-

σιν τοῦ καταπληκτικοῦ ρόλου πού θά ἀνέθετον οἱ Θεοὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἐπαίχθη τὸ ὑψηλότερον ἔργον πού συνέλαβε καὶ ἐπραγματοποίησεν ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία, τοῦ ὁποῖου ἡ εὐρυτάτη πνευματικὴ ἀπήχθῃσι παρατείνεται ἀκόμη καὶ θά παρατείνεται ἐπ' ἄπειρον εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἐφ' ὅσον θά ὑπάρχη ὁ κόσμος.

Διότι ὅλος ὁ κόσμος ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτό, δηλαδή ἀπὸ τὴν αἰωνίαν πηγὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ θαύματος, πού ἀστραψε κάποτε ἀγνάντια στὴν ὠραιότερη θάλασσα ὅπου ἔχει καθρεφτισθῆ ὁ οὐρανός, καὶ ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ πιὸ χαριτωμένα βουνά πού ἔχει φωτίσει ὁ ἥλιος.

Ἴδου διὰ ποῖον λόγον αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἐτόνισα ἀπ' ἀρχῆς, νὰ καθορίσω τὴν θέσιν μου ὡς ὁμιλητοῦ ἐναντι τοῦ θέματος πού πραγματεύομαι.

Δὲν θά ὁμιλήσω περὶ τῶν Ἀθηῶν μὲ τὴν σοφίαν καὶ μὲ τὴν πείραν πού διαθέτουν οἱ μελετηταὶ τοῦ μεγάλου παρελθόντος τῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄλλωστε, ὁμολογῶ, ὅτι δὲν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ συγκαταλέγωμαι. Μὲ ἄλλα λόγια δὲν ἀντιμετωπίζω τὸ θέμα ὡς εἰδικός.

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν μάλιστα αὐτὴν θά μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἐμπιστευθῶ καὶ ἓνα μυστικόν. Ἐξ ἰδιοσυγκρασίας δὲν προσφέρομαι πολὺ εἰς τὰς συγκινήσεις, τὰς σεβαστάς ὁπωσδήποτε, τὰς ὁποίας προκαλεῖ μέσα εἰς τὸν ἀνθρώπον ἡ ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος. Οὕτω, προκειμένου περὶ τῶν Ἀθηῶν, ἀπλῶς ὡς μουσεῖο τῶν ἀναμνήσεων καὶ περιορισμένως ὡς ἱστορικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ θησαυροῦ, ἀνεκτιμήτου ἔστω καὶ ἀνεξαντλήτου, δὲν παρουσιάζω μόνον τὴν ἔλλειψιν τῆς εἰδικότητος, ἀλλὰ καὶ μίαν ἀκαταλληλότητα σχεδὸν φυσικὴν. Ἀκαταλληλότητα ἡ ὁποία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνστικτοῦ προτιμήσεώς μου πρὸς ὅ, τι ἐκφράζει δρῶσαν καὶ σφύζουσαν τὴν ζωὴν, πρὸς τὰ ζωντανὰ σχήματα, πρὸς τὰς παλλομένας ἐκδηλώσεις, πρὸς τὸν ρυθμὸν δηλαδή τοῦ παρόντος καὶ τὴν θέλησιν τοῦ μέλλοντος.

Τοῦτο — ἐννοεῖται — ἀσχέτως πρὸς τὴν βαθυτάτην εὐλάβειαν πού αἰσθάνομαι ἐναντι τοῦ παρελθόντος τῶν Ἀθηῶν, πού εἶναι τὸ παρελθὸν τῆς Ἑλλάδος, πού εἶναι κάτι περισσότερο ἀκόμη, — τὸ παρελθὸν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ ὁποῖον ὁ χρόνος καὶ ἡ δόξα ἔχουν καταστήσει ἔννοιαν παγκοσμίως ἱεράν.

Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς ἔχω νὰ διατυπώσω μίαν ἐπιφύλαξιν, ἀφορῶσαν τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ παρελθόντος καὶ συγκεκριμένως τῶν μνημείων πού ἀποκαλοῦμεν ἐρείπια τοῦ μεγαλείου τῶν Ἀθηῶν.

Δὲν νομίζω ὅτι ὁ ἄσχος αὐτὸς ἐκφράζει τὴν ψυχὴν τῶν πραγμάτων, πού κατῶρθωσαν νὰ ἐπιζήσουν ὑπὸ τὴν ἀκμὴν τοῦ ἄστεος. Διότι πιστεύω βαθύτατα ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν εἶναι ἀπλῶς μουσεῖον. Διότι πιστεύω βαθύτατα ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτὸ πού ὀνομάζομεν Ἀθήνας, παλαιὰς ἔστω Ἀθῆνας, κλασικὰς δηλαδή Ἀθῆνας, δὲν εἶναι μία ὑπόθεσις νεκροταφείου, ἡ ὁποία μᾶς συγκινεῖ μόνον μὲ τὴν ὠραιότητα πού δίδει κάποτε ὁ θάνατος εἰς τοὺς πεθαμένους ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰς νεκράς ἐποχάς.

Σᾶς ὁμιλῶ ὡς Ἀθηναῖος πού ἔζησεν ἐντονότατα μέσα εἰς τὸν τόπον αὐτὸν καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν μαρτυρίαν ὅλων ἐκείνων πού ἐγνώρισαν καὶ ἠσθάνθησαν τὰς Ἀθῆνας.

Ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου εἶναι ἔννοια ἀπολύτως ἀντιαθηναϊκὴ.

Τὸ ψῦχος πού δημιουργεῖ ἡ ἀπονέκρωσις διαλύεται μέσα εἰς αὐτὴν τὴν θερμὴν ἀτμοσφαιραν. Ἐδῶ τίποτε — θά ἔλεγε κανεὶς — δὲν πεθαίνει, τίποτε δὲν παγώνει, τίποτε δὲν χάνει, ἔστω καὶ κομματιασμένο καὶ σακατεμένο, τὴν ἐπαφὴν του μὲ τὴν ζωὴν.

Ἄλλα, ἰδέαι καὶ πράγματα, ἔχουν κάτι τὸ ἀειθαλές, μίαν μυστηριώδη δύναμιν ἐπιβιώσεως καὶ πέραν ἀπὸ τὴς φοβερώτερας καταστροφῆς τῶν, κάτι πού εἶναι σὰν μία πνοὴ θεότητος, χυμένη ἀπὸ τὰ παλῆα χρόνια, χωρὶς νὰ σβύνη ποτέ, μέσα εἰς τὴν ἀτμοσφαιραν τῆς πόλεως.

Σηκῶστε τὰ μάτια σας πρὸς ἓνα οἰονδήποτε ἐνθῦμιο τῶν Ἀθηῶν, ἓνα ναό, μία κολῶνα, ἓνα μάρμαρο, ἓνα γυμνὸ τοῖχο μέσα στὸν ἥλιο, πού εἶναι τὸ φτωχότερο πρᾶγμα πού μπορεῖ νὰ συναντήσῃ κανεὶς. Ἄλλα νομίζετε πὼς ζοῦν, πὼς ζεσταίνονται, πὼς ἐκφράζονται μέσα στὸ γαλάζιο φῶς πού τὰ περιβάλλει. Ἄλλα, ὅταν τὰ κυττᾶτε, αἰσθάνεσθε ὅτι ἀποτελοῦν ἀκόμη, ὡς τὰ σήμερα, παρακίνησι γιὰ τὴ ζωὴ.

Εἶναι πάντοτε ἡ αἰσθησις τῆς ζωῆς, τὴν ὁποῖαν ἐξακριβώνετε καὶ συναντᾶτε ὅπου βρεθῆτε.

Καὶ μέσα στὰ ἐρείπια.

Νὰ τὸ θαῦμα τῆς ἀθανασίας τῶν Ἀθηῶν. Νὰ τὸ μυστικὸ τῆς αἰωνιότητός των, σκορπισμένης σὰν τὸν ζωογόνον ἀέρα, ἐπάνω σ' ὅλα τὰ πράγματα πού ἄφησε.

Διὰ νὰ ἔχετε ζωηρότεραν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ θαύματος αὐτοῦ, πού δὲν εἶναι κατὰ βάθος παρὰ τὸ θαῦμα τῆς Ἑλληνικῆς ζωτικότητος φτασμένο μέχρι τῆς μορφῆς τῶν ἀψύχων, ἐνθυμηθεῖτε ὅσοι ἐπεσκέφθητε ἄλλας χώρας, τὰ ἐρείπια καὶ τὰ μνημεῖα ἄλλων πολιτισμῶν.

Ἡ διαφορὰ προκαλεῖ τὴν κατάπληξιν.

Ἐκεῖ ἡ αἰσθησις τοῦ θανάτου εἶναι ἄμεσος καὶ καταθλιπτικὴ. Μὲ τὸ πρῶτο βλέμμα αἰσθάνεσθε ὅτι εὐρίσκεσθε εἰς τὸ νεκροταφεῖον μιᾶς ἐποχῆς. Ἀπόδειξις ὅτι νοιώθετε τὴν ἴδια στιγμὴν ἐκείνη τὴν παράξενη ἐντύπωσιν τῆς ζωτικῆς ἐλαττώσεως πού δοκιμάζει πάντοτε ὁ ἀνθρώπος ὅταν ἐπισκέπτεται τάφους.

Ἐπάνω εἰς αὐτὰ τὰ ἐρείπια τοῦ παρελθόντος, ὅσο καὶ νὰ προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν μὲ τὰς διαστάσεις των καὶ τὴν περιέργειαν μὲ τὰ γεγονότα πού ἐνθυμίζουσι, δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπολύτως πού νὰ ξαναδίνει τὸ ρῆγος τῆς ζωῆς, πού νὰ ὑποβάλλῃ κάπως τὴ θερμὴν τῆς διάθεσις εἰς τὸν θεατὴ των.

Πελώριοι παγωμένοι σκελετοὶ ἐποχῶν καὶ δράσεων πού ἐτελείωσαν γιὰ πάντα. Ὀλιβερὰ ἀπολιθώματα τῆς ἱστορίας, ὅπου ἔσβυσαν σὺν τῷ χρόνῳ ὅλα τὰ ἔχνη τῆς ζωῆς.

Καταλαβαίνετε ἀμέσως, ὅταν τὰ βλέπετε, ὅτι τὰ μνημεῖα αὐτά, μόλις ἀπεσπᾶσθησαν ἀπὸ τὰς ἐποχὰς τῆς ἀκμῆς των, μόλις ἔχασαν δηλαδή ἐκεῖνο πού τοὺς ἐξησφάλιζε τὸ μεγαλεῖον των, ἔμειναν ψυχρὰ καὶ κενά, σὰν τὰ ὄστρακα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχει ἀφαιρεθῆ κάθε οὐσία.

Τίποτε παρόμοιον δὲν συμβαίνει μὲ τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηῶν, μολονότι ἐρείπια, μολονότι συνήθως περισσότερο ἐρείπια. Προσέξατε. Κοντὰ τοὺς δὲν ἔχετε ποτέ τὴν αἰσθησιν τοῦ νεκροταφείου. Κοντὰ τοὺς εἶναι σὰν νὰ περνᾶτε σ' ἓνα κύκλον βαθύτερης καὶ ὠραιότερης ζωῆς, σὰν νὰ ξαναγεννιέσθε, σὰν νὰ ξαναβρίσκετε τὸν ἑαυτὸν σας, σὰν νὰ γίνεσθε πληρέστερος.

Χάρις εἰς τὸ μυστικὸ τῆς ὁμορφιάς, τῆς τελείας ὁμορφιάς, ἡ ὁποία εἶναι ἐπίσης χαρὰ ὅπως εἶναι χαρὰ κάθε τι πού ἔρχεται νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ζωικὴν μας θέλησιν καὶ νὰ τὴν ἀνασυντάξῃ ὕστερα ἀπὸ τὰς μοιραίας κρίσεις πού συναντᾶ, αἱ Ἀθῆναι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἓνα σύμβολον τῆς παντοτεινῆς αἰσιοδοξίας.

Αἱ μεγάλοι περιπέτεαί της, αἱ φοβεραὶ δοκιμασίαι ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐπέρασε ἐπὶ μακροτάτους αἰῶνας, οἱ ἀπερίγραπτοι κίνδυνοι ποὺ ἀντιμετώπισε, τὰ ἀφάνταστα πλῆγματα ποὺ ἐδοκίμασε, τίποτε, ἀπολύτως τίποτε δὲν ἐστάθη ἱκανὸν νὰ τῆς ἀφαιρέσῃ ἐκεῖνο ποὺ τῆς παρεχώρησαν οἱ Θεοί: Τὴν μοῖρα τῆς αἰωνιότητος.

Ζοῦν καὶ τὰ συντρίμματά της ἀκόμη.

“Ὅλα αὐτὰ τὰ πληγωμένα, τὰ γκρεμισμένα πράγματα εἶναι τόσο κοντὰ στὸν ἄνθρωπο ποὺ μορεῖ νὰ τὰ ἰδῇ καὶ νὰ τὰ αἰσθανθῇ, ὥστε νὰ μπαίνουν ἀμέσως εἰς τὴν οἰκειότητά του, νὰ γίνονται στοιχεῖα τῆς ἐσωτερικῆς του ζωῆς καὶ παράγοντες τῶν πνευματικῶν του ἀνυψώσεων.

Καὶ ὅταν λέγωμεν τὸν «ἄνθρωπον» δὲν ἐννοοῦμεν τὸν Ἕλληνα περιορισμένως. Τὸ φαινόμενον τῆς λατρείας τοῦ Ἕλληνοσ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι οὗτος αἰσθάνεται ἐντονώτερα τὴν ὠραιότητα τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι ὡς Ἕλληνα ὑφίσταται βαθύτερα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόλου.

Εἶναι βέβαια ἀναμφισβήτητον ὅτι — τοῦλάχιστον ἕως ἓνα σημεῖον — ἡ φυλετικὴ παράδοσις προδιθέτει τὴν εὐαισθησίαν μας προκειμένου περὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ παρελθόντος, ἂν καὶ εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητον — αὐτὸ δὲ νὰ μείνῃ παρακαλῶ ἀναμεταξύ μας — ὅτι συγκριτικῶς οἱ ὀλιγώτερον ἀνερχόμενοι μέχρι τώρα εἰς τὰ Προπύλαια ἦσαν οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδιαιτέρως οἱ Ἀθηναῖοι.

Πάντως μία ἐξήγησις τῆς λατρείας ποὺ ἐμπνέει τὸ Ἄστυ, οὕτω περιορισμένη, θὰ εὐρίσκετο εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν μὲ αὐτὴν τὴν ἐννοίαν τῆς γενικότητος, τῆς καθολικότητος, τῆς παγκοσμιότητος, τὴν ὁποίαν προσέλαβε διὰ μέσου τῶσων αἰῶνων ὁ θαυμασμός, ὁ προκαλούμενος ἀκόμη καὶ εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματος: Ἀθῆναι.

Δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἀνθρώπου, μέσθ εἰς τὸ πλῆσιον μᾶς συγκεκριμένης χώρας ἢ ἐνὸς συγκεκριμένου λαοῦ. Πρόκειται περὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Πρόκειται περὶ ἐνὸς φαινομένου οἰκουμενικῆς εὐρύτητος, τὸ ὁποῖον περιέργως καὶ ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι θὰ ἤμποροῦσε νὰ φαντασθῇ κανεὶς, γίνεται ἀκόμη περισσώτερον εὐρὺ καὶ ἀκόμη περισσώτερον ἐντονον μέσα εἰς τὴν καθολικὴν συνείδησιν διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου.

Αὐτὴ ἡ διαπίστωσις ἀποτελεῖ διὰ τὰς Ἀθήνας τὴν ὑψηλοτέραν τιμὴν. Ἀποτελεῖ ἀκόμη μίαν πλήρη ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος ὅτι, παρ’ ὅλας τὰς ἀφαντάστους πράγματι προσόδους ποὺ συνετελέσθησαν ἔκτοτε εἰς τὸν κόσμον, ἡ ἐστία τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀκτινοβολίας δὲν μετετέθη ἀπὸ τὴν σεπτὴν περιοχὴν, ὅπου τὴν ἐτοποθέτησε τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα.

Εἶναι πάντοτε ἐδῶ, ἐπάνω εἰς τὰ ἴδια χώματα, κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιον ἥλιον, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ ἴδια βουνά, μπροστὰ στὴν ἴδια ἀπερίγραπτη θάλασσα.

Ἐδῶ — εἰς τὴν καρδιὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐδῶ — εἰς τὴν Ἁγία Τράπεζα τῆς γῆς. Διότι ἐπὶ τέλους, αὐτὸ ποὺ βλέπομε κάθε μέρα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ χωρὶς τὴν μεσολάβησιν τοῦ θαύματος.

(Ἐπεταὶ τὸ τέλος)

ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΣΕ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

(ΣΕΛΙΔΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ)

Τῆς συγγραφέως καὶ λογοτέχνιδος κ. ΜΑΡΙΕΤΤΑΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΣ

Τὸ παρακάτω ποὺ δημοσιεύω, μεταφράζοντάς το ἀπὸ τὸ ἰταλικό, βρίσκεται χειρόγραφο στὴ Δημοσίαι Βιβλιοθήκη Ζακύνθου. Εἶναι ἀνυπόγραφο καὶ φέρνει τὸν τίτλο: «Giornale annesso». Τὸ καθ’ αὐτὸ ἡμερολόγιον δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ.

Φαίνεται πὸς θὰ τῶγραψε κάποιος φιλέλληνας ἰταλός, πολεμιστῆς μᾶλλον, ποὺ παρακολούθησε τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀλῆ γιὰ τὴ Λευκάδα, στὰ 1807, τότες ποὺ ὤνειροπόλησε νὰ προσαρτήσῃ τὴν Ἑπτάνησο στὸ Κράτος του. Εἶναι γνώστὸ πόσον ὁ τύραννος τῶν Ἰωαννίνων ἐνδιαφέρονταν γιὰ νὰ πιτύχῃ τὴν ἀπόβασιν τοῦ στρατοῦ του. Ἀφοῦ ἀπέτυχε ὁ σκοπὸς του ἀναγκάσθηκε νὰ διακόψῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Λευκάδας, σὰν ἦλθε διαταγὴ νὰ παραδώσῃ οἱ Ρῶσοι τὰ Ἑπτάνησα στοὺς Γάλλους. Ὁ Ἀλῆς βάλθηκε μὲ μεγάλη θρησιωδία νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς Ἀρματωλοὺς.

Αὐτὰ περιγράφει ὁ ἄγνωστός μας συγγραφέας στὰς προσθήκας ποὺ βρισκομε τοῦ ἡμερολογίου του, καθὼς καὶ τὰ βασιανιστήρια ποὺ ὑπόφεραν οἱ Σουλιῶτες μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Ἀλῆ ἀπὸ τοὺς διαδόχους του, στὴν ἀρχή, ὡς σύμμαχοι τοῦ τυράννου. Οἱ Σουλιῶτες εἶχαν ταχθῆ στὸ πλευρὸ του ὕστερ’ ἀπὸ γενναῖες ὑποσχέσεις τοῦ Ἀλῆ σχετικὰς μὲ τὴν ἐλευθερία τους.

Μαρ. Ἐπτ.

Ὁ Ἀλῆ—πασᾶς ποὺ ἔχει τόσα δείγματα τοῦ ἠρωϊσμοῦ τῶν Ἀρματωλῶν, εἶναι πολὺ ἀνήσυχος βλέποντας τὴν μεγάλην δυσκολία ποὺ ἀπαντέχνει, ὄχι γιὰ νὰ τοὺς καταστρέψῃ — γιὰτὶ ὁ ἴδιος τὸ βρίσκει ὀλοτέλα ἀδύνατον — ἀλλὰ τοῦλάχιστον νὰ τοὺς διασκορπίσῃ. Τὸ ζητάει μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τοὺς κάμῃ νὰ μὴ νουώσουν ἔτσι ἐνωμένοι τὴ δύναμίν τους. Ἐχει μπροστὰ, στὰ μάτια του τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανάστασης τῶν Σέρβων, ποὺ τόσο γλῆγορα κατῶρθωσαν νὰ τινάξουν τὸν βάρβαρον ζυγόν, ποὺ τοὺς πίεζε καὶ ἔγιναν λαὸς λεύτερος.

Φοβᾶται τώρα κάτι παρόμοιον, κ’ ἔστειλε ἐναντίον τῶν ἀρματωλῶν ἀπάνω ἀπὸ 3000 ἀνθρώπους, ἀπὸ τὴν Ἄρτα, τὴν Πρέβεζα καὶ τὴν Ἀκαρνανία. Ἄλλ’ οὔτε αὐτοὶ τοῦ φαίνονται ἀρκετοὶ καὶ στέλνει ἀκόμη 700 ἀπὸ τοὺς σωματοφύλακας του τοῦ Σώματος τῶν Ζαγοριανῶν, καθὼς λέγεται. Αὐτοὶ ἐνώθησαν μὲ τοὺς Ἕλληνες στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἀγρᾶφων. Δὲν ἦταν ὅλοι οἱ Ἀρματωλοὶ σ’ αὐτὴ τὴ συνάντησιν — ὅλοι ὅλοι ὑπερβαίνουν τοὺς χίλιους — ἀλλὰ μονάχα τὸ τρίτον: τοὺς ὠδηγοῦσαν οἱ γενναῖοι ἀρχηγοὶ Κίτσος Μπότσαρης καὶ Κατσαντώνης. Πρὸς τὴ δύση τοῦ ἡλίου, ἡ μάχη ἔγινε πολὺ ἄγρια καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ μέρη. Μάταια οἱ ἀρχηγοὶ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀλῆ ἐπιχείρησαν νὰ κυκλώσουν μὲ τὸ πλῆθος τους τοὺς Ἕλληνες.

Κάθε βῆμα ποὺ ἔκαναν γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὸ σχέδιόν τους, τὸ πλήρωναν μὲ τὸ αἷμά τους, συναντῶντας παντοῦ τὸ θάνατον. Ὅ,τι νᾶκαναν γιὰ νὰ νικήσουν καὶ νὰ μὴ νικηθοῦν, ἦταν ἀνώφελο, μ’ ὅλο ποὺ στὸ διάστημα τῆς ἐπίθεσης λάβαιναν ἀδι-ἀκοπα ἐνισχύσεις. Βλέποντας τέλος τὸ ἀδύνατον ν’ ἀντισταθοῦν πάρα πάνω στὴν ὀρμὴ τῶν γενναίων Ἑλλήνων, στίς ἔξι τὸ βράδυ ἀποσύρθησαν, κακῶς ἔχοντας, ἀφήνοντας στὸ πεδίο ἀπάνω ἀπὸ 800 νεκροὺς ἀπὸ τοὺς καλύτεροὺς τους, καθὼς καὶ ἀφθονο ὕλικὸ πο-

λέμου. Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας σκοτώθηκαν μόνο δέκα, ἓνας ἀπ' αὐτοὺς λεγόταν Δίπλας, γνωστότατος γιὰ τὴν ἀνδρεία του καὶ πολὺ ὀρμητικός. Πολλὲς φορές μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι εἰσχώρησε στὶς ἐχθρικές γραμμές, ὅπου τέλος θυσιάστηκε γιὰ τὴν Πατρίδα.

Οἱ σύντροφοὶ τοῦ ἀφοῦ φυσικὰ λυπήθηκαν γιὰ τὸ χαμὸ του, τὸν ἔθαψαν μὲ τοὺς ἄλλους νεκρούς. Ὑστερ' ἀπὸ τὴ μεγάλη αὐτὴν ἐπιτυχία, οἱ Τοῦρκοι φοβήθηκαν τόσο, ὥστε ἀποφεύγουν κάθε συνάντησι. Ἀντίθετα οἱ Ἕλληνες ἀπόχτησαν τόση τόλμη καὶ τόση πεποίθησι, ὥστε μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐλπίζῃ, πὼς στὸ μέλλον θὰ κάμουν ἐπιχειρήσεις πρὸ θετικῆς καὶ ἐπωφελεστέρας.

Ἡ διάδοσι πὼς ὁ Ἄλῃ πασᾶς ἐτοιμαζόταν νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Λευκάδας, ἔφτασε στ' ἄφτιά τῶν Ἀρματωλῶν, οἱ ὁποῖοι ἔκαμαν συμβούλιο ἀναμεταξύ τους καὶ ἀποφάσισαν ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτοὺς νὰ πάῃ ἀμέσως νὰ βοηθήσῃ τὸ νησί. Διάλεξαν λοιπὸν 250 ἀπὸ τοὺς πρὸ γενναίους καὶ τοὺς ἔστειλαν ἐκεῖ. Καὶ πρῶτα ἔστειλαν δέκα μόνο γιὰ ν' ἀναγγείλουν τὸν πηγαμὸ τῶν ἄλλων.

Τοῦ κόσμου τίς ἐνοχλήσεις καὶ τίς δυσκολίες συνάντησαν στὸ δρόμο τους. Οἱ Τοῦρκοι ποὺ ὑποπτεύονταν τὸν σκοπὸ τους, ἀμέσως ἐνώθησαν, καὶ ἀφοῦ ἔστειλαν ἓνα μονωμένο σῶμα μπροστὰ γιὰ νὰ καταλάβῃ ὅλους τοὺς λόφους ἀπ' ὅπου θὰ περνοῦσαν οἱ ἄλλοι, χωρίσθηκαν σὲ δυὸ καὶ τοὺς ἀκολούθησαν. Ἐδῶσαν ἀκόμη ἐντολὴ στὸν Ἀραβα Γιουσούφ γιὰ νὰ πάῃ.

Αὐτὸς ἔστειλε ἀμέσως πενήντα γιὰ νὰ καταλάβουν τὴν πεδιάδα τῆς Ζαβέρδας, ἀπ' ὅπου θὰ περνοῦσαν οἱ Ἀρματωλοὶ γιὰ νὰ ἐπιβιβασθοῦν. Ὅλ' αὐτὰ ὅμως δὲν χρησίμεψαν σ' ἄλλο, ἀπὸ τοῦ ν' αὐξήσουν τὴν γενναϊότητα τῶν Ἑλλήνων.

Στὶς ὀχτὼ ἡμέρες ποὺ χρειάσθηκαν γιὰ νὰ φτάσουν τὴν παραλία ἐδέχοντο ἀδι-ἀκοπα ἐχθρικές ἐπιθέσεις. Ἀλλὰ γι' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχε δυσκολία. Ἀντιμετώπισαν τὰ πάντα. Ἀμύνθηκαν, ὑπερπήδησαν ὅλα. Κάθε φορά, ποὺ τοὺς ἔβλεπαν οἱ Τοῦρκοι νὰ φθάνουν μὲ ὀρμὴ ἐναντίον τους, ἔφευγαν, ὡς που στὸ τέλος τοὺς ἄφησαν λεύτερο τὸ διάβα. Μόλις ἔφθασαν στὸ Βίοστρι τῆς Ἀκαρνανίας, μέρος ποὺ ἀπέχει ἀπὸ δῶ δέκα ὥρες, σταμάτησαν γιὰ νὰ προμηθευτοῦν τρόφιμα ποὺ τοὺς ἔλειπαν ἀπὸ δυὸ ἡμέρες, καὶ γιὰ ν' ἀναπαυθοῦν κι ὅλα ἀπὸ τὸ μακρὸ καὶ κουραστικὸ ταξεῖδι.

Σὲ λίγο ἔφθασαν οἱ Τοῦρκοι. Ὁ στρατὸς τους ἦταν τετραπλάσιος ἀπὸ τοὺς Ἀρματωλοὺς. Ντράπηκαν λοιπὸν ν' ἀποφύγουν τὴ μάχη. Ἔτσι ἄρχισαν νὰ παρατάσσωνται καὶ νὰ καταλαβαίνουν τίς καλύτερες θέσεις, γιὰ ν' ἀμυνθοῦν ὅσο θὰ γινόταν καλύτερα.

Μάταιον ὅμως καὶ τοῦτο. Ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες πολέμησαν γιὰ τέσσερις ὥρες ὠρμησαν μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι καὶ ἄνοιξαν μὲ τὴν παλληκαριά τους τὸ δρόμο. Ἀπάνω ἀπὸ εἴκοσι Τοῦρκοι σκοτώθηκαν, καὶ πολλοὶ πληγώθηκαν. Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἓνας μόνο χάθηκε καὶ δυὸ πληγώθηκαν ἐλαφρά. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν ἐπιτυχημένη ταύτη ἐπίθεσι, δὲν εἶχαν οἱ Τοῦρκοι πιά τὸ θάρρος νὰ ἐμποδίσουν τὴ διάβα τους. Καὶ οἱ 500 ποὺ βρῆσκονταν ἀπὸ πρὶν στὴν Ζαβέρδα μαθαίνοντας τὴ νίκη τους, δὲν τόλμησαν νὰ τοὺς ἐπιτεθοῦν, ἀλλὰ τοὺς κοιτάζαν ἀπὸ μακρυὰ, οὔτε πάλι τόλμησαν νὰ κατεβοῦν γιὰ νὰ τοὺς ἐμποδίσουν τὴν ἀποβίβασι. Τοὺς πῆραν δυὸ καράβια, ποὺ τὴν ἐποπτεία τους εἶχε ὁ Κ. Κομιτόπουλος, ὁ ὁποῖος στάλθηκεν ἐπίτηδες ἐκεῖ. Ὁ ἴδιος τὴν προηγούμενη ἡμέρα εἶχε ρίξει πολλὰ κανονιὰς στὴν παραλία ποὺ εἶχαν φανῆ οἱ Τοῦρκοι καὶ τὴν ἐπομένη τοὺς ἔκαμε ν' ἀποσυρθοῦν. Ὅλοι οἱ Ἀρματωλοὶ ἀποβιβάσθηκαν καὶ τὸ πρῶτ

στρατοπέδωσαν στοῦ πασᾶ. Πολλὸς κόσμος ἀπὸ τὴν πόλι ἔτρεξε νὰ τοὺς συναντήσῃ καὶ νὰ τοὺς συγχαρῆ γιὰ τὴν ἀφιξί τους. Τὴν ἄλλην ἡμέρα ἦλθαν στὴν πόλι καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τους καὶ παρουσιάσθηκαν στὸν Παπαδόπουλο, ὁ ὁποῖος τοὺς δέχθηκε μὲ πολλὴ καλωσύνη.

Θὰ παρέλειπε ἓνα καθήκο τὸ νησί αὐτό, ἂν δὲν ἀνεγνώριζε τὴν ὠφέλεια ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὸν ἡρωϊσμό τῶν Ἀρματωλῶν.

Ὁ πασᾶς, ποὺ λίγο φροντίζει γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἡγεμόνα του, καὶ ποὺ πάντα του ἀσχολήθηκε μόνο μὲ τίς δικές του ὑποθέσεις, ἄρχισε ν' ἀποφεύγῃ νὰ πάῃ στὸ στρατόπεδο τοῦ μεγάλου Βεζύρη μὲ διάφορες προφάσεις. Προσποίεταν τὸν ἄρρωστο, καὶ χίλια δυὸ ἄλλα.

Ἐπειτα μάθαμε ἀπὸ ἄλλο μέρος, πὼς ἔστειλε μυστικὰ τὸν ἐπίτροπό του στὴν Κωνσταντινούπολι, μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ μὴ φεισθῆ οὔτε χρήματα, οὔτε μέσα γιὰ νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὴν πρόσκλησι.

Ἡ δυστυχία ἦλθε στὴν πρωτεύουσα μετὰ τὴν πτώσιν του. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀξιολογώτερους διέφυγαν τὸ θάνατο στὶς πρῶτες στιγμὲς τῆς ἐπαναστάσεως θυσιάσθηκαν κατοπινὰ ἀπὸ τὸ διάδοχό του.

Κάθε μέρα καταστρέφουν καὶ σκοτώνουν πρόσωπα κάθε τάξης γιὰ νὰ πάρουν τίς περιουσίες τους. Δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νάχουν κάμει ἔγκλημα. Φτάνει νὰ ὑπηρετήσαν τὸν προκάτοχο καὶ νάβαι πλούσιοι. Ἡ Θεία Πρόνοια δὲν θὰ μπορέσῃ ν' ἀνεχθῆ νὰ γίνονται τόσες καταστροφές στὴν ἀνθρωπότητα. Ἐλπίζω νὰ βοηθήσῃ νὰ καταστραφῆ μιὰ γιὰ πάντα ἡ τυραννικὴ καὶ ἀδίκη τούτη δυναστεία.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΡΟΣΟΥ ΠΡΟΣ ΚΑΛΒΟΝ

τοῦ καθηγητοῦ καὶ λογοτέχνου κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΩΡΑΪΤΗ

Ὁ Κάλβος παραμένει πάντοτε ὁ παραμελημένος καὶ ὁ ἄγνωστος, τόσο ὅσον ἀφορᾷ τὴν ζωὴν ὅσον καὶ τὸ ἔργον του. Ἄν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγας γενικὰς κρίσεις διὰ τὰς γνωστὰς εἴκοσι ἐλληνικὰς ᾠδὰς του, τὰς ὁποίας οἱ περισσότεροι μελετηταὶ του ἐπαναλαμβάνουν σχεδὸν αὐτολεξεί καὶ στερεοτύπως, τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς παραγωγῆς τοῦ μεγάλου μας ποιητοῦ καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς ζωῆς του παρημελήθησαν ἐξ ὀλοκλήρου.

Παντελῶς ἄγνωστα ἦσαν μέχρι πρό τινας ἐν Ἑλλάδι τὰ ἰταλικὰ ἔργα⁽¹⁾, ἄγνωστος ἡ τραγωδία « Δαναίδες » καὶ ἀνέκδοτος ὁ « Θηραμένης »⁽²⁾. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη-

(1) Ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ ἔργα τοῦ Κάλβου μετέφρασα ἤδη καὶ ἐδημοσίευσα μὲ σχετικὰ σχόλια τὰ ἐξῆς: « Αἱ περὶ τέχνης θεωρίαι τοῦ Κάλβου » εἰς « Πάφον », Φεβρουάριος 1937, « Ἡ ᾠδὴ εἰς Ἴονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου » εἰς « Νέαν Ἑστίαν », 15 Ἀπριλίου 1937, « Ἡ περὶ αὐτοκτονίας ἀπολογία τοῦ Κάλβου » εἰς « Νέαν Ἑστίαν », 1 Ὀκτωβρίου 1937. Τῶν λοιπῶν ἰταλικῶν ἔργων μετάφρασιν θέλω δημοσιεύσει προσεχῶς.

(2) Τὰ κυριώτερα ἰταλικὰ ἔργα εἰς τὸ πρωτότυπον ἐξέδωκα τελευταίως εἰς Ρώμην ὑπὸ τὸν τίτλον « Andrea Calbo: Opere Italiane: Teramene; Le Danaidi e scritti minori », Istituto

λογογραφία τοῦ Κάλβου μόνον ἐν μέρει εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα, πολλὰ δὲ ἐπι-
στολαὶ παραμένουν ἀκόμη ἀνέκδοτοι εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Λαμπρόνικα τοῦ Λιβόρνου (1).
Συλλέξας πλούσιον ὕλικόν περὶ τοῦ ἐνδόξου τούτου συμπατριώτου τοῦ Σολωμοῦ καὶ
τοῦ Φωσκόλου, ἐλπίζω ταχέως νὰ καταστήσω εὐρύτερον γνωστὰ πολλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου
καὶ τῆς ζωῆς τοῦ παραγνωρισθέντος ποιητοῦ.

Σήμερον περιορίζομαι νὰ παρουσιάσω μίαν ἐπιστολὴν σταλεῖσαν πρὸς τὸν Ἄν-
δρέαν Κάλβον παρὰ τοῦ φίλου του Δημητρίου Δρόσου, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν
τοῦ πρώτου ἐκ Λιβόρνου καὶ τὴν μετάβασίν του εἰς Φλωρεντίαν.

Ὁ Δημήτριος Δρόσος, Ἕλλην ἐπίσης διαμένων εἰς Λιβόρνον ὅπου, ὡς γνωστόν,
κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἠκμαζεν ἀξίολογος Ἑλληνικῆ παροικία, εἶχε συνδεθῆ, ὡς
φαίνεται ἀπὸ τὸν τόνον τῆς ἐπιστολῆς του, διὰ στενῆς φιλίας μὲ τὸν Κάλβον. Ἀσχο-
λούμενος καὶ αὐτὸς μὲ τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὰ φιλολογικὰ ζητήματα, καὶ τέλειος
γνώστης τῆς ἰταλικῆς, τὴν ὁποίαν χειρίζεται εὐχερῶς καὶ εἰς τὰς πλέον ἐξεζητημένας
ἐκφράσεις, εἶχε παρακαλέσει τὸν Κάλβον, ὅταν οὗτος ἐγκατέλειπε τὸ Λιβόρνον μετα-
βαίνων πλησίον τοῦ Φωσκόλου, νὰ τοῦ ἀποστείλῃ τὴν τραγωδίαν «Αἴας», τὴν ὁποίαν ὁ
ποιητῆς τῶν Χαρίτων εἶχεν συγγράψῃ πρὸ ἔτους περίπου, καὶ ἣ ὁποία εἶχε κινήσει
εὐρὸν τὸ ἐνδιαφέρον, ἰδίᾳ διὰ τοὺς πολιτικούς ὑπαινεγμούς της (2).

Ἄλλ' ὁ Κάλβος — κατὰ τὴν συνήθειάν του — μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του, ἐλησμο-
νησε τὴν ὑπόσχεσιν ἣ διὰ λόγους ἀγνώστους δὲν ἠδυνήθη νὰ τὴν ἐκπληρώσῃ, ἀφῆσας
τὸν φίλον του νὰ ἀναμένη ματαίως τὸ ἔργον ἢ σχετικὰς πληροφορίας. Διὰ τοῦτο καὶ
ὁ Δρόσος, ἀφοῦ ἡ ὑπομονὴ του ἐξηντλήθη καὶ ἀφοῦ ἤρχισε νὰ χάνῃ κάθε ἐλπίδα νὰ
λάβῃ τὸ ὑποσχεθὲν ἔργον, ἀπεφάσισε νὰ γράψῃ εἰς τὸν Κάλβον ἰταλιστῶν, ἀλλ' εἰς γλῶσσαν
ἀρχαῖζουσιν, ὡς θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς, μὲ ἐκφράσεις μᾶλλον ποιητικὰς καὶ ἐξεζητημένας.
Ὁ τόνος εἶναι φιλικός, ἀλλὰ πολὺ εἰρωνικός καὶ ὀλίγον καυστικός. Ἡ ἐπιστολὴ μάλιστα
ἀρχίζει μὲ ἓνα διστιχόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἐπιστολογράφος, παίζων μὲ τὰς Ἰταλικὰς
λέξεις *fede, infida, si fida*, λέγει ὅτι εἶναι ἀνόητος ὅποιος πιστεύει εἰς τὴν «ἄπιστον
πίστιν» τοῦ Κάλβου.

Ἴδου τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς εἰς μετάφρασιν: (3).

«Ἐχει ὀρειχαλκίνην καρδίαν, ὅστις εἰς τὴν ἄπιστον πίστιν τοῦ Κάλβου
ἐμπιστεύεται.

per l'Europa Orientale, Roma, 1938. Ὁ τόμος περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς ἔργα: Teramene (τρα-
γωδία ἀνέκδοτος), Le Danaidi, Ode agli Jonii, Progetto di nuovi principî di Belle Let-
tere applicabili alle Belle Arti, καὶ L'apologia del suicidio.

(1) Τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Κάλβου ὡς καὶ διαφόρων γνωστῶν του μὲ σχετικὰ σχόλια καὶ
πληροφορίας θὰ δημοσιεύσω προσεχῶς.

(2) Τὴν τραγωδίαν «Αἴας» ὁ Φώσκολος ἔγραψε μετὰ τὸν Φεβρουάριον καὶ Ὀκτωβρίου τοῦ 1811,
ἀνεβίβασε δὲ εἰς τὸ θεάτρον τὴν 9 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως τὸ ἔργον
εἶναι μᾶλλον μέτριον, ἀλλ' εἶχε μέγαν ἀντίκτυπον διὰ δοξασίας τινὰς καὶ ὑπαινεγμούς πολιτικῆς φύ-
σεως ἐναντίον σημανόντων πολιτικῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀυτοκράτορος τῆς Αὐστρίας. Αἱ παραστάσεις
διεκρίθησαν, ὁ δὲ Φώσκολος ἐγκατέλειπε τὸ Μιλᾶνον καὶ μετὰ περιοδείαν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς
Βορείου Ἰταλίας μετέβη τὸν Αὐγούστον τοῦ 1812 εἰς Φλωρεντίαν, ὅπου συνήντηθῃ βραδύτερον μὲ
τὸν Κάλβον.

(3) Τὸ ἰταλικὸν πρωτότυπον ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ὁ ἰταλὸς φωσκολιστὴς Camillo Anto-
na-Traversi εἰς τὴν μελέτην του «Notizie e documenti sopra Andrea Calbo», δημοσιευθεῖ-

«Παρῆλθον ἤδη ἀφ' ὅτου σὲ εἶδον τέσσαρα φεγγάρια. Ἐκατὸν εἴκοσι φορὰς
» περιεστράφη ἡ γῆ περὶ τὸν ἄξονά της καὶ ἄλλας τόσας ὁ ἀκτινοβολῶν ἠνί-
» οχος (1), ὁ ἐξεληθὼν ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Θετιδος, ἐφώτισε τὸ Ἥμισφαίριόν μας,
» ἀφ' ὅτου σύ, διὰ φιλικῶν ἐκφράσεων τὴν τραγωδίαν (2) τὴν ἐπιγραφομένην «Αἴας»
» μοῦ ὑπεσχέθης.

» Μάτην καθημερινῶς μετέβην πρὸς τὸν δημόσιον φορέα τῶν ξένων σκέψε-
» ων (3), ζητῶν μετ' ἀδημονίας παρὰ σοῦ γεγραμμένον χάρτην. Διεψεύσθησαν μέ-
» χρι σήμερον αἱ ἐλπίδες μου. Ἐπὶ τούτοις τὸν Οὐρανὸν ἐνθέρμως ἐπικαλοῦμαι,
» ὅπως εἰς τὴν καρδίαν σου ἐξυπνήσῃ τὰ αἰσθήματα φιλίας, ἅτινα εἰς παρελθόν-
» τας χρόνους μεταξὺ ἡμῶν ἐπεκράτουν. Ἄ! ἐὰν ἡδυνάμην νὰ ἔχω σήμερον ἐδῶ
» τοὺς τραγικούς μόχθους τοῦ ἐξόχου ὁδηγοῦ καὶ διδασκάλου (4) ἵνα δυνηθῶ νὰ ἀπο-
» λαύσω καὶ θαυμάσω τὴν ὠραιότητα αὐτῶν!

» Μὴ λοιπὸν πλέον καθυστερῆς τόσον προσφιλεῖ ὑπηρεσίαν, ἂν εἰς σὲ εἶναι
» δυνατὸν νὰ τὴν ἐκπληρώσῃς ἢ, τοῦλάχιστον, μίαν ἐπιστολὴν σου ἃς μὲ πληρο-
» φορήσῃ, ὅτι εἶναι ἀνωφελεῖς πλέον αἱ προσπάθειαι, ὅπως πραγματοποιηθῆ ἢ
» ἐπιθυμία μου.

» Ὡς ἀρμόζει εἰς τραγικὸν συγγραφέα, ὁ Δρόσος μετεχειρίσθη μετὰ σοῦ
κατάλληλον γλῶσσαν.

» Χαῖρε. Ὁ ἀπὸ σέ, ὀλιγώτερον σοφός, ἀλλ' ὅμως ἀντάξιος φίλος,

Δημήτριος Δρόσος.

σαν εἰς τὸ ἰταλικὸν περιοδικὸν «Rassegna critica della letteratura italiana». Arpino, 1916,
ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς:

«Ha ben di bronzo il cuor chi dell'infida
Fede di Calbo mancator si fida!»

Scorse già da quel tempo in cui ti vidi ora son quattro lune.

Per cento, venti volte si raggiò la terra sopra il suo asse, e per altrettante il raggiante
cocchiere, sorto dal sen di Teti, il nostro Emisfero rischiarò, da che tu, con amichevoli
accenti, la Forcelida Tragedia intitolata Ajace a me promettesti.

Invano dal pubblico forier de' sensi altrui io quotidianamente mi portai, ricercando
ansioso alcun da te vergato foglio. Fu delusa fin qui la mia speranza. Il Cielo intanto arden-
tamente invocò, acciò nel seno tuo ridesti i sensi d'amicizia che nei trascorsi tempi in noi
regnava. Ah, potessi aver io qui le magiche fatiche del tuo sublime Duce e Maestro, onde
gustar le potessi e ammirarne le bellezze!

Non più dunque mi ritarda sì grato Ufficio, se pure a te concesso è il farlo; o almeno
da te vergato un foglio, me pur partecipato renda, che inutili sono ormai le mie premure
onde render pago il mio desio.

Qual a tragico scritto conviensi, Drosso adoperò teco la lingua.

Addio. Di te, benchè men saggio ma pur degno amico

Demetrio Drosso.

Da Labron 39 dì dopo il solstizio d'Eolo.

Fuori:

Andrea Calbo
presso il Sig. Ugo Foscolo
Firenze.

(1) Ἐννοεῖ, φυσικά, τὸν ἥλιον.

(2) Ὑπογραμμίζει ὁ ἀποστολεὺς, ὅστις μάλιστα εἰς τὴν λέξιν τραγωδία προτάσσει τὸ ἐπίθε-
τον «Forcelida», τοῦ ὁποίου κατέστη ἀδύνατον νὰ ἐξακριβώσω τὴν σημασίαν.

(3) Ἐννοεῖ τὸν ταχυδρόμον.

(4) Ὑπογραμμίζει ὁ ἀποστολεὺς.

Ἐκ Λαμπρὸν 39 ἡμέρας μετὰ τὸ ἡλιοστάσιον τοῦ Αἰόλου.

Καὶ ἔξω τῆς ἐπιστολῆς:

Ἄνδρέαν Κάλβον

Παρά τῷ κ. Οὐγῷ Φωσκόλῳ.

Φλωρεντίαν

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, μέ τινὰς ἄλλας, ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη μαρτυρίαν περὶ τῆς ἀδιαφορίας, τὴν ὅποιαν ἐδείκνυε γενικῶς ὁ Κάλβος πρὸς τοὺς συγγενεῖς ⁽¹⁾ καὶ φίλους, τὸ δὲ δίστιχον μὲ τὸ ὅποῖον ἀρχίζει τὸ κείμενον μᾶς πείθει ὅτι οἱ φίλοι του τὸν εἰρωνεύοντο γενικῶς διὰ τὸ ἐλάττωμά του. Ποῖον ἀποτέλεσμα ἔφερεν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δρόσου δὲν γνωρίζομεν: κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἀποστολεὺς ἀνωφελῶς θὰ ἀνέμεινε νέα παρὰ τοῦ φίλου του.

Ἄν ὅμως διὰ τὸν ἀποστολέα ἡ ἐπιστολὴ δὲν εἶχε οὐδεμίαν ὠφέλειαν, πολὺτιμος καθίσταται δι' ἡμᾶς, καθότι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προσδιορίσωμεν σημεῖά τινὰ τῆς ζωῆς τοῦ Κάλβου, σχετικὰ μὲ τὴν ἀναχωρήσιν του ἐκ Λιβόρνου καὶ τὴν μεταβάσιν του εἰς Φλωρεντίαν. Μέχρι τοῦδε ἐπεκράτει ἡ ἰδέα ὅτι ὁ Κάλβος μετέβη πρῶτον εἰς Φλωρεντίαν καὶ ὅτι μόνον βραδύτερον ἐγνωρίσθη ἐκεῖ μὲ τὸν Φωσκόλον. Ἀντιθέτως ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δρόσου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλ. ἡ γνωριμία τῶν δύο ἀνδρῶν, ἔστω μόνον δι' ἀλληλογραφίας ἢ μέσῳ τρίτων, ἦτο προγενεστέρα τῆς εἰς Φλωρεντίαν μεταβάσεως τοῦ Κάλβου, δὲν ἀποκλείεται δὲ αὕτη νὰ ἐπραγματοποιήθη κατόπιν ὑποδείξεως ἢ προσκλήσεως τοῦ Φωσκόλου. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Κάλβος πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Λιβόρνου εἶχεν ὑποσχεθῆ νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸν φίλον του ἔργα τοῦ «ὁδηγοῦ καὶ διδασκάλου» Φωσκόλου, τῶν ὁποίων ἡ πώλησις ἔνεκεν πολιτικῶν λόγων ἀπηγορεύετο εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀγοράν, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Δρόσος χωρὶς νὰ λάβῃ οὐδεμίαν εἰδησιν ἐκ μέρους τοῦ Κάλβου, ἀπηύθυνε τὴν ἐπιστολήν του «παρὰ τῷ Φωσκόλῳ», γνωρίζων φαίνεται ὅτι ὁ φίλος του ποιητῆς ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του εἰς Φλωρεντίαν ἐπρόκειτο νὰ φιλοξενηθῆ παρὰ τοῦ ποιητοῦ τῶν Χαρίτων.

Ἄλλὰ καὶ τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῆς ἐκ Λιβόρνου ἀναχωρήσεως τοῦ Κάλβου δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν διὰ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς. Καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἀποστολεὺς αὕτη ἐγράφη 39 ἡμέρας μετὰ τὸ ἡλιοστάσιον τοῦ Αἰόλου, εἶχον δὲ παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κάλβου ἑκατὸν εἴκοσι ἡμέραι (ἑκατὸν εἴκοσι φορὰς περιεστράφη ἡ γῆ περὶ τὸν ἄξονά της, γράφει ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον ὁ Δρόσος). Θὰ ἤρκει ἐπομένως νὰ ἐξακριβωθῆ ἡ ἡμερομηνία πρὸς τὴν ὅποιαν ἀντιστοιχεῖ ἡ 39ῃ ἡμέρα τοῦ ἡλιοστασίου τοῦ Αἰόλου καὶ νὰ ἀφαιρεθῶσιν ἐκ ταύτης περὶ τοὺς τέσσαρας μῆνας.

(1) Βλ. σχετικῶς καὶ τὸ ἄρθρον μου: «Μία ἐπιστολὴ τοῦ Νικολάου Κάλβου πρὸς τὸν ἀδελφόν του Ἄνδρέαν», εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν», Ἰανουάριος 1937.

« ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ » ΚΑΙ « ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ »

τοῦ καθηγητοῦ Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας ἐν τῷ Β. Πανεπιστημίῳ
Ρώμης κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΩΡΑ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου καὶ τέλος)

Οἱ στ. 433 καὶ 795 τῆς «Θυσίας», ὅπου πρῶτα ἡ Σάρρα καὶ ἔπειτα ὁ ἴδιος ὁ Ἰσαὰκ μιλάνε πονετικὰ γιὰ τὸ δυστυχισμένο τὸ παιδί ποῦ πρόκειται νὰ θυσιασθῆ:

ξύπνησε, κανακάρικο καὶ ἀκριβαναθρεμμένο...

δὲν τὸ λυπᾶσαι τὸ παιδί τ' ἀκριβαναθρεμμένο...

μοιάζουν μὲ τοὺς στ. 538—539 τοῦ βιβλίου Δ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου» καὶ μὲ μερικοὺς ἄλλους ἀνάλογους, ὅπου παράλληλες ἐκφράσεις ὑπάρχουν γιὰ τὴν Ἄρετούσα:

συμπάθησε τῆς Ἄρετῆς, κακὸ μὴν τήνε βλάβη,

ὅπου ἴναι νιὰ καὶ δροσερῆ καὶ ἀκριβαναθρεμμένη,

* * *

Ἄναλογία βρίσκεται καὶ σὲ μερικοὺς ἄλλους παράλληλους στίχους τῆς «Θυσίας» καὶ τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὅπου ἡ περιγραφή, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια, πάντως μοιάζει πολὺ.

Νὰ οἱ στίχοι τῆς «Θυσίας»:

ὅτι ἐδᾶ παρὰ ποτὲ εἶν' ἀποχλωμιασμένο (444)

γιὰ κείνο κείτεσαι κλιτὸ καὶ παραπονεμένο (448)

καὶ σὲ θωρῶ πολλὰ κλιτὸ, πολλὰ χαμηλωμένο (572)

δὲν τὸ θωρεῖς πὼς εἶν' κλιτὸ, πολλὰ χαμηλωμένο (796)

Νὰ καὶ οἱ παράλληλοι στίχοι τοῦ «Ἐρωτόκριτου»:

ἀσούσουμος καὶ ἀνέγνωρος ἦτον ἀποδομένος

κλιτὸς πολλὰ καὶ ταπεινός, χλωμὸς καὶ μαραμμένος (Α' 1105—1106)

ἀσούσουμη καὶ ἀνέγνωρη, χλωμὴ καὶ μαραμμένη (Α' 1364)

* * *

Ἐπίσης, ἂν καὶ κάπως διαφορετικοὶ στὴν ἐκφρασι, πολὺ ἀνάλογοι στὴν οὐσία εἶναι ὁ στ. 525 τῆς «Θυσίας» καὶ ὁ στ. 1494 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου». Στὸν πρῶτον, ἡ Σάρρα, ἀποχαιρετῶντας γιὰ τελευταία — καθὼς νομίζει — φορὰ τὸ παιδί της, ποῦ φεύγει μὲ τὸν πατέρα του γιὰ τὸν τόπον τῆς Θυσίας, τοῦ λέει:

παιδί μου, κανακάρι μου, θάρρος καὶ ἀπαντοχὴ μου,

παρηγοριά καὶ ζῆσι μου...

Στὸ δεύτερον στίχο, ὁ Ἐρωτόκριτος, πρὶν φύγῃ γιὰ τὴν ἐξορία, στὴ μυστικὴ νυχτε-

ρινή συνάντησί του με την Ἀρετούσα, κρατώντας σφιχτά τὸ χέρι τῆς ἀγαπημένης του, λέει:

παρηγοριὰ καὶ θάρρος μου καὶ μάκρος τῆς ζωῆς μου.

* * *

Στὸ στ. 571 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἰσαάκ, βλέποντας στενοχωρημένο καὶ λυπημένο τὸν πατέρα του, τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ πῆ τὴν αἰτία, γιατί δὲν πρέπει, ἐνῶ τοῦτος ὑποφέρει, ἐκεῖνος νάναί ξέχνοιαστος:

καὶ πορπατῶ χαϊράμενο καὶ καλοκαρδισμένο.

Στὸ στ. 1952 τοῦ βιβλίου Α' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὁ νεαρὸς ἐρωτευμένος, γιὰ νὰ μάθῃ τίς διαθέσεις τοῦ Ρήγα γι' αὐτόν, στέλνει στὸ Παλάτι τὸ φίλο του Πολύδωρο μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ δῆ ἂν ὁ Βασιλιᾶς ἦταν μανιασμένος,

γῆ ποῦρι καὶ χαϊράμενος καὶ καλοκαρδιασμένος.

* * *

Στοὺς στ. 597 καὶ 602 τῆς «Θυσίας», ὁ Σύμπας, ἀκούγοντας ἀπ' τὸ Σόφερ ὅτι ὁ Ἀβραάμ, ἀντὶ γιὰ ἀρνί, πρόκειται νὰ θυσιάσῃ τὸ παιδί του τὸν Ἰσαάκ, καὶ μὴ πιστεύοντας τὸ νέο, τοῦ μιλάει αὐστηρὰ καὶ τοῦ λέει νὰ μὴ διηγίεται πράγματα ἀδύνατα καὶ ἀπίστευτα:

τί εἶν' αὐτάνα τὰ μιλεῖς, πῶς ἔχει αὐτὸ νὰ μοιάσῃ;
ποῖς ἔχει γλῶσσα νὰ τὸ πῆ, καὶ νοῦ νὰ τὸ πιστέψῃ;

Μὲ ἀνάλογα λόγια στοὺς στ. 1149—1154 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ἡ Νένα ὑποδέχεται τὴν ἐξομολόγησι τῆς Ἀρετούσας ὅτι ἀποφάσισε νὰ ἀρραβωνιαστῆ κρυφὰ μὲ τὸν ἀγαπημένο της, παρὰ τὴ θέλησι τοῦ πατέρα της:

λέει τσ: εἶντὰ ἴναι τὰ μιλεῖς, ἐσύ ἴσαι ποῦρι γῆ ἄλλη;
πῶς ἔχεις γλῶσσα νὰ τὸ πῆς, καρδιά ν' ἀποκοιτήσῃς;

* * *

Στοὺς στ. 655—656 τῆς «Θυσίας», ὁ Σόφερ προσπαθεῖ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν Ἀβραάμ ἀπ' τὴ σφαγὴ τοῦ γιουῦ του καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ καλοσκεφθῆ τὴν πράξι του:

ἀφέντη, λόγιασε καλὰ τὰ εἶν' αὐτὰ πὸς κάνεις,
καὶ τὸ παιδάκι ἄδικα μὴ θές νὰ τ' ἀποθάνῃς.

Τὰ ἴδια λόγια βρίσκουμε στὸν «Ἐρωτόκριτο», στὸ στ. 290 τοῦ βιβλίου Α', ὅπου ἡ Νένα συμβουλεύει τὴν Ἀρετούσα νὰ προσέξῃ πολὺ καὶ νὰ σκεφθῆ καλὰ τὴ διαφορὰ πὸς τὴ χωρίζει ἀπ' τὸν Ἐρωτόκριτο, καὶ στοὺς στίχους 541—542 τοῦ βιβλίου Δ', ὅπου πάλιν ἡ Νένα συμβουλεύει τὸ Ρήγα αὐτὴ τὴ φορὰ νὰ μὴ φερθῆ ἄπρεπα στὴ μονάκριβη θυγάτερα του. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ στίχοι εἶναι σχεδὸν ἀπαράλλαχτοι μὲ τοὺς ἀντίστιχους τῆς «Θυσίας»:

γιὰ τοῦτο καλολόγιασε εἶντα ἴν αὐτὰ πὸς κάνεις (Γ' 290)
Ρήγα μου, καλολόγιασε, εἶντα ἴν αὐτὰ τὰ κάνεις
ἔτσ' ἄδικα τὸ τέκνο σου μὴ θές νὰ τ' ἀποθάνῃς. (Δ' 541—542)

* * *

Στοὺς στ. 681—682 τῆς «Θυσίας», ὁ Σόφερ, συνεχίζοντας τίς συμβουλές του πρὸς τὸν Ἀβραάμ, ζητάει νὰ τὸν πείσῃ, λέγοντάς του, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὅτι ἂν σφάξῃ τὸν Ἰσαάκ, θὰ βγάλῃ ἄσχημο ὄνομα καὶ ὄλοι θὰ τὸν κατηγορήσουν γι' ἄπονο καὶ ἀλύπητο πατέρα:

πᾶψε αὐτοὺς τοὺς λογιμούς, διῶξε το ἀπὸ σιμά σου,
μὴ βγάλῃς τέτοιον ὄνομα ἐδᾶ στὰ γερατειά σου.

Μὲ τρόπο ἀνάλογο στοὺς στ. 789 καὶ 793 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὁ γέρο Πεζόστρατος παρακαλεῖ τὸ γιὸ του ν' ἀλλάξῃ ἰδέες καὶ νὰ λησμονήσῃ τὸν πόθο του γιὰ τὴν ὁμορφὴ κόρη τοῦ Ρήγα, καὶ νὰ μὴ γίνῃ αἰτία νὰ καταφρονεθῆ καὶ «χάσῃ τὴν ἐξά του» καὶ ὁ πατέρας του, ὁ φρόνιμος συμβολάτορας τοῦ Βασιλιᾶ:

διῶξε τσ' αὐτοὺς τσι λογιμούς, ὑγιέ, παρακαλῶ σε. (789)
μὴ θές νὰ καταφρονεθῶ ἐδᾶ στὰ γερατειά μου. (793)

* * *

Στοὺς στ. 803—807 τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ», ὁ μικρὸς Ἰσαάκ, σὺν ἔμαθε τὴν κακὴ μοῖρα πὸς τὸν περιμένει, παραπονιέται καὶ κλαίγεται στὸν πατέρα του γιὰ τὴν ἀσπλαχνιά του:

ποῦ ἴν τὰ σφιχταγκαλιάσματα, κύρι μου; ἐδιαβῆκαν;
οἱ σπλαχνικὲς ἀνατροφὲς ἐξελησμονηθήκαν;
τὰ κανακοφιλήματα ποῦ μέλλω νὰ τ' ἀφήσω;
ποῦ βλέπετε νὰ κοιμηθῶ καὶ πάλι νὰ ζυπνήσω.

Μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια, στοὺς στ. 1205—1207 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ἡ Ἀρετούσα παραπονιέται στὴ Νένα της ὅτι τὴν ἐγκαταλείπει σὲ μιὰ δύσκολη περίστασι τῆς ζωῆς της καὶ ὅτι λησμόνησε πιά τὰ παλιὰ χάρδια καὶ τὴν παλιὰν ἀγάπη:

μὰ τὰ κανάκια τὰ πολλὰ θωρῶ πῶς ἐδιαβῆκα
κ' οἱ σπλαχνικὲς ἀνατροφὲς ἐξελησμονηστῆκα
ποῦ μέ' βλεπες νὰ κοιμηθῶ καὶ πάλι νὰ ζυπνήσω.

Στὸν ἀνέκδοτο Μαρκιανὸ κώδικα μάλιστα τῆς «Θυσίας», ὁ στ. 669 (ποῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στ. 804 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Legrand) εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος μὲ τὸ στ. 1206 τοῦ «Ἐρωτόκριτου»:

κ' οἱ σπλαχνικὲς ἀνατροφὲς ἐξελησμονηστῆκα;

* * *

Οἱ στ. 811—812 τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ» καὶ οἱ στ. 868—869 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἴδιοι, πάντως ἔχουν πολὺ μεγάλη συγγένεια. Στὸ πρῶτο κείμενο, ὁ Ἀβραάμ, ἀφοῦ ἀποκάλυψε στὸ γιὸ του ὅτι πρέπει νὰ τὸν θυσιάσῃ καὶ ὅτι ὁ Παντοκράτορας ὀρίζει νὰ καοῦν τὰ τρυφερά του μέλη, τοῦ προσθέτει:

συμπάθησέ μου, καλογιέ, τοῦ πικραμένου κύρι,
δὲν εἶν' δικό μου θέλημα, μὰ ἴναι τοῦ νοικοκύρι.

**

Ἐνάλογα κι ὁ Ἐρωτόκριτος, ἀφοῦ ἄκουσε τὸν πατέρα του τὸν Πεζόστρατο, πού τὸν συμβουλεύει νὰ ξεχάσῃ τὴν Ἀρετούσα, τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ σκοπὸ τοῦ:

συμπάθησέ μου, καὶ καημὸ ἔχω πολλὰ μεγάλο,
δὲν εἶμαι γὰρ πού τὰ μιλῶ, ἄλλος μοῦ τ' ἀρμηνεύει.

* * *

Ἀκόμη, χωρὶς νὰ εἶναι ἴδιοι, μοιάζουν πολὺ οἱ στ. 905-908 τῆς «Θυσίας» μετὰ τοὺς στ. 833-836 τοῦ βιβλίου Γ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου». Στους πρώτους, ὁ Ἰσαάκ, σὰν ἔμαθε ἀπ' τὸν Ἀβραάμ τὸ τέλος πού τὸν προσμένει σὲ λίγο, λέει τοῦ πατέρα του:

γονιέ μου, ἂν καμμιά φορὰ σοῦ ἴπαισα σὰν κοπέλι,
συμπάθησε τοῦ Ἰσαάκ καὶ νὰ μισσέψῃ θέλει,
καὶ φίλησέ με σπλαχνικά, καὶ δός μου τὴν εὐχὴ σου
καὶ τάξε πὼς καμμιά φορὰν ἔμουν κ' ἐγὼ παιδί σου.

Ἔτσι κι ὁ Ἐρωτόκριτος, ἀπελπισμένος γιατί ὁ πατέρας του δὲ δέχτηκε νὰ μιλήσῃ στὸ Βασιλεῖα γιὰ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴν Ἀρετούσα, τὸν ἀπειλεῖ ὅτι θὰ φύγῃ μακριὰ κι ὅτι μπορεῖ νὰ τὸν ξεγράψῃ ἀπὸ παιδί του:

κι ἂν ἔν καὶ μετὰ τὰ λόγια μου σήμερ' ἐπειράξῃ σε,
λησιμόνησε τὸ σφάλμα μου, καὶ μπλιὸ μὴν τὸ θυμάσαι,
καὶ δῶσ' μου, σὲ παρακαλῶ, μετὰ σπλαχνος τὴν εὐχὴ σου,
κι ἀπόκει μὴ μετὰ τάξης μπλιὸ γιὰ τέκνο, γιὰ παιδί σου,
καὶ θεὸ νὰ πὰ νὰ ξοριστῶ εἰς ἄλλης γῆς καὶ μέρη.

* * *

Πολὺ ἀνάλογο τὸ ἐπεισόδιο πού ἀπαντᾷμε καὶ στὰ δύο ἔργα, ὅπου τόσο ὁ Ἰσαάκ ὅσο κι ὁ Ἐρωτόκριτος ἀφήνουν γιὰ συντροφιά καὶ παρηγοριὰ στοὺς γονιούς τους τὸν πιὸ ἀγαπημένον φίλον τους. Ἄν καὶ ἡ περιγραφή εἶναι κάπως διαφορετικὴ, ὅμοια ὅμως εἶναι κατὰ βάθος ἡ οὐσία. Οἱ στ. 923-932 τῆς «Θυσίας», ὅπου μιλάει ὁ Ἰσαάκ, εἶναι οἱ ἐξῆς:

ὅτι δικό μου βρίσκεται στὰ μέσα τοῦ σπιτιοῦ μας,
δῶστε τα τοῦ Ἐλισεὲκ τοῦ γειτονόπουλοῦ μας...
γιατ' εἶναι συνομήλικος καὶ συνανάτροφός μου,
φίλο καλὸ καὶ σπλαχνικὸ τὸν ἠῶρα στὸ σχολειό μου,
καὶ κάμε νὰ τὸ δυνηθῆς, κάμε νὰ τὸ βαστάξῃς,
εἰς τὸ ποδᾶρι τοῦ παιδιοῦ τὸν Ἐλισεὲκ νὰ τάξῃς.

Νὰ καὶ οἱ σχετικοὶ στίχοι τοῦ «Ἐρωτόκριτου» (1695-1700 τοῦ βιβλίου Γ'), ὅπου μιλάει πρῶτα ὁ ποιητὴς κι ἔπειτα ὁ ἴδιος ὁ Ἐρωτόκριτος:

τὸν φίλον τοῦ παράδωκε στὴ μάνα καὶ εἰς τὸν κύρι,
στὸ πρᾶμα ντοῦ τὸν ἤφηνεν ἀφέντη, νοικοκύρι,
καὶ λέει: — Ρωτόκριτος: Ἄ φέρουν οἱ καιροί, πού ναι στὸ ζῦγι ἀπάνω,
καὶ τελειωθοῦν οἱ χρόνοι μου στὰ ξένα, κι ἀποθάνω,
βάλετε στὸ ποδᾶρι μου νὰ ναι στὴ συντροφιά σας
τὸ φίλο νὰ τὸν ἔχετε θάρρος στὰ γερατειὰ σας.

Σ' αὐτοὺς τοὺς στίχους πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ στ. 141-142 τοῦ βιβλίου Α', ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν φιλία τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τοῦ Πολύδωρου:

μά ἔχε ἓνα φίλο μπιστικὸ καὶ φρόνιμο περίσσα,
ὁμάδ' ἀνεθραφήκασιν ἀπόσταν τὰ γεννησᾶ.

* * *

Στὸ στ. 937 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἀβραάμ, ὅταν ἐτοιμάζεται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν προσφορά τοῦ γιοῦ του καὶ σηκώνει τὴ μάχαιρα γιὰ τὴ σφαγὴ, λέει στὸν Ἰσαάκ:

χαμήλωσε τὰ μάτια σου, χαμαὶ στὴ γῆ συντήρα.

Μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια στὸ στ. 733 τοῦ βιβλίου Δ' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὁ ποιητὴς περιγράφει τὴν ἀπόγνωσι καὶ τοὺς ὀδυρμούς τῆς Ἀρετούσας γιὰ τὰ βάσανα πού τραβάει ἢ ταλαιπωρημένη βασιλοπούλα ἀκούμπησε τὴν κεφαλή στὸ χέρι καὶ κλαίοντας:

τὰ μάτια τῆς χαμήλωσε, χάμα στὴ γῆς συντήρα.

* * *

Στὸ στίχο 968 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἀβραάμ, χαρούμενος καὶ συγκινημένος ἀπ' τὴ νέα εἶδησι τοῦ Ἀγγέλου, ὅτι ὁ Θεὸς δὲ θέλει τὴ σφαγὴ τοῦ Ἰσαάκ κι ὅτι τὴ θυσία τὴν ζήτησε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστι τοῦ, εὐχαριστεῖ τὸ Θεὸ γιὰ τὴ χάρι καὶ ζητᾷ συγχώρεσι γιὰ τὰ κρίματά του:

ὅ,τι ἔσφαλα τὸι χάρες σου ἄς εἶν' συμπαθισμένα.

Μὲ τὰ ἴδια λόγια καὶ στὸ στ. 1392 τοῦ βιβλίου Ε' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὁ Ρῆγας, μετὰ τὴν ἀποκάλυψι τοῦ Ἐρωτόκριτου, ποῦχε γίνει ἀγνωρίστος μετὰ τὸ μαγικὸ μελάνι, μετανοεῖ γιὰ τὰ ὅσα εἶχε κάνει στὸ νεαρὸ ζευγάρι καὶ ζητᾷ νὰ ξελησμονηθοῦν τὰ περασμένα:

γῆ ἐγὼ σφαλα γῆ ἐσύ σφαλες, ἄς εἶν' συμπαθισμένα.

* * *

Στους στ. 1121-1122 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἰσαάκ, γυρίζοντας χαρούμενος στὸ πατρικό του, τρέχει νὰ βρῇ τὴ μάνα του καὶ τῆς λέει ὅτι τὰ βάσανα περάσανε κι ὅτι πρέπει τώρα πιά νά ναι εὐτυχισμένοι:

τὰ περασμένα ἐδιάβησαν καὶ τὰ γραμμένα λυῶσαν,
ἐπάψασιν τὰ κλάυματα, τὰ βάσανα ἐτελειῶσαν.

Ἐνάλογα καὶ στοὺς στ. 1482-1483 τοῦ βιβλίου Ε' τοῦ «Ἐρωτόκριτου», ὁ Πεζόστρατος, ἀνιστορῶντας τὰ περασμένα, ζητᾷ νὰ λησμονηθοῦν, ἀφοῦ τώρα πιά:

κ' οἱ μάνιτες ἐπάψασιν κι ἡ ὄργιτα τελειώθη
καὶ τὸ μαντᾶτο τὸ πρικὸ μ' ἄλλον γλυκὺν ἐλειώθη.

* * *

Στὸ στ. 1123 τῆς «Θυσίας», ὁ Ἰσαάκ, ἀφοῦ εἶπε ὅτι τὰ περασμένα βάσανα ἐδιάβηκαν, προσθέτει ὅτι πρέπει νὰ ξεφαντώσουν γιὰ τὴν καινούργια εὐτυχία:

ἄς τὴ χαροῦμε σήμερον ἐτούτη τὴν ἡμέραν.

Και πάρα κάτω, στὸ στ. 1134, ὁ Ἄβραάμ, συμπληρώνοντας τὰ λόγια τοῦ γιου τοῦ, προτείνει νὰ δεηθοῦν ὅλοι πρῶτα ὅλη τὴ νύχτα καὶ νὰ δώσουν φχαριστιὰ στὸ Θεὸ γιὰ τὴν τρανή του χάρι:

καὶ τὸ ταχὺ νὰ κάμωμε τσ' ἀνάστασης τὴ σκόλη.

Μ' αὐτοὺς τοὺς στίχους μοιάζουν ὁ στ. 1046 τοῦ βιβλίου Γ', ὁ στ. 1148 καὶ ὁ στ. 1394 τοῦ βιβλίου Ε' τοῦ « Ἐρωτόκριτου ». Στὸν πρῶτο, ὁ Ρήγας τῆς Ἀθήνας, ἀποφασισμένος νὰ παντρεύῃ τὴν κόρη του, τῆς προτείνει νὰ δεχθῇ τὴν προζενιὰ τοῦ Ἄφεντόπουλου, ποῦ τὸ Βυζάντιο ὀρίζει, καὶ

νὰ τὴ χαροῦμε, μάννα μου, τοῦ γάμου σου τὴ σκόλη.

στὸ δεύτερο, ἡ Ἀρετούσα, ἀφοῦ ἀναγνώρισε τὸν Ἐρωτόκριτο, γεμάτη χαρὰ τοῦ λέει νὰ τρέξῃ στὸν πατέρα της καὶ νὰ τοῦ πῇ ὅτι εἶναι σύμφωνη γιὰ τὸ γάμο τους καί:

νὰ ξετελειώσης μὲ τιμὲς τοῦ γάμου μας τὴ σκόλη.

στὸν τρίτο τέλος, ὁ Ρήγας, εὐτυχισμένος κι αὐτὸς γιὰ τὴν καινούργια λύσι, προσκαλεῖ τοὺς παρισταμένους νὰ γιορτάσουν τὴν ἔνωσι τῆς κόρης του μὲ τὸν Ἐρωτόκριτο:

ἄς τὴ χαροῦμεν ὅλοι μας τὴ σημερινὴν ἡμέρα.

* * *

Αὐτὰ εἶναι τὰ κυριώτερα παραδείγματα ποῦ σημείωσα. Καθὼς ὅμως ἐτόνισα καὶ στὴν ἀρχή, εἶμαι βέβαιος πῶς δὲν εἶναι τὰ μόνα. Ἐξ ἄλλου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀνάλογους καὶ καμμιά φορὰ ἀπαράλλαχτους στίχους ποῦ βρίσκονται στὰ δυὸ κείμενα, θὰ μπορούσε κανεὶς εὐκόλα νὰ ἀναφέρῃ κι ἄλλα παράλληλα χωρία, ποῦ ἂν στὴν ἔκφρασι εἶναι κάπως διαφορετικά, στὴν οὐσία ὅμως δὲν διαφέρουν. Κι ἀκόμη περισσότερο μπορεῖ νὰ πεισθῇ κανεὶς γιὰ τὴν ἀναλογία, ἐξετάζοντας τὸ γλωσσάριο καὶ μερικὲς ἔκφρασεις ποῦ δὲν μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν σὲ μιὰ τυχαία μόνο σύμπτωσι. Πράγματι, στὸν « Ἐρωτόκριτο » βρίσκονται ὅλες οἱ λέξεις — ἂν ἀφαιρεθοῦν ἐλάχιστες εἰδικές — τῆς « Θυσίας », καὶ στὰ δυὸ ἔργα συναντιοῦνται συχνότατα οἱ ἴδιες χαρακτηριστικὲς λέξεις καὶ ἔκφρασεις, ὅπως « καλογυιός », « νεροφαντάσματα », « ἀκριβαναθρεμένο », « ἀποχλωμασμένο », « κλιτό », « ἀποκοτιά », « εὐκὴ τσ' εὐκῆς », καὶ ἄπειρες ἄλλες.

Ἀκόμη, βρίσκει κανεὶς στὰ δυὸ κείμενα καὶ ὁλόκληρα ἐπεισόδια καὶ σκηνὲς ἀνάλογες, ὅπως τὰ ἀκόλουθα:

1) Τόσο τὸ ζεῦγος Ἄβραάμ καὶ Σάρρα, ὅσο τὸ ζεῦγος τοῦ Ρήγα καὶ τῆς Ρηγισσας τῆς Ἀθήνας, δὲν εἶχαν στὴν ἀρχὴ παιδιά, καὶ μόνο στὰ γεράματά τους κατώρθωσαν νὰ ἀποχτήσουν.

2) Τόσο ἡ γέννησι τοῦ Ἰσαάκ, ὅσο καὶ τῆς Ἀρετούσας, γίνονται αἰτία μεγάλης χαρᾶς, καὶ τὰ δυὸ παιδιά διακρίνονται ἀπ' τὰ μικρά τους χρόνια γιὰ τὴν ἐξυπνάδα, τὴν καλωσύνη καὶ τίς ἄλλες χάρες τους.

3) Τόσο στὴ « Θυσία » ὅσο καὶ στὸν « Ἐρωτόκριτο », ἡ Σάρρα καὶ ἡ Νένα περιγράφουσι μὲ τὰ ἴδια λόγια τὴν ἀγάπη τους καὶ τίς φροντίδες τους γιὰ τὴ ἀνατροφή τοῦ Ἰσαάκ καὶ τῆς Ἀρετούσας.

4) Τόσο στὴ « Θυσία » ὅσο καὶ στὸν « Ἐρωτόκριτο », σχεδὸν ἴδια εἶναι τὰ λόγια μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Ἰσαάκ καὶ ἡ Νένα προσπαθοῦν νὰ ἀποτρέψουν ὁ ἕνας τὸν Ἄβραάμ ἀπ' τὴ θυσία κι ἡ ἄλλη τὸ Ρήγα ἀπ' τὴν ἄπονη τιμωρία τῆς κόρης του.

5) Τόσο στὴ « Θυσία » ὅσο καὶ στὸν « Ἐρωτόκριτο », συναντᾶμε τὸ ἴδιο ἐπεισόδιο τοῦ ἀγαπημένου φίλου, ποῦ ὁ Ἰσαάκ καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος ἐμπιστεύονται στοὺς γονεῖς τους.

6) Τόσο στὴ « Θυσία » ὅσο καὶ στὸν « Ἐρωτόκριτο », ὁμοιο εἶναι τὸ τέλος καὶ ἡ χαρὰ γιὰ τὴν εὐτυχισμένη τελικὴ λύσι.

Τὰ ἐπεισόδια αὐτά, καὶ ἄλλα ἀκόμη, δὲ μοιάζουν μόνο ὡς ἔμπνευσις, ἀλλὰ καὶ ὡς περιγραφή καὶ ὡς ἔκφρασις: πολλὰς φορὲς ὁλόκληροι στίχοι τοῦ ἑνὸς ἐπαναλαμβάνονται αὐτολεξεῖ στὸ ἄλλο. Αὐτὴ ἐν γένει ἡ ὁμοιότητα φαίνεται ἀκόμη πιὸ χαρακτηριστικὴ κι ὄχι τυχαία, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι, ὡς περιεχόμενο καὶ ὡς ὑπόθεσι, τὰ δυὸ κείμενα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὰ μεταξὺ τους.

* * *

Ποιὰ τὰ συμπεράσματα;

Τρεῖς ἐξηγήσεις μποροῦν νὰ δοθοῦν: Ἡ ὅτι οἱ συγγραφεῖς εἶχαν ὑπ' ὄψιν τους ἕνα ἄλλο ἔργο, — σὲ μᾶς ἄγνωστο, — ἀπ' τὸ ὁποῖο μιμῆθησαν διάφορους στίχους, ἢ ὅτι ὑπάρχουν δύο συγγραφεῖς καὶ ὅτι ὁ ἕνας ἀντέγραψε ἀπ' τὸν ἄλλον, ἢ, τέλος, ὅτι δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον ἕνας καὶ ὁ αὐτὸς συγγραφέας, ποῦ ἔγραψε καὶ τὰ δύο ἔργα καὶ ἐπανέλαβε στὸ δεύτερο στίχους ποῦχε γράψῃ στὸ πρῶτο.

Εἶναι γνωστὲς οἱ διαφορὲς γνώμες γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ συγγραφέα καὶ τῆς ἐποχῆς τῶν δύο ἔργων. Γιὰ τὸν « Ἐρωτόκριτο » ξέρουμε ὅτι γράφτηκε ἀπὸ τὸν Βιτσέντζο Κορνάρο μεταξὺ τοῦ 1850 καὶ τοῦ 1630. Γιὰ τὴ « Θυσία τοῦ Ἄβραάμ » ὅμως τὰ πράγματα εἶναι πιὸ ἀβέβαια γιὰτὶ δὲν ξέρουμε τὸ συγγραφέα, οὔτε τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Legrand, δημοσιεύοντας στὰ 1880 τὴ « Θυσία τοῦ Ἄβραάμ », κάνει λόγο γιὰ ἐκδόσεις τοῦ 1535 καὶ 1555, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ δώσῃ ἀκριβέστερες πληροφορίες γι' αὐτές (1). Αὐτὸ ἔγινε αἰτία συγχύσεως. Χωρὶς νὰ μπῶ τώρα στὴ γενικὴ συζήτησι καὶ τὴ λεπτομερῆ ἐξέτασι τοῦ ζητήματος, ποῦ θὰ μ' ἔφερνε πολὺ μακριά, ἀρκοῦμαι νὰ τονίσω ὅτι, κατὰ τὴν ἰδέα μου, καὶ μέχρι νέας ἀποδείξεως, εἶναι πολὺ ἀμφίβολη ἡ ὑπαρξὴ χειρογράφου τοῦ 1535 καὶ 1555 (2). Καὶ χωρὶς νὰ ἐπαναλάβω τίς τόσες παρατηρήσεις ποῦ ἔγιναν ἀπὸ διάφορους μελετητὲς τοῦ κρητικοῦ μυστηρίου (3), περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω, — καθὼς εἶχε ὑποστηρίξει κι ὁ Μαυροκορδάτος, — ὅτι ἡ ἑλληνικὴ « Θυσία τοῦ Ἄβραάμ » δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παράφρασι καὶ σὲ πολλὰ μέρη

(1) Βλ. Legrand: Bibliothèque Grecque Vulgaire, vol. I, σελ. xxvi-xxviii.
(2) Ἡδὴ ὁ Ξανθοῦδιδης, ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ ἐξέτασι τοῦ κειμένου τῆς « Θυσίας », ὑποστήριξε ὅτι ἡ χρονολογία τοῦ 1535 εἶναι ἀπίθανη κι ὅτι ὀφείλεται σὲ κάποιον λάθος: Βλ. « Ἐρωτόκριτος », σ. cxix.
(3) Τελευταία, τὸ πρόβλημα ἐξήτασε καὶ πάλιν ὁ Βάλσας, στὴ μελέτη του « La date du Sacrifice d'Abraham » ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ χρονολογία τοῦ 1535 εἶναι σωστὴ. Τὰ ἐπιχειρήματά του ὅμως δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ πείσουν, καθὼς ἀπέδειξε καὶ ὁ Σόλων Βογιατζάκης στὴ σχετικὴ κριτικὴ του, ποῦ δημοσιεύτηκε στὶς « Κρητικὲς Σελίδες » 1937, τεῦχος 15-18, σελ. 464 ἐπ.

μιὰ ἀκριβῆς μετάφρασι τοῦ ἀνάλογου δράματος τοῦ Ἰταλοῦ Luigi Grotto, πού γράφτηκε στὰ 1585 καὶ πού ἡ ἐπίδρασί του δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι ἡ κρητικὴ «Θυσία» γράφτηκε ἀργότερα (1). Ἄλλη ἀπόδειξι, ἡ συγγένεια τῆς «Θυσίας τοῦ Ἄβραάμ» μὲ τὸν «Ἐρωτόκριτο», πού τὴν ἀποδείξαμε καὶ πού μᾶς πείθει ὅτι τὰ δύο ἔργα εἶναι σύγχρονα.

Ὁ Ξανθουδίδης, πούχε παρατηρήσει καὶ αὐτὸς τὴν ὁμοιότητα τῶν δύο ἔργων, εἶχε ἐκφράσει μάλιστα τὴν ὑπόθεσι ὅτι καὶ τὰ δύο κείμενα γράφτηκαν ἀπ' τὸν ἴδιο συγγραφέα. «Δὲν περιορίζεται δέ — ἔγραφε — ἡ ὁμοιότης τῶν δύο ποιημάτων εἰς τὰ τέσσαρα ταῦτα κοινὰ χωρία, ἀλλ' εἶναι μεγίστη καὶ εἰς τὰς λέξεις καὶ φράσεις καὶ τὸ τυπικόν, ὥστε νὰ δεικνύῃ τὸν αὐτὸν τόπον καὶ χρόνον καὶ διὰ τὰ δύο ποιήματα. Οὕτω, λ. χ., λείπει τὸ ποίσιω, ἐποῖκα καὶ εἰς τὰ δύο ποιήματα, τὸ θὰ εἶναι σπανιώτατον καὶ εἰς τὰ δύο, εὐρίσκομεν δὲ καὶ εἰς τὰ δύο τὸ ἀκροσταθῆ, παραθεσμῶ—παραθεσμιὰ, τὸ μὴν κλαίῃς μὴ θρηνηᾶσαι, τὸ λίγος οὐδὲ τίποτις, τὸ δίχως κακὰ καὶ μάχη, ὄνειροφαντάσματα, στρατέματα (πορεῖαι), ἀμέριμος, ἐγνοϊανός, περιωρισμένος, μοιάζει (πρέπει). Καὶ ἡ στιχοργία δὲ καὶ ἡ ρίμα τελεία καὶ ρέουσα ἐξ ἴσου καὶ εἰς τὰ δύο. Ἄν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῆ ὡς χρόνος τῆς «Θυσίας» τὸ 1635, δὲν θὰ ἐδίσταζον νὰ ὑποθέσω ὅτι καὶ ἡ «Θυσία» εἶναι ἔργον τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου, ποιηθὲν κατὰ τὴν νεότητά του καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», οὕτω δὲ θὰ ἐξηγοῦντο κάλλιστα καὶ αἱ μεγάλοι μεταξὺ τῶν δύο ποιημάτων ὁμοιότητες καὶ οἱ κοινοὶ στίχοι, οὓς εἶδομεν προηγουμένως, καὶ ἡ ταυτότης τοῦ λεκτικοῦ εἰς τὰς σπανιωτέρας λέξεις, καὶ θὰ εἶχομεν ἐν ἄλλο ἀσφαλὲς τεκμήριον περὶ τοῦ χρόνου τῆς ποιήσεως τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» (2)».

Μετὰ τὰ πολυάριθμα παράλληλα χωρία πού ἀνέφερα παραπάνου (ἐκτὸς ἀπ' τὰ μόνα τέσσερα πούχε σημειώσει ὁ ἴδιος), νομίζω ὅτι ἡ ὑπόθεσι τοῦ Ξανθουδίδη μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς βεβαιότης: τόσο ὁ «Ἐρωτόκριτος» ὅσο καὶ ἡ «Θυσία τοῦ Ἄβραάμ» ὀφείλονται στὸν Κορνάρου καὶ γράφτηκαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 16'. Ἀλλὰ μὲ τὴν πλατύτερη ἐξέτασι τοῦ προβλήματος αὐτοῦ τῶν δύο κειμένων, ἐλπίζω νὰ μοῦ δοθῆ γρήγορα ἡ εὐκαιρία νὰ ἀσχοληθῶ σὲ ἄλλη μελέτη μου.

(1) Μία μελέτη γιὰ τὴν ἐπίδρασι τοῦ «Isach» τοῦ Grotto στὴ «Θυσία τοῦ Ἄβραάμ» ἔχει ἐτοιμάσει ἡ δ. Fusco, πού ἀσχολήθηκε ἤδη μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα στὴ διατριβή της πού ἀναφέραμε.

(2) Ξανθουδίδης: «Ἐρωτόκριτος» σελ. CXX.

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΡΕΓΑΛΔΗ ΔΙΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΙΝ ΕΝΟΣ ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ἐνας ἀπ' τοὺς πραγματικοὺς ἰταλοὺς φιλέλληνες τοῦ περασμένου αἰῶνα εἶναι καὶ ὁ γνωστὸς ποιητὴς καὶ λογοτέχνης Ἰωσήφ Ρεγάλδης, πολῦτιμος φίλος τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητῆ Σολωμοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων Ἑλλήνων λογίων τῆς ἐποχῆς του. Θαυμαστῆς τῆς Πατρίδας μας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγαλείου ἐπεσκέφτηκε καὶ ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα, συμπληρώνοντας ἀπὸ κοντὰ τὶς γνώσεις καὶ τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ ὅ,τι ἦταν ἑλληνικό. Ἀγάπησε τὴ φύσι της, γνώρισε τοὺς ἀνθρώπους της, ἔσφιξε φιλία μὲ τὸ λαὸ της, ἔνοιωσε τὸ πνεῦμα καὶ τὴ ψυχὴ του.

Καὶ φεύγοντας ἀπ' τὴν Ἑλλάδα δὲν λησμόνησε τὴ φιλόξενη γῆ της. Ἐακολούθησε τὴν ἀλληλογραφία μὲ διάφορους λογοτέχνες, παρακολούθησε τὶς περιπέτειες καὶ τὰ γεγονότα της, ἔγραψε ἄρθρα καὶ μελέτες γιὰ τὴν ἱστορία της, γιὰ τὸ πολιτισμὸ της, γιὰ τοὺς πρὸ διακριμένους ἀντιπροσώπους της ἀπ' τὸν Καποδίστρια ὡς τὸ Σολωμό, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔτρεφε ἐξαιρετικὴ ἀγάπη καὶ ἐχτίμησι.

Μιὰ μαρτυρία τοῦ ἐνδιαφέροντος πού ἔτρεφε πάντα πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι καὶ ἡ παρακάτω πρότασί του πρὸς τὸν τότε Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας. Ἀφορμὴ τοῦ ἔδωσαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ μνημείου γιὰ τὸ Δάντη πού γιναν στὴ Φλωρεντία στίς 14 Μαΐου 1865. Κι ἐπειδὴ ὁ Ρεγάλδης εἶχε πάντα στὸ νοῦ καὶ στὴ ψυχὴ του ἐνωμένα τὰ δύο ὀνόματα τῶν δύο μεγαλυτέρων καὶ ἀντιπροσευτικώτερων ποιητῶν τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Δάντη, γι' αὐτὸ ἀπευθύνεται στὸν Ὑπουργὸ Βραΐλα, πούχε προσωπικὰ γνωρίσει γιὰ νὰ τοῦ προτείνῃ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἴδρυσιν στὴν Ἀθήνα ἐνὸς μνημείου εἰς τιμὴν τοῦ ποιητοῦ τῆς Ὀδυσσεΐας, πού θὰ χρησιμεύσῃ σὰν διεθνὲς ἀφιέρωμα στὸν τυφλὸ ὑμνητὴ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ ταυτόχρονα, μαζὺ μὲ τὸ ἀγαλμα τοῦ Δάντη, θὰ ἐνώσῃ ἀκόμα πρὸς σφικτὰ καὶ στερεὰ τοὺς δύο γειτονικοὺς λαοὺς, πούδωσαν στὸν κόσμον τὸ πολιτισμὸ: τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία.

Μιὰ τέτοια πρωτοβουλία, πού θάπρεπε νὰ ἔχῃ διεθνῆ χαρακτῆρα καὶ νὰ γίνῃ στοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, μὲ τὴ συμμετοχὴ ἀντιπροσώπων ὅλου τοῦ κόσμου, θὰ ἔδινε τὴν εὐκαιρία, γράφει ὁ Ρεγάλδης, «νὰ γεννηθῆ ἡ νέα ποθητὴ ἰδέα, πού θάπρεπε στίς ἡμέρες μας, νὰ βοηθήσῃ τὸν πλήρη θρίαμβο τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, πού παραμελήθηκε ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς τοῦ πολιτισμοῦ».

Ἀναδημοσιεύουμε πάρα κάτω τὸ κείμενον τοῦ γράμματος πρὸς τὸν Βραΐλα, ὅπως ἔχῃ στὸ ἰταλικὸ πρωτότυπον (1):

(1) Ἐδημοσιεύθη εἰς G. Regaldi: «Canti e prose», Torino, Tipografia scolastica di Sebastiano Franco, 1862, τόμος β', σελ. 588 ἐπ.

Proposta di un Monumento ad Omero in Atene

Lettera al Cavaliere Brailas

Ministro degli Affari Esteri nel Regno Ellenico.

Eccellenza,

Volgono tre lustri dacchè fra gli aranei della ospitale ed amena Corcira io apprendeva dalla sapiente sua parola le condizioni delle Isole Ionie; e, investigandone l'avvenire, ragionavamo insieme delle relazioni che legarono un dì Grecia e Italia, e come nei politici accorgimenti deggiano a vicenda giovarsi queste due gloriose e travagliate sorelle, antiche maestre del sapere all'umano consorzio. Da quel tempo, pellegrinando nelle regioni eterne dai poemi di Omero e di Dante, Italia e Grecia, i miei due solenni amori mai non cessarono di essere le fide stelle che m'illuminarono l'intelletto, e più spiccatamente quando impresi a celebrare col verso l'*Armeria Reale* di Torino.

I due amori ha guari mi accompagnavano in questa novella sede del Regno d'Italia, allorchè nel mattino del 14 maggio assisteva alla solenne inaugurazione del monumento a Dante Alighieri, nella memoranda piazza di S. Croce, dove l'Italia per mezzo de' suoi rappresentanti celebrando il sesto centenario del divino Poeta, rinnovò il patto della concordia nazionale innanzi al magnanimo re Vittorio Emanuele, che colle imprese civili e militari placò gli sdegni del sommo Poeta traducendo in atto l'unità nazionale da lui augurata.

Esultarono grandemente gl'Italiani tutti; e gli stranieri convenuti sull'Arno ammirarono il felice accordo della coltura e della politica indirizzate al medesimo nobilissimo fine; ed io, intento ai due amori, augurava che pur la Grecia in Atene preparasse al suo divino Omero gli onori che l'Italia seppe in Firenze consacrare al creatore della Divina Commedia.

Penso che molto gioverebbe alla gloria ed alla prosperità del Regno Ellenico una festa letteraria appiè del Partenone, ed un marmoreo monumento eretto ad Omero dalla presente civiltà, in cospetto al giovine Re, segno di altre speranze, splendido germe di vetusta ed eroica stirpe scandinava. Tutte le genti con generose offerte aspirerebbero per certo al vanto di vedere scolpito il loro nome in quel cosmico monumento. E la Grecia, spesso trascurata, nel richiamare a sè gli sguardi benevoli dei potentati, vedrebbe con orgoglio i suoi figli, ora sparsi in lontane terre, adunarsi intorno alle pendici del Imetto a rinnovare la fratellanza nazionale presso il simulacro di Omero, come gl'Italiani presso quello di Dante; sicchè i due sommi poeti patrii ed umani sarebbero salutati Numi tutelari delle due nazioni sorelle.

V. E. col giornale la *Patria* è stata, nella natale sua Corfù, dei più vigorosi promotori del politico rivolgimento, per cui le Isole Ionie di buon grado si congiunsero al Regno Ellenico. Ora che V. E. è molta e degna parte del Governo Ellenico, come Ministro delle relazioni straniere, invitando il mondo civile alla greca solennità, avrebbe tanta virtù che tutte le Nazioni, e prima l'Italia, manderebbero illustri uomini ad onorare il grande padre dell'antica sapienza; e dall'insolito concorso di Greci e forastieri, concordi nella omerica festa, si svolgerebbe il nuovo sospirato concetto, che dovrà ai di nostri agevolare il pieno trionfo della schiatta ellenica, ritardato dai nemici della civiltà.

Voglia il cielo che questi voti dettati dall'animo mio nella patria dell'Alighieri giungano efficaci alla patria d'Omero, ove un tempo trovava grate accoglienze la mia parola, sincera espressione d'amore fra l'Italia e la Grecia; e valgano a raffermarmi nella stima affettuosa di V. E., a cui mi pregio altamente di rassegnarmi

Firenze, 14 giugno 1865.

Devot. ed obbl. servo
GIUSEPPE REGALDI.

Ἡ πρότασι τοῦ Ρεγάλδη, ποὺ δημοσιεύτηκε τότε καὶ σὲ διάφορες ἐφημερίδες ἀκούσθηκε μὲ «ἐξαιρετικὴ ἱκανοποίησι» ἀπ' τοὺς Ἑλληνας τῶν γραμμάτων, καὶ ἰδιαίτερα ἀπ' τοὺς Ἑλληνας φοιτητὲς τῶν Πανεπιστημίων τῆς Τοσκάνας, ποὺ θέλησαν νὰ ἐκφράσουν μ' ἓνα τους θερμὸ συγχαρητήριο γράμμα τὸν ἐνθουσιασμὸ τους πρὸς τὸ μεγάλο φιλέλληνα.

Ἀναδημοσιεύουμε τὸ ἰταλικὸ πρωτότυπο, στὸ ὅποιο συναντιῶνται οἱ ὑπογραφεῖς πολλῶν γνωστῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν :

*Indirizzo degli Elleni studenti nelle R. Università Toscane
al Professore Cavaliere GIUSEPPE REGALDI*

Chiarissimo signor Professore,

Con nazionale soddisfazione leggemo in parecchi giornali la nobile vostra lettera, colla quale proponete al nostro insigne Ministro Brailas l'erezione di un monumento ad Omero, in Atene, accompagnata da solenne festa, col concorso del mondo civile.

Grecia farà plauso alla grandiosa vostra iniziativa, e noi, giovani suoi figli, che sulle rive dell'Arno ci educiamo al vero e al bello nei santuari della sapienza italiana, noi vogliamo essere i primi nel fare plauso a voi, illustre poeta ed oratore, sincero interprete di ambedue le nostre patrie; ed augurare che non tardi ad adempiersi il nobile vostro voto, pel quale rassoderanno i nuovi indissolubili vincoli di fratellanza le due sorelle, antiche maestre dell'umano consorzio, Grecia e Italia.

Vi preghiamo, o signore, di aggradire queste poche, si bene, ma sincere espressioni dell'animo nostro.

Pisa, addì 8 luglio 1865.

Sottoscritti:

SENOFONTE TUMBAS	di Santa Maura
SENOFONTE EUDOSIADES	di Tracia
ALESSANDRO STAMATIADIS	di Samos
LUIGI DE SCUFFI	di Tinos
COSTANTINO VALSAMACCHI	di Cipro
NICCOLÒ LIVADA	di Cefalonia
NICCOLÒ TRECCA	id.
CARAVIAS SPIRIDIONE	di Itaca
ANTONIO VITALIS	di Calamata
Dott. GIOVANNI STEFANOPULOS	di Tripolizza
ANDREA BUA	di Corfù
GIOVANNI S. FOCCA ZANNETATO	di Cefalonia
ANTONIO SANTHAKIS	di Sira
ARISTIDE OLIVOS	di Costantinopoli
ETTORE D. SICURO	di Zante
COSTANTINO A. CANDACHITI	id.
ETTORE M. SICURO	id.
CIRIGOTTI CRISTODULO	di Corfù
Dott. ANTONIO DEODRINO	di Tinos
PERICLE VITALIS	di Chio di Bitinia
PANAIOTTI FANTI	di Epiro
Dott. EVANGELINO ARDAVANI	di Cefalonia
Dott. COSTAMONITI ANTONIO	di Corfù
DIONIGI G. SICURO	di Zante
GIOVANNI S. VLASSOPULOS	di Itaca
RAFTANI Dott. DIONIGI	di Zante
Dott. TOPALIS SPIRIDIONE	di Corfù
Dott. VLACACHI GIORGIO	di Atene
ANANIADES CARITONE	di Costantinopoli
ANGELO PSORULLA	di Corfù

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΩΔΙΞ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΟΥΛΤΑΝΩΝ

Ἐνακοίνωσις τοῦ κ. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΒΙΚΚΙΟ τ. φ.

(Στὰ προηγούμενα τεύχη 4 καὶ 5 δημοσίεψα ἀποσπάσματα ἀπ' τὸν ἀνέκδοτο ἑλληνικὸν βαρβερῖνὸν κώδικα ἀριθ. III μὲ μερικὰς πληροφορίας γιὰ τὸ χειρόγραφο. Σήμερον δημοσιεύω ἕνα ἄλλο κεφάλαιον τοῦ ἀφορᾷ τὸν Σουλτάνον «Μεχεμέτη» καὶ τὴν κατάληψιν τῆς Πόλης, γιὰ τὴν ὁποία μᾶς προσφέρει διάφορες πολυτίμες καὶ ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις. Γιὰ τὶς γλωσσολογικὰς καὶ λοιπὰς παρατηρήσεις παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη στὴ σημείωσί μου τοῦ τεύχους 4).

Ἐδῶ ἀρχίζει ἡ βασιλεία τοῦ σουλτάν Μεχεμέτη υἱοῦ τοῦ Μουζάτη — ὁ δέκατος:

Λοιπὸν ὡσὰν ἐκάθησε ὁ σουλτάν Μεχεμέτης εἰς τὴν βασιλείαν εἰς τὴν Ἄνδριανόπολιν καὶ εἶχε τότε ἀγάπην μὲ τὴν Οὐγγαρία, μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἀφεντάδες τῶν χριστιανῶν καὶ μὲ τοὺς Ῥωμαίους καὶ μὲ τοὺς Βενετζάνους. Καὶ περάσαντας ὀλίγους χρόνους ἐμάζωξε τετρακόσους χιλιάδας φουσσᾶτα, ἀπεζούς καὶ καβελάρους, καὶ ἔβγαλε λόγους πῶς θέλει νὰ πάγῃ καταπάνω τῆς Οὐγγαρίας.

Ἄμῃ ὡσὰν ἐβγήκε ὄξω ἀπὸ τὴν Ἄνδριανούπολιν, ἐξάρνου ἐδιάβη καταπάνω εἰς τὴν δυστυχημένην βασιλείαν τῶν Ῥωμαίων, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἦτονε (φ. 51^α) τότε βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, καὶ τὸν ἐπαρομάζανε Δράκο ὅτι ἦτονε δυνατὸς ἀνδρειωμένος. Καὶ πηγαίνοντας ὁ σουλτάν Μεχεμέτης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐδιαγούμιζε καὶ ἐσκλάβωνε τοὺς χριστιανούς ὅπου ἦτανε ὄξω εἰς τὰ χωριὰ τῆς πόλης.

Καὶ ὡσὰν ἔσωσε εἰς τὴν πόλιν ἔβαλε τὰ φουσσᾶτα καὶ ἐπερικυκλώσανε τὸ γύρω ὄλην τὴν πόλιν, τὰ φουσσᾶτα ὅλα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης, καὶ ἀρχίσανε καὶ ἐπολεμοῦσανε ἡμέρα καὶ νύκτα μὲ πᾶσα λογῆς ἄρματα. Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ μέσα ἐπολεμοῦσανε καὶ ἀντιστέκανε καὶ ἐρρίχνασι ἀπάνω εἰς τὸ πλῆθος τῶν Τουρκῶν φωτιὰς ἀρτιφίτιζιάλους μὲ βοτάνι καὶ τειάφι, τὰ ὅποια τὰ ἐρρίχνασι ἀπάνω ἀπὸ τὰ τεῖχια.

Καὶ οἱ Τούρκοι ἀπόξω ἐκάμνασι κάποιους πύργους ξύλινους καὶ τοὺς ἐντύσανε μὲ πετζιά διὰ νὰ μὴν τοὺς ἐκάψῃ ἡ φωτιά, καὶ τοὺς ἐγεμίσανε χῶμας καὶ τοὺς ἐσύρανε κοντὰ εἰς τὸν τεῖχον στὰ χαντάκια διὰ νὰ τὰ γεμίζουσι νὰ ἐμποῦνε μέσα. Καὶ ἐκάμνανε καὶ πλέκτες μὲ τὰ κλαδιὰ καὶ κοφῖνες μεγάλες καὶ ἄλλα πράματα πολλῶν λογῶν διὰ νὰ τὰ γεμίσουσι, νὰ ἀνεβοῦνε, νὰ ἐμποῦνε μέσα. Ἐκάμνανε καὶ ἀμάξα ὡσὰν καστέλλα καὶ ἄλλα ἰντζένια, καὶ δὲν πιστεύω ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι νὰ ἐκάμνανε τόσα πράματα ὅταν ἐπολεμοῦσανε τὴν Καρταγένα, ὅπου εἶναι σήμερον τὸ Τούνεζι εἰς τοὺς Μόρους.

Καὶ τὸ περισσότερο ὅπου ὄρισε ὁ σουλτάν Μεχεμέτης καὶ ἐκάμνανε μίαν μεγάλην λουμπάρδα, ὅπου ἦτονε τὸ βόλι τῆς ἑνδεκα πηθαμὲς τὸ γύρο καὶ ἔδερνε εἰς τὸν πύργον λεγόμενον «Βατανίνο», κοντὰ εἰς τὴν πόρταν τοῦ ἁγίου Ῥωμανοῦ. Καὶ τόσο ἔδερνε τὸν τεῖχον ὅτι ἔπεφτε καὶ ἐγέμιζε τὸ χαντάκι, καὶ ἔσασε ἡ σκία μὲ τὴ γῆ, καὶ ἐκάμασι στράτα δρόμου διὰ νὰ ἐμποῦσι μέσα οἱ Τούρκοι. Καὶ ἐμπάινασιν ἐὰν δὲν ἤθελαν προῦτῃ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ μέσα, ὅπου ἐκτίσανε ἄλλον τεῖχον ἀπὸ μέσα. Καὶ ὡσὰν εἶδε ὁ σουλτάν Μεχεμέτης τὸν τεῖχον κτισμένον ἐθάμαξε καὶ λέγει: «Ἐτοῦτες τίς τέχνες δὲν τίς κάμουσι οἱ Ῥωμαῖοι, μόνε οἱ Φράγγοι (φυλ. 51^β), ὅπου κάμουσι τόσες τέχνες καὶ ἀντιστέκονται εἰσὲ τὸσον πόλεμον καὶ δὲν φοβοῦνται μηδὲ σαίττες μηδὲ ἄλλα μάγγανα ὅπου τοὺς πολεμῶ».

Καὶ οἱ Γαλατιανοὶ ὅπου εἶναι στὸ Γαλατᾶ, ἐδείχνασι πῶς ἔχουσι ἀγάπην μὲ τὸν σουλτάν Μεχεμέτη καὶ ἀφήσανε καὶ ἔκτισε ὁ Τούρκος ἕναν πύργον εἰς τὴν χώραν τους δυνατὸν, ὁ ὁποῖος ἐστὶν ἕως τὴν σήμερον καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἤπορούσανε νὰ βοηθήσουνε τῆς πόλης. Λοιπὸν αὐτὴ ἡ πονηρὰ ἀγάπη ὅπου εἶχανε μὲ τὸν Μεχεμέτη ἀπεράσανε καμπόσες ἡμέρες, ἀμὴ κάλλιό τους ἦτονε νὰ ἔχουσι μάχην καθάρια παρὰ τὴν ἀγάπην τὴν ψεύτικην, διατὶ δὲν ἤθελε κάμει ὁ Τούρκος τὸν πύργον, ὡς εἶπαμε, ὅπου ἐκεῖνος ἦτονε ὁ χαλασμός τοῦ Γαλατᾶ. Διατὶ ἂν δὲν ἦτονε αὐτὸς ἠθέλων ἀντισταθῆ τοῦ Τούρκου καὶ δὲν ἐπαραιδιδόντησαν ὡσὰν γυναῖκες. Καὶ οἱ ἔλεεινοὶ πολῖτες εἶδαν πῶς οἱ Γαλατιανοὶ δὲν τοὺς δίδουσι καμμίαν βοήθειαν, ἀλλὰ μηδὲ ἄλλες ἀφεντίες τῶν χριστιανῶν, ἐπολεμοῦσανε μοναχοὶ καὶ ἀντιστέκανε εἰς τὸν πόλεμον ἡμέρα καὶ νύκτα, ὅσο ἐδυνοντήσανε, διατὶ δὲν ἀκαρτεροῦσανε βοήθειαν, ὡς εἶπαμε, μηδὲ ἀπὸ τὴν Βενετίαν, μηδὲ ἀπὸ τὴν Γένοβαν, μηδὲ ἀπὸ κανέναν τόπον, μόνε ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἄμῃ ἡ ἀμαρτία τοῦ λαοῦ δὲν ἄφινε.

Λοιπὸν ἦτανε ἀποκλεισμένη ἡ πόλις μὲ μιὰ ἄλυσσον χοντρή ὅπου τὴν ἔβαλε ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τὴν μίαν μερῆν τοῦ γαλοῦ ἕως εἰς τὴν ἄλλην καὶ ἐκλείσει τὸ λιμιῶνα διὰ νὰ μὴν ἐμπῇ μέσα ἡ ἀρμάδα, τὰ κάτεργα τοῦ σουλτάν Μεχεμέτη. Τότε ἦρθαν τὰ κάτεργα τὰ τούρκικα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ ἄλλους τόπους καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν καὶ φοῦστες καλὰ ἀρματωμένα, τὸ ὅποιο ἦτανε κάτεργα καὶ φοῦστες ἕως ἑκατὸν εἴκοσι καὶ ἐσύρανε καὶ πολλὰς βάρκας καὶ ἄλλα πλεούμενα φορτωμένα ἀνθρώπους τοξότας καὶ ὠρμήσανε νὰ ἐμποῦνε μέσα στὸ λιμιῶνα στὸ Γαλατᾶ. Ἄμῃ ὡσὰν τὸν ἤβραν κλεισμένον μὲ τὴν ἄλυσσον καὶ τὴν μέσα μερῆν ἦτανε καράβια, κάτεργα χριστιανικὰ ἀραμένα. Καὶ ἦτανε τὰ καράβια ἀρματωμένα καὶ τὰ ἐδιώχναν ἀπὸ μακρῆ καὶ δὲν ἀφήνασι νὰ ἐμπῇ ἡ Τούρκικη ἀρμάδα καὶ ἐγύρισε ὀπίσω εἰς τὸ πέλαγον (φυλ. 52^α).

Καὶ οἱ Τούρκοι τὴν στερεὰ ἐπολεμοῦσανε τὰ τεῖχια τῆς πόλης καὶ τὰ ἐρρίχνασι μὲ τὰ μάγγανα ὅπου ἐζάρασι τὸν καιρὸν ἐκεῖνον καὶ τὰ ἐρρίξανε τρεῖς βολές καὶ ἐκάμνανε τόπον διὰ νὰ ἐμποῦνε. Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πάλιν τὰ ἐφτειάνασι. Καὶ εἰδόντας οὕτω ὁ σουλτάν Μεχεμέτης ἀπολίπιστῃ πῶς δὲν ἤπορεῖ νὰ τὴν ἐπάρῃ.

Τότε εὐρέθη ἕνας ἀρνιγάδος, ὅπου ἦτονε πρῶτα χριστιανὸς ὅπου ἦτονε Γαλιάνος καὶ εἶχε ξέρεϊ ἀπὸ τὸν ποταμόν, τὸ λέγουσι Πῶ, ὅπου ἀπερνοῦσι τὰ πλεούμενα, καὶ

ἐδιάβη καὶ εἶπε τοῦ σουλτάν Μεχεμέτη ὅτι ἐγὼ ξέρω νὰ μπάσω τὴν ἀρμάδα εἰς τὸν λιμιῶνα εἰς τὸν Γαλατᾶ τῆς πόλης. Καὶ ἐπῆρε θέλημα καὶ τὸ ἔκαμε ὅτι ἀπέρασε τὰ κάτεργα ὅλα ἀπὸ τὸ πλάγι τῆς στερέα, ὅλα γλυκὰ ὅπου δὲν ἐβλάφθη μὴδὲ ἓνα. Καὶ ὡσάν τὰ εἶδανε οἱ Ρωμαῖοι καὶ ὁ βασιλέας πῶς ἐμπῆκε ἡ ἀρμάδα τοῦ Τούρκου μέσα εἰς τὸ λιμιῶνα ἐφοβήθησαν πολὺ καὶ ἐβάλανε εἰς τὸ νοῦ τους νὰ κάμουνε τρόπον νὰ τὰ χαλάσουνε μὲ φωτιᾶς ἢ μὲ πέτρες ἢ μὲ ἄλλα τίβοτες· διατὶ ἐπολεμούσανε καὶ αὐτὰ τὴν χώρα ἀπὸ πᾶσα μερέα καὶ ἐχαλάσανε καὶ τὴν ἄλυσσο.

Τότε ἦτονε χρεῖα νὰ πᾶνε οἱ Ρωμαῖοι εἰς τὰ τείχια νὰ ἀντιστέκουνε εἰς τὸ μέρος τοῦ γιαιλοῦ καὶ ἐδιάβησαν πολλοὶ πολεμιστᾶδες καὶ ἐπολεμούσανε μὲ τοὺς Τούρκους, ὅπου ἐβάλανε σκάλες νὰ ἀνεβοῦσιν καὶ δὲν τοὺς ἀφήνασι. Τότε ἐκάμανε μία τζάταρα ἢ σκαλαταράτζα ξύλινη οἱ Τούρκοι μακρᾶ τέσσαρες χιλιάδες ὀργιές καὶ πλατέα πεντακόσες ὀργιές, καὶ τὴν ἐκαρφώσανε καλὰ ἀπάνω εἰς τὴν θάλασσα καὶ τὴν ἐτραβήξανε κοντὰ εἰς τὰ τείχια τῆς πόλης καὶ ἐβάλανε ἀπάνω εἰς τὸ αὐτὸ ποῦντε πολλοὺς Τούρκους καὶ ἐπολεμούσανε διατὶ ἀπὸ κάτω τοῦ αὐτοῦ πόντε ἔβαλε πολλὰ βούτζια ἄδεια καὶ τὴν ἐκράτει ἀπάνω. Καὶ ἐπολεμούσανε μέρα καὶ νύκτα.

Καὶ ἔστειλε τὰ πλεούμενα καὶ ἠφέρνανε φουσσᾶτα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀπὸ τὴ Δύσι τόσο ὅτι ἀπερνούσανε ἀπὸ τὸ ποῦντε (52^β) καὶ ἐρχοντήσανε καὶ ἀπερνούσανε ἀπὸ τὸ ποῦντε. Καὶ ἔκαμανε δυὸ δουλειᾶς ὅπου ἔπαιρνε τοὺς πολεμιστᾶδες καὶ ἐπήγαινε κοντὰ εἰς τὰ τείχια καὶ ἐπολεμούσανε. Ἀκόμη ἔκαμανε καὶ ἄλλο ὅτι ἐμπόδιζε καὶ πλεούμενα νὰ μὴν ἐρθοῦνε νὰ δώσουνε βοήθεια τῆς πόλης. Καὶ εἰς αὐτὸ ἦρθανε τρία καράβια Γενουβήσικα μὲ ἓνα τοῦ βασιλέως φορτωμένα σῆταρι, παξιμάδια καὶ ἄλλες τροφές διὰ βοήθειαν, καὶ τὸ καράβι τοῦ βασιλέως ἐρχέτονε ἀπὸ τὴν Τζιτζιλία φορτωμένο. Καὶ ὡς ἦρθανε κοντὰ εἰς τὴν χώρα τὰ εἶδανε οἱ Τούρκοι ὅπου ἐφυλάγανε τὸ ἔμπα, ἐβγήκανε τὰ κάτεργα καὶ οἱ φοῦστες καὶ ἐδιάβησαν ἀπάνω εἰς τὰ καράβια καὶ ἐπολεμούσανε καὶ ὁ σουλτάν Μεχεμέτης ἐκαβαλλίκεψε καὶ ἐδιάβη εἰσὲ τὸπον ψηλὸ τοῦ Γαλατᾶ καὶ ἐκύτταζε τὸν πόλεμον. Ὅμοίως τὰ ἐκυττάζανε καὶ ἀπὸ τὴν πόλιν.

Τότε ἐδιάβησαν τὰ κάτεργα πρῶτα ἀπάνω εἰς τὸ καράβι τοῦ βασιλέως καὶ ἐπολεμούσανε ἀνδρειωμένα εἰς τὸ ὅποιο ἦτονε караβοκύρις Φίλιππος καὶ Ντομέγος καὶ ἐγινόντησαν πολλῆς φωνῆς καὶ μεγάλη ταραχῆ τοῦ πολέμου καὶ ἐτζακίζανε τὰ κουπιὰ τῶν κατέργων μὲ λουμπάρδες καὶ ἐσκοτώνασιν πολλοὺς Τούρκους. Καὶ ὁ σουλτάνος, ὅπου ἔστειλε ψηλὰ καὶ ἐκύτταζε πῶς τὴν ἐχαλούσανε, ἐβλαστήμα καὶ ἔκαμε τὸ ἀλογό του νὰ πάγη κατὰ τὸν γιαιλὸ καὶ δὲν εἶχε τί κάμη καὶ ἐξέσκισε τὰ ροῦχα του ὅπου ἐφόρειε.

Τότε πάλι ἄναψε ὁ πόλεμος δυναμότερα, καὶ τὴν ἀρμάδα τὴν ἐχαλούσανε δυναμότερα παρὰ πρῶτα καὶ τόσο τὰ ἐχαλάσανε ὅτι δὲν ἐδυνοντήσανε νὰ συρθοῦνε μὲ τὰ κουπιὰ νὰ ῥθοῦνε εἰς τὴν γῆ. Τὸ ὅποιο λέγουσι πῶς ἐσκοτώθησαν πλέο παρὰ δέκα χιλιάδες Τούρκοι, ὅπου ἦτανε κάτεργα καὶ φοῦστες ἕως διακόσες. Τότε εἶπε ὁ σουλτάνος ὅτι ἡ δύναμί μου ἓνα ὀλίγη εἰς τὴν θάλασσα ἐπειδὴ εἶχα τόσα κάτεργα (φ. 53^α) καὶ τόση ἀρμάδα καὶ δὲν ἠπορούσανε τρία καράβια μὴδὲ ἓνα. Τότε ἐγλυτώσανε ὅλα

αὐτὰ τὰ καράβια καὶ ἐμπήκασιν μέσα εἰς τὴν πόλι καλὰ τὴν νύκτα χωρὶς νὰ βλαφτοῦσι ποσῶς καὶ ἀποθάνῃ ὀλίγοι λαβωμένοι.

Καὶ ὁ σουλτάνος ἤθελε νὰ φουρκίσῃ τὸν καπετὰν πασσᾶ ὅπου ἦτονε εἰς τὴν ἀρμάδα καὶ τὸν ἐπαρακαλέσανε οἱ ἄλλοι πασσᾶδες καὶ ἐχάρισε τὴν ζωὴν του, ἀλήθεια τὸν ἐξώρισε. Καὶ τότε ἔβαλε ὅτι νὰ χαλάσῃ τὰ καράβια τῶν χριστιανῶν, ὅπου ἦτανε εἰς τὸν λιμιῶνα ὅπου ἦτανε εἰς τὸ μέρος τοῦ Γαλατᾶ τὸ μέρος τῆς Ἀνατολῆς τὰ ὅποια καράβια εἶχανε μέσα ἀνδρειωμένους κουρσάρους.

Λοιπὸν ἔβαλε ὁ σουλτάνος λουμπάρδες εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἓνας Ρωμαῖος ὅπου ἐφυγε ἀπὸ τὴν πόλιν καὶ ἐγινε ἀρνιγάδος ἦτονε πολλὰ τεχνίτης λουμπάρδης ἔβαλε μία λουμπάρδα ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Γαλατᾶ καὶ ἔσυρε μία λουμπαρδέα καὶ ἤυρε τὸ καράβι τοῦ καπετάνιου καὶ τὸ ἔσπασε καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ φοῦντος, ὅπου ἦτονε φορτωμένο πολλὰ πράματα χρειαζόμενα τοῦ βασιλέως καὶ τὰ ἄλλα καράβια ἐσηκώθησαν καὶ ἐδιάβησαν ἀπὸ κάτω εἰς τὰ τείχια τοῦ Γαλατᾶ διὰ νὰ μὴν πάθουνε τὰ ὅμοια. Ἀμὴ ὕστερον ἐπετάζανε πλέο παρὰ 150 λουμπάρδες καὶ δὲν ἔβλαψε μὴδὲ ἓνα καὶ τὸ εἶχανε διὰ θαῦμα τοῦ Θεοῦ ὅπου ἦτανε τριάντα καράβια καὶ δὲν ἔβλαψε μὴδὲ ἓνα. Καὶ ἦτανε καὶ τρία κάτεργα χοντρά βενέτικα καὶ δυὸ λιανὰ τὰ ὅποια ἐστάθησαν διὰ νὰ βοηθήσουν τῆς πόλης.

Τότε ἐμαλώσανε μὲ τὰ λόγια οἱ Βενετζάνοι μὲ τοὺς Γενουβήσους καὶ ὕβριζόντησαν λέγοντας πῶς ἐσεῖς οἱ Βενετζάνοι δὲν βοηθᾶτε τῶν Χριστιανῶν. Τότε ἔδωσε ἀπιλογιὰ ὁ βασιλεὺς τῶν Βενετζάνων ὅτι νὰ φύγουν ἀποκεῖ. Λοιπὸν καθημερούσιος ἐπερίσσειε ὁ πόλεμος ὅπου ἐπολεμούσανε οἱ Τούρκοι καὶ ἐκάμανε τρόπον νὰ κάψουνε τίς φοῦστες τῶν Τουρκῶν ὅπου ἦτανε μέσα στὸ λιμιῶνα. Τότε ἔδωσε ὁ βασιλεὺς τὴν αὐτὴν ἔννοια τοῦ Ἰωάννη Γιουστινιανοῦ ὅπου ἦτονε καπετάνιος καὶ τοῦ Γιάκομου (53^β) Κόκου τζιντιλόμου βενετζιάνου καὶ ἐτοιμάστησαν εἰς τὴν αὐτὴν δουλειάν. Καὶ οἱ Τούρκοι ἐμάθανε ἐκεῖνο ὅπου θὲ νὰ κάμουνε οἱ Χριστιανοὶ καὶ ἐτοιμάστησαν ὀγληγορότερα καὶ ἐφυλασσόντησαν ἀπὸ τίς λουμπάρδες καὶ ἐφουντάρανε καμπόσα ξύλα μὲ ζῆμια τῶν Χριστιανῶν.

Καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐδιάβησαν πολλοὶ Χριστιανοὶ καὶ ἐχαλούσανε τὰ πλεούμενα τῶν Τουρκῶν ἐπιάσανε οἱ Τούρκοι πολλοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς ἐδιαβάσανε ὀμπρὸς εἰς τὰ μάτια τῶν Χριστιανῶν εἰς τὰ τείχια καὶ τοὺς ἐκόψανε. Καὶ ὡς τὰ εἶδανε αὐτὰ οἱ πολῖτες εἶχανε καμπόσους Τούρκους πιασμένους καὶ τοὺς ἐκόψανε ὅλους τάχα διὰ ἐξεδίκησι.

Καὶ ὕστερα ἀπὸ τοῦτα ἐκαμῶθη ὁ σουλτάν Μεχεμέτης τάχα πῶς θέλει νὰ κάμη ἀγάπην μὲ τὸν Βασιλέα καὶ ἔστειλε μαντατοφόρον λέγοντας πῶς ἐγὼ ἐμετανόησα νὰ πολεμῶ μὲ τὸν Βασιλέα μὲ τοὺς Ρωμαίους, ὅπου ἐπαρακινήθηκα καὶ τὸ ἔκαμα διὰ ἐπινομή τῶν Οὐγγάρων. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐγνωρίσανε τὰ αὐτὰ λόγια ὅτι ἦτανε ψεύτικα καὶ δὲν τὰ ἐπιστέψανε ποσῶς διὰ κανέναν τρόπον διατὶ τὸν ἠξέσανε ὅτι ποτέ του δὲν ἔστειλε εἰς τὸν λόγο του, ἀλλὰ μὴδὲ εἰς τὸν ὄρκον του καὶ μὴδὲ εἰσὲ σύβασιν καμμίαν. Καὶ δὲν ἦτανε τὰ λόγια του ἀληθινὰ μόνε τοὺς τὰ ἔστειλε διὰ

νά τους ἀναπαύξῃ. Καί δὲν εἶχανε τί κάμη μόνη ἐβάλανε τὴν ὀλπίδα τους εἰς τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἐπαρακαλοῦσανε ἡμέρα καὶ νύκτα νά τους ἐσυμπαθήσῃ τὰ ἀμαρτήματά τους καὶ νά τους ἐγλυτώσῃ καὶ ἀπὸ τὸ κίνδυνον τοῦ πολέμου καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκθροὺς τοῦ Χριστοῦ καὶ νά τὸν ἐπολεμήσῃ αὐτὸς ὅπου ἔχει τὴν δύναμιν.

Καὶ καθῆμέρα καὶ νύκτα ἦτανε οἱ ἔλεεινοὶ χριστιανοὶ ἀπάνω εἰς τὰ τείχια ἀρματωμένοι μὲ τὰ ἄρματά τους καὶ μὲ τὰ σκοντάρι τους καὶ ἐπολεμοῦσανε ἀνδρειωμένα καὶ ἐσκοτώνανε τοὺς (φ. 54^α) ἐχθροὺς. Καὶ τοῦτο τί ἀξίζει, ὅπου ἂν ἐσκοτώνανε δέκα αὐτοὶ ἐρχομένησανε ἑκατό, ὅπου ἦτανε πλῆθος πολλοὶ ἀγαρηνοὶ καὶ οἱ πολεμιστάδες οἱ Χριστιανοὶ ἦτανε ὅλοι-ὅλοι Ρωμαῖοι ἕξι χιλιάδες καὶ Φραγγοὶ ἦτανε μὲ τοὺς ξένους ἄλλες τρεῖς χιλιάδες καὶ ἦτανε καὶ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μὲ δυὸ χιλιάδες ὅλοι-ὅλοι οἱ πολεμιστάδες τῆς πόλης οἱ Χριστιανοὶ.

Ἄμὴ τί ἤθελαν κάμη αὐτοὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ λεονταριοῦ ἢ τί νά κάμη μία ψίχα ψωμί εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀρκουδιοῦ ἢ τί ἠμπορεῖ νά κάμη ἓνας ἄνθρωπος μοναχὸς εἰς χίλιους;

Οἱ Ρωμαῖοι φιλάργυροι, διμιγέρτες, τραδιτόροι, ὅπου ἐτραδίρετε τὴν πατρίδα σας, ὅπου ὁ Βασιλεὺς σας ἦτανε πτωχὸς καὶ σᾶς ἐπαρακάλειε μὲ τὰ δάκρυα στὰ μάτια νά τὸν δανείσετε φλωριά διὰ νά δώσῃ νά μαζώξῃ πολεμιστάδες ἀνθρώπους νά βοηθήσουνε καὶ νά πολεμήσουνε καὶ ἐσεῖς ἀρνιέστε μὲθ' ὄρκου πὼς δὲν ἔχετε καὶ εἶστε πτωχοὶ! Ἄμὴ ὕστερον ὅπου σᾶς ἐπῆρε ὁ Τοῦρκος εὐρέθητε πλοῦσιοι καὶ σᾶς τὸ πῆρε ὁ Τοῦρκος καὶ ἐκόψε καὶ τὸ κεφάλι σας, ὡς θέλει τὸ φανερώσει ἢ ἱστορία ὀμπρός.

Ἄμὴ κάποιοι φοβούμενοι τὸν Θεὸν τὸν ἐδανείσανε ὀλίγα καὶ ὁ Γαρδενάλες, ὅπου εὐρέθη ἐκεῖ καὶ ἔκαμε καὶ ἐδυναμώσασιν τὴν χώρα, διατὶ ὁ βασιλεὺς εἶχε μεγάλην σύχυσιν καὶ δὲν ἤξερε πλέο τὸ τί νά κάμη καὶ ἐπειδὴ δὲν τοῦ ἐδίδανε φλωριά οἱ πλοῦσοι δὲν εἶχε τί κάμη καὶ ἐπῆρε ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὰ μοναστήρια τὰ ἀσημικά τους, καὶ τὰ ἔκαμνε μονέδα, ὡς καθὼς τὸ ἐκάμασιν παλαιὰ οἱ Ρωμαῖοι εἰς τὴν Ρώμα, καὶ ἐπλήρωνε τοὺς δουλευτάδες, ὅπου ἐδουλεύαν εἰς τὰ τείχια.

Τότε ἔβαλε καὶ ἐμέρασε τοὺς πολεμιστάδες εἰς τὰ τείχια εἰς τοὺς πύργους, ὡς καθὼς ἔκαμνε χρεῖαν, καὶ ἔβαλε τὸν Ἰωάννη τὸν Γιουστινιάνο πρῶτον καπετάνιο, καὶ καλὰ ἐφύλαγε (φ. 54^α), ἃ δὲν τὸν ἐθέλωνε σκοτώσῃ. Λοιπὸν ἔδωσέ του τριακόσους συντρόφους καὶ ἐστεκέτονε καὶ φύλαγε εἰς τὴν πόρτα τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ ἀπάνω στὰ τείχια. Ἀκόμη ἔδωσέ του καὶ ἄλλους καμπόσους ἀρματωμένους νά ἀντιστέκονται τῶν Τουρκῶν διατὶ ἐκεῖ ἦτανε τὸ πλέο κίνδυνον καὶ τὸ Μαυρίκιον Γενουβίτσο τὸν ἔβαλε νά φυλάγῃ κοντὰ εἰς τὴν Μαυρέα πόρτα μὲ καλὴ συντροφιά Ρωμαίους, μὲ μπαλέστρες καὶ ἦτανε ἀνάντια τοῦ καστελλίου, ὅπου ἐκάμανε οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸ ἐπολέμα ἀνδρείως. Τὸ ὁποῖο καστελλί ἦτανε ξύλινον, ὡς τὸ εἶπαμε, καὶ τὸ ἐσύρνανε μὲ τοὺς τροχοὺς ὅπου ἤθελαν. Καὶ τὸν Παῦλον Τρόιλο καὶ τὸν Ἀντώνιον Πακιάρδι ἐφύλαγανε τὸ μέρος τοῦ Μιλιάνδρου εἰς τὸ ὁποῖο Μιλιάνδρον ἦτανε τὸ πλέο κίνδυνον τῆς Χώρας καὶ ἐπολεμοῦσανε μέρα καὶ νύκτα πότε μὲ φωτιὰς πότε μὲ τίς μπαλέστρες, μὲ ἀνδρεία καὶ θάρσος πολὺ.

Καὶ καμμία βολὰ ἀνεβαίνασιν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ τείχια, καὶ αὐτοὶ τοὺς ἐκαταδιώχνασιν καὶ τοὺς ἐρρίχνασιν κάτω, καὶ τοὺς ἐσκοτώνασιν, καὶ ἐκάμνασιν ὡσάν Ἀχιλλέοι καὶ δὲν ἐφοβούντησαν τοὺς ἀγαρηνοὺς μηδὲ διὰ τίποτε. Καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Καρηστινὸς ἦτανε γέροντας, ἀμὴ ἦτανε πολλὰ ἀνδρειωμένος εἰς τὸ δοξάρι καὶ ὁ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος, σοφὸς ἄνθρωπος καὶ ἄρχων, καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀλαμάνος ἐφύλαγασιν τὴν πόρτα τῆς Καλλιγαρέας καὶ ὁ Κονταρίνης Κονταρίνι, τζιντιλόμος βενετζάνος, καὶ αὐτὸς μὲ τὴν συντροφιά του ἐφύλαγε τὴν πόρτα τὴν Ἀβρέα εἰς τὸν λιμιῶνα. Καὶ τοὺς ἐπίλοιπους Ρωμαίους τοὺς ἐδιαμέρασε εἰς πολλοὺς τόπους τῆς χώρας εἰς τὰ τείχια.

Καὶ τὸ παλάτι τὸ βασιλικὸ τὸ ἐπαράδωκε τοῦ Γερόλιμου Μινώτου τζιντιλόμου βενετζάνου μὲ τὴν συντροφιά του, ὅπου ἦτανε μπάυλος, καὶ τὸν Γαρδενάλε τὸν ἔβαλε καὶ ἐφύλαγε τὴν μερέα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τὴν μερέα τοῦ γιαιοῦ, καὶ τὸν Κόνσολο τὸν Κατελάνον ἐφύλαγε τὸν πύργον ὅπου ἔναι ἀνάντια τοῦ ἵπποδρομίου, καὶ τὸν κύρ Λούκα τὸν ἔβαλε καὶ ἐφύλαγε τὸν λιμιῶνα μὲ τὸ μέρος ὅλο τοῦ γιαιοῦ, καὶ τὸν Γερόλιμον Ἰνταλιάνο καὶ τὸν (φ. 55^α) Λινάρδο Γενουβίτσο τὸν ἔβαλε νά φυλάγῃ ἀντάμα μὲ πολλοὺς συντρόφους τὴν Ξυλόπορτα, καὶ τοὺς πύργους ὅπου τοὺς κράζουνε Ἀβενιάδους, ὅπου ἦτανε μετακαμωμένα καὶ τοὺς ἐμπαλώσανε μὲ ἐξοδὸ τοῦ Γαρδενάλε, καὶ οἱ καλογέροι καὶ οἱ παπᾶδες τοὺς ἔβαλε ἀπάνω καὶ τοὺς ἐμέρασε εἰς πολλοὺς τόπους, ἀπάνω εἰς τὰ τείχια διὰ νά βιγλιζουνε, διὰ νά εἶναι ξάγρυπνοι.

Καὶ τὸν Γαμπριέλ τζιντιλόμο Τρηβιζάν, ὅπου ἦτανε καπετάνιος τῶν κατέργων τῶν βενετικῶν τὸν ἔβαλε μὲ σαράντα ἀνθρώπους νά φυλάγουνε τὸν πύργον τοῦ Ἄμου ὅπου εἶναι κοντὰ εἰς τὸ βασιλικὸ παλάτι, καὶ τὸν Ἀντώνιον Ντιέδο, τζιντιλόμο βενετζάνο, ὅπου ἦτανε καπετάνιος τῶν χοντρῶ κατέργων τὸν ἔβαλε νά φυλάγῃ τὰ κάτεργα καὶ ὅλα τὰ πλεούμενα ὅπου ἦτανε εἰς τὸν λιμιῶνα, καὶ ἐβάρειε τίς τρουμπέτες καὶ ἐκάλειε τοὺς ἐχθροὺς εἰς πόλεμον. Καὶ τὸν κύρ Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον, υἱὸν τοῦ κύρ Νικολάου, καὶ τὸν Νικολὸ τὸν Γουδέλο τὸν γαμπρό του τοὺς ἔβαλε μὲ ἄλλους πολλοὺς συντρόφους καὶ ἐστεκοντήσανε ἔτοιμοι ὅτι ὅποτε τοὺς δώσουνε λόγον νά δράμουνε νά βοηθήσουνε ἐκεῖ ὅπου κάμει χρεῖα.

Καὶ ἀκαρτεροῦσανε τὴν ἡμέραν τοῦ πολέμου μὲ φόβον πολὺ. Καὶ κάποιοι ἐκυτάζανε νά φύγουνε νά πᾶνε ὄξω εἰς τὰ χωριά ἵνα κρυφτοῦσιν ἄλλοῦ, νά γλυτώσουνε. Καὶ εὐρίσκανε ἀφορμὴ καὶ ἐλέγανε ὅτι ἐμεῖς εἰμέστανε πτωχοὶ ἀνθρώποι καὶ πάω νά δουλέψωμε νά ζήσωμε. Καὶ οἱ καπετανεοὶ τοὺς ἐκρατοῦσανε σάν περὶ στανέο ἀπάνω εἰς τὰ τείχια καὶ εἰς τὰ τοῦτα ἐχαιροντήσανε οἱ ἐχθροὶ ἀπόξω.

(Ἔπεται συνέχεια)

LINEAMENTI STORICI DELLA LETTERATURA NEOELLENICA

del prof. GIORGIO ZORAS, della R. Università di Roma

I.

§ 1. *Generalità.* — Voler fissare con precisione nel tempo il nascere di una letteratura, oppure dividere la sua ulteriore evoluzione in periodi fissi e ben determinati, sarebbe, oltre che difficile ed arbitrario forse del tutto impossibile. Presso tutti i popoli l'evoluzione della letteratura è generalmente graduale, nè si può, come per gli avvenimenti politici, stabilire in modo sicuro l'inizio e la fine di ogni periodo, di ogni corrente, di ogni nuovo indirizzo; l'inizio di un periodo si confonde con la fine del precedente, la sua fine si perde nell'inizio del successivo.

Così, anzi a maggior ragione, per le sue caratteristiche particolari — lento sviluppo, spirito fortemente tradizionale, graduale e lieve evoluzione della lingua — accade anche per la letteratura neoellenica; le sue origini si confondono col tramontare di quella bizantina, anzi i primi germi delle nuove forme e dello spirito mutato vanno ricercati in alcune poesie del X secolo od anche anteriori.

Pertanto, considerato che è pur necessario stabilire un punto di partenza nel tempo, inizieremo la nostra trattazione con la caduta di Costantinopoli; fatto politico della massima importanza, che, determinando una profonda trasformazione in tutta la vita politica e sociale dell'Impero, può servire, almeno esteriormente, come punto di trapasso, anche nel campo letterario, tra i due mondi: quello bizantino e quello neoellenico. Un mondo vecchio e glorioso muore, un'era grandiosa finisce: dalle sue ceneri nascerà, dopo una lunga e dolorosa prova, un altro mondo, un'era nuova.

Prendendo dunque come inizio della letteratura neoellenica la caduta dell'Impero Bizantino, nel 1453, possiamo, a grandi linee, distinguere in tre periodi la sua evoluzione successiva fino ai nostri giorni. Il primo periodo comprende la maggior parte della lunga epoca della schiavitù e arriva fino alla rivoluzione francese. La quale, come nel resto dell'Europa, esercita una profonda impressione sull'animo degli oppressi, e inizia la preparazione dell'ardita rivoluzione greca, che determinerà un nuovo indirizzo anche nel campo letterario. Incomincia così il secondo periodo che comprende l'ultima parte del secolo XVIII e i tre quarti del secolo XIX. Dal 1880 infine si possono notare i primi segni di un rinnovamento, che investe tutta l'attività spirituale della Nazione ed apre alla letteratura greca nuovi orizzonti.

In ognuno di questi periodi, naturalmente, si possono distinguere molteplici correnti ed indirizzi letterari. Accenniamo brevemente ad ognuno di essi.

II.

§ 2. *La cultura greca dopo la caduta dell'Impero bizantino.* — La letteratura del periodo immediatamente successivo alla caduta dell'Impero, si presenta come continuazione di quella bizantina; la quale, continuazione a sua volta, di quella antica, si era, come è noto, con l'andar del tempo, distinta in due diverse tendenze.

Da una parte — e sono gli scrittori e più numerosi — si cerca di restare il più possibile attaccati alle antiche tradizioni, lingua e metri; dall'altra ci si allontana sempre più da quella imitazione servile e ci si avvicina allo spirito ed al linguaggio vivo del popolo.

Con la venuta dei Turchi un cambiamento profondo avviene, come in tutta la vita, anche nel campo della cultura. Il dominio turco, che ben presto si estese in tutta la Grecia, sopprime ogni possibilità di vita e di progresso spirituale.

Il vincitore era di molto inferiore al popolo vinto, che possedeva una lunga tradizione. « Entre Grecs et Turcs — scrive lo Hesselring — existait une différence radicale de religion, de mœurs, de caractère, de traditions; la fusion était aussi impossible que celle de l'eau et de l'huile dans un même verre. La Grèce resta de la sorte séparée de l'Occident et devint, à l'est de l'Europe, un *corps étranger* que les Turcs ne pouvaient ni éliminer, ni assimiler ».

Certamente questa grande diversità tra i due popoli, ebbe anche buone conseguenze, perchè contribuì ad evitare contatti e assimilazioni, a conservare intatta la religione, a salvare lo spirito e il carattere proprio del popolo ellenico. Sarebbe tuttavia errato credere che questa circostanza non abbia profondamente danneggiato la cultura greca.

Il conquistatore infatti chiude le scuole, rovina chiese e monasteri, pone infiniti ostacoli all'istruzione. Qualunque iniziativa e movimento culturale viene soffocato e lunghe tenebre si estendono su tutto il paese. Il che costrinse la maggior parte dei dotti a fuggire l'oppressione del tiranno ed a cercar rifugio nell'Occidente, specialmente in Italia, dove essi contribuirono non poco alla rinascita ed allo sviluppo degli studi umanistici.

Ma con tutto ciò i Turchi non riuscirono a distruggere il sentimento nazionale ellenico, nè estinguere completamente nella Grecia stessa ogni movimento culturale. Riavutisi dal terribile colpo dell'immensa sciagura, i Greci si mettono subito al lavoro e cercano di salvare la loro nazionalità e la loro civiltà. Fortunatamente i Turchi avevano concesso diversi privi-

legi alla Chiesa, che riesce così a divenire il centro spirituale e culturale, oltre che religioso. Nelle chiese e nei monasteri si formano delle piccole scuole serali, ove di nascosto, usando come testi l'Evangelo, il Vecchio Testamento e qualche grammatica elementare, s'insegna ai giovani greci la lingua e la scrittura dei loro avi, e soprattutto si tiene sempre vivo nel loro cuore l'amore per la Patria e per la Fede.

Naturalmente tutto ciò era ben poco. Sotto la continua minaccia della morte, sotto il giogo del tiranno, che dispone assolutamente dei beni e della vita, era impossibile, non solo un progresso sistematico, ma persino l'esistenza di una letteratura.

* * *

§ 3. *La Scuola Cretese.* — Di una certa libertà poterono invece godere le isole: Rodi, Cipro, Creta, l'Eptaneso, che riuscirono, rimanendo sotto la dominazione veneta, a sottrarsi più o meno a lungo al giogo turco. Queste isole poterono continuare la loro tradizione e indipendenza culturale e produrre opere spesso molto significative. Alcune delle quali, scritte per lo più in lingua popolare locale, presentano un grande interesse e costituiscono la produzione più importante di tutto il periodo della schiavitù.

L'arcipelago egeo in tal maniera è l'unico centro che riesce, durante alcuni secoli, a mantenere accesa la fiaccola della cultura greca. Ma anche qui la vita culturale non durò a lungo. Rodi per prima, dopo una breve fioritura letteraria, in cui si distingue l'opera di Gheorghillàs, soccombe al dominio turco nel 1522.

Più fortunata Cipro, la quale potè per un periodo più lungo sottrarsi alla tirannide turca. I poemi ciprioti, assai numerosi, scritti in lingua vernacola, risentono grandemente dell'influenza italiana; una traduzione dei sonetti del Petrarca ci attesta poi che era largamente conosciuta in questa isola la poesia lirica italiana.

Caduta però nel 1570 anche Cipro, resta, unico centro importante di tutta la vita intellettuale greca, Creta — nell'Eptaneso solo più tardi fioriranno le lettere — e in essa si sviluppa una letteratura ricca e di grande interesse. Ciò deve al fatto che Creta restò ancora a lungo sotto il dominio dei Veneti, i quali, venuti nell'isola nel 1204, quando, durante la quarta crociata, si costituì l'Impero latino d'Oriente, vi restarono fino al 1669.

Durante questa lunga occupazione Venezia mostrò una predilezione speciale per Creta, che considerò come la preferita fra tutti i suoi possedimenti e le accordò anche molti privilegi. Certo i Cretesi avrebbero preferito la loro libertà completa — e qualche volta tentarono di ottenerla — ma in ogni modo, quella speciale benevolenza, se non compensava del tutto la perduta libertà politica, tuttavia rendeva la loro posizione meno amara, e

comunque molto preferibile a quella in cui si trovavano le regioni soggette al dominio turco. Inoltre una produzione agricola abbondante ed un esteso commercio assicuravano all'isola un benessere e una prosperità economica, elemento questo non del tutto indifferente anche per il progresso culturale di un popolo.

Naturalmente, durante la lunga permanenza dei Veneti, si era molto diffusa nell'isola anche la conoscenza della letteratura italiana; e lo spirito, le tendenze, i sentimenti, lo stile italiano esercitarono una grande influenza su tutta la produzione locale. Di questa penetrazione, estesa e profonda, si hanno chiare testimonianze persino in alcuni elementi esterni della poesia: parole, nomi propri, rime, forme. Ma i Cretesi, ed è questa la caratteristica più spiccata di tutto il popolo greco fin dall'antichità, seppero così bene fondere l'elemento straniero con quello locale, che le loro opere acquistano una propria individualità, libera da qualunque imitazione pedissequa.

Così la letteratura cretese si presenta come la fusione di due elementi culturali ed etnici, che si erano incontrati in quell'isola: quello indigeno e quello italiano, che propaga la conoscenza della propria letteratura, allora fiorente e diffusa in tutto l'Occidente, ricca di forme e di spiriti nuovi.

In Creta fu molto coltivata la poesia, specialmente l'epos e il dramma; non v'ha invece quasi traccia di produzione letteraria in prosa. La letteratura cretese ha le stesse caratteristiche di quella popolazione insulare e montanara; essa è fiera, forte, sana. Manca la cultura profonda e forse qualche volta pecca nella forma; l'esposizione si dilunga spesso oltre il necessario, nè è priva di ripetizioni; non manca però la grazia, la vivacità, la dolcezza. La distingue soprattutto il carattere e lo spirito popolare, vicino alla vita, che essa rispecchia con grande fedeltà.

Anche la lingua cretese è un indice sicuro della maturità e dell'alto livello letterario raggiunto in quell'isola. Mentre nella Grecia continentale continuavano sempre aspre le lotte tra le due correnti linguistiche e gli autori confondevano insieme nelle loro creazioni elementi ed espressioni arcaiche e popolari, in Creta, si arrivò ad usare una lingua depurata di forme cadute in disuso, ricca, espressiva ed aderente.

Tra le opere di poesia si distinguono l'*Apòcopos* e la *Rima di lamento all'amaro e insaziabile Inferno*, opere ambedue del XVI secolo, di contenuto molto simile, che descrivono in modo strano la discesa fantastica dell'autore nell'inferno.

Del XVI secolo sono anche le *Rime di una fanciulla e di un giovane*, breve storia — di quasi 200 versi — di un amore tradito, e il poema *L'esilio* di ignoto autore, opere queste che presentano grande interesse anche dal punto di vista linguistico, perchè ci attestano l'evoluzione della lingua e le sue vicende.

Molto superiore a queste l'*Eròtòcritos* di Vincenzo Cornaro, scritto fra il 1590 e il 1630, poema epico romanzesco, composto all'incirca di 11.000

versi, pregevole per la vivacità dei sentimenti, la forza della descrizione, la venustà della forma; esso è certamente una delle opere migliori di tutte quelle scritte durante il periodo bizantino e post-bizantino.

Allo stesso periodo appartiene anche la *Pastorella*, idillio pastorale, molto grazioso, che ora fa pensare agli idilli di Teocrito, ora alle opere italiane, tipo *Pastor Fido* del Guarini. La *Pastorella* è uno dei pochi componimenti poetici in cui non fu usato l'abituale metro politico, che qui è sostituito dall'endecasillabo, di evidente importazione italiana.

Un altro poema degno di nota, quantunque a questi inferiore, è l'*Assedio di Malta* di Antonio Achelis, poema epico di 2540 versi, che descrive il tentativo dei Turchi nel 1565 per impadronirsi di Malta.

Oltre all'epica, Creta presenta una grande importanza per la sua produzione teatrale, che, come è noto, da parecchi secoli era del tutto decaduta, e non addirittura scomparsa, in Grecia. Bisanzio non conobbe il vero dramma; nè per opere drammatiche si possono considerare quelle rappresentazioni mimiche, che si facevano in Costantinopoli, prive di qualunque interesse artistico. Le parole tragedia, dramma, commedia, fu osservato, avevano completamente cambiato senso: tragedia significava canzone, il dramma corrispondeva al romanzo e la commedia altro non era che la recita di avvenimenti immaginari a lieto fine.

In Creta invece il teatro rappresenta la parte più considerevole della produzione letteraria. Nei secoli XVI e XVII s'incontrano dei drammi, che sono opere notevoli, e non inferiori alle produzioni analoghe dell'Occidente. Naturalmente anche qui è grande l'influenza italiana. Tuttavia l'animo che informa queste opere e tutta la sostanza testimoniano lo spirito greco, il quale, per quanto in letargo, non aveva perduto la sua tendenza a drammatizzare la vita.

Le opere teatrali sono numerose — alcune ne restano purtroppo ancora inedite — e dimostrano che non furono tentativi isolati e sporadici, ma rappresentano una continuità, una tradizione, ben visibile nella elaborata e sicura tecnica, che è impossibile attribuire alla genialità di autori isolati.

Ricorderemo fra le più importanti il *Sacrificio di Abramo*, di ignoto compositore, che molto probabilmente si deve identificare con lo stesso autore dell'*Erotòeritos* Vincenzo Cornaro. Mistero, ad imitazione de *Lo Isach* di Grotto, ricorda le sacre rappresentazioni occidentali. Un'altra opera, che, nonostante l'evidente influenza italiana, è una vera opera d'arte è l'*Erofile* di Giorgio Chortakis, dell'inizio del XVII secolo, tragedia di un amore infelice, che si svolge in Egitto.

Grande interesse presentano anche *Zenone*, che descrive la tragica morte dell'imperatore omonimo bizantino, *Stathis*, commedia di contenuto molto simile alla commedia italiana *Fedele* del Pascalino, *Ghyparis*, idillio drammatico, che ricorda pure diversi poemi analoghi italiani e diverse altre.

Ma infine nel 1669, anche Creta, l'ultimo centro dell'Egeo, cade sotto il dominio turco e la maggior parte degli scrittori sono costretti a cercar rifugio in Occidente.

* * *

§ 4. *Costantinopoli e i Fanarioti*. — Intanto nella Grecia continentale la produzione è molto povera. Certo non mancarono alcuni tentativi ed alcune opere isolate; esse però, ispirate generalmente da sentimenti patriottici, a scopo di propaganda religiosa o nazionale, presentano per la maggior parte poca rilevanza artistica.

Un risveglio si avverte a Costantinopoli. Come dicemmo, fin dalla caduta dell'Impero Bizantino, il conquistatore aveva riconosciuto alla Chiesa alcuni privilegi, che le avevano permesso di svolgere un'opera estesa di propaganda. A poco a poco intorno al Patriarcato, nel Fanar — da cui prendono il loro nome i Fanarioti — si concentrarono i Greci più colti e più ricchi. Studiosi, discendenti spesso da grandi famiglie, conoscitori di diverse lingue e della storia, educati generalmente nelle università occidentali, essi, data l'incapacità intellettuale e l'ignoranza dei conquistatori, seppero ben presto occupare i posti più elevati ed importanti nell'impero ottomano. Ad essi venivano affidati incarichi di fiducia nell'amministrazione turca, e fra questi venivano eletti i rappresentanti e gli ambasciatori del Sultano ed i governatori dei paesi danubiani.

I Fanarioti costituiscono dunque il solo nucleo culturale nella Grecia continentale. Essendo spesso educati nell'occidente e dovendo, per le loro funzioni, apprendere varie lingue straniere, essi seguivano contemporaneamente anche le letterature di quei paesi, soprattutto quella francese, di cui sentirono profonda l'influenza. È precisamente da quel periodo che lo spirito e la letteratura francese penetrarono in Grecia e incominciarono a mano a mano a sostituire quella italiana, così diffusa e viva per il passato.

Non pochi sono i Fanarioti che esercitarono grande influenza nei loro tempi e non poche sono le loro opere che ancor oggi sono degne di considerazione. Ma spesso l'opera di questi letterati è molto mediocre. I Fanarioti, desiderosi di far rivivere l'antichità classica, si accontentano generalmente di curare solo la forma esteriore e verbale della loro produzione, mentre ne trascurano il valore intrinseco e la sostanza, la potenza spirituale e artistica.

* * *

§ 5. *La poesia popolare*. — Nella restante Grecia manca invece — ed era naturale date le condizioni politiche cui si è accennato — un centro intellettuale; non esiste una classe di persone colte che si occupi in modo spe-

ziale della cultura. Non può dirsi tuttavia che ogni produzione letteraria sia cessata. È specialmente in questo periodo che la poesia popolare, manifestazione caratteristica del popolo greco in ogni epoca, prende un grande sviluppo e dà luogo a una creazione di veri capolavori.

La poesia popolare è un fenomeno artistico che si riscontra presso tutti i popoli. Mentre però in altri paesi, con lo svilupparsi di una letteratura colta, essa ben presto decade o continua a vivere solo ai margini della vita letteraria, in Grecia la poesia popolare costituì sempre, sia nell'antichità che nell'epoca bizantina, un elemento importante della produzione letteraria.

Specialmente durante il lungo periodo della schiavitù, quando ogni movimento culturale scomparve, la poesia popolare ebbe un grande sviluppo. Non solo, ma anche dopo la costituzione dello Stato libero e la rinascita spirituale, la poesia popolare continuò ad essere largamente coltivata e ad esercitare grande influenza su tutta la produzione posteriore. Fu alla poesia popolare che tornarono ad ispirarsi i giovani poeti della Scuola Ionica, e più tardi anche quelli del gruppo ateniese, quando, stanchi delle correnti predominanti che imitavano servilmente la deteriore produzione romantica dei paesi nordici e occidentali, vollero rendersi indipendenti, acquistare una propria originalità e libertà di pensiero e ritornare alla lingua, ai sentimenti, alla vita del loro paese.

La grande fortuna della poesia popolare si deve soprattutto all'innato senso artistico del popolo che seppe tradurre in quei canti tutto il suo spirito. La poesia popolare greca caratteristica per la sua vivacità, per la semplice e pur chiara espressione, per i sentimenti profondi e sinceri, per l'agilità della lingua e della ritmica, si presenta non come una poesia primitiva ed elementare, qual'è in altri paesi, ma progredita e perfezionata.

Il suo contenuto è l'espressione più vera e più immediata della vita e dell'ambiente. Se è vero che ogni letteratura segue generalmente le correnti e le tendenze della società in cui nasce e si alimenta, a maggior ragione ciò si può dire per la poesia popolare. Il poeta-popolo meglio di qualunque altro sa esprimere lo stato del suo animo, le sue sofferenze e le sue gioie le sue speranze e le sue aspirazioni. E tutto ciò con semplicità e fedeltà di descrizione, senza alcuna superflua o ridondante retorica o qualunque inutile giustapposizione e preoccupazione di cultura o di stile. La forma elevata e vivace rispecchia la sensibilità e il vigore del popolo, che ne è l'autore e ricorda non di rado le figure e le immagini grandiose dell'antica epopea.

Ogni motivo umano trova la sua vera espressione nella poesia popolare: l'amore costante della razza alla sua terra, alla natura dolce e serena della Patria; e quindi un segreto dolore interno di doverla un giorno abbandonare provvisoriamente o in definitivo. Il poeta popolare non cerca di penetrare nel cosmo delle idee, nè si avvicina ai grandi problemi della vita; guidato solo da un sentimento immediato e spontaneo, prova un grande dolore nel

dover un giorno abbandonare questa « dolce terra ». Peraltro egli sente anche le tristezze ed i dolori della vita e delle sue condizioni speciali e crede la morte unico mezzo di liberazione. Da questi due sentimenti naturali ed antitetici — vera espressione del suo stato d'animo — risulta un tono di triste melanconia, che però non ha nulla di comune col pessimismo alla maniera degli ultimi romantici, che fu, più che un sentimento, una moda ed una posa in tutta l'Europa.

La poesia popolare è anche l'espressione del sentimento religioso del popolo; il greco — influenza del suo spirito in fondo orientale — è rimasto sempre attaccato alla religione; egli accoglie con trasporto le nuove dottrine cristiane, ma conserva sempre alcune forme e sentimenti del suo antico culto pagano e della sua mentalità fatalista; di modo che nelle sue poesie questi due elementi si trovano strettamente connessi e ricollegati.

Tutta la vita pubblica e privata trova la sua espressione nella poesia popolare: la storia dei grandi avvenimenti dalla caduta di Costantinopoli in poi, le lotte continue, le sofferenze della schiavitù, la speranza di rivedere la Patria libera, le vicende dolci o tristi della vita famigliare.

Alcuni di questi canti fanno subito pensare alle ballate di Schiller, Mistral ed altri poeti occidentali. Soprattutto però si distingue nella poesia popolare il ciclo dei canti dei *clefti*, che non potendo sopportare la tirannide turca, fuggono sulle montagne e con le loro piccole guerriglie preparano la grande rivoluzione. Sono questi, poemi pieni di passione e di drammaticità che descrivono la vita avventurosa e randagia di questi prodi.

Naturalmente la loro forma esteriore non poteva raggiungere la perfezione artistica e rispondere a tutte le esigenze di una produzione colta, nè il contenuto poteva innalzarsi a concezioni complesse e grandiose. Ma nella sua semplicità e limpidezza la poesia popolare greca seppe raggiungere posizioni insuperate e rendersi forse la più interessante e perfetta di tutte quelle fiorite negli altri paesi europei.

La lingua è quella popolare, forse un po' povera come tutte le lingue a cui manca l'elaborazione letteraria; ma tuttavia chiara ed espressiva, essa, abilmente usata, fu lo strumento adatto per esprimere anche i sentimenti più delicati e più fini.

(Ἐπεταί συνέχεια)

Ο ΒΩΜΟΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΥΣΩΛΕΙΟΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΕΝ ΡΩΜΗΙ

Τοῦ δ. φ. καὶ διδασκάλου Νεοελληνικῆς Γλώσσης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Παλέρμου
κ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΡΙΒΟΛΗ

Οἱ Ρωμαῖοι ἐκ φύσεως ἔρρεπαν πρὸς τὰς πρακτικὰς τοῦ βίου ἀνάγκας· διὰ τοῦτο καὶ τὴν τέχνην ἀντελαμβάνοντο ὑπὸ τὴν ἐποψὴν μᾶλλον τοῦ χρησίου παρὰ τοῦ καλοῦ. Ὁ Στράβων μᾶς λέγει (Ε, 235) ὅτι οἱ Ρωμαῖοι «πρῶτον ἔστρωσαν ὁδὸν καὶ ὕδρατον εἰσαγωγῆς καὶ ὑπονόμων τῶν δυναμένων ἐκκλύζειν τὰ λύμματα τῆς πόλεως πρὸς τὸν Τίβερην», ἔργα ποῦ οἱ Ἕλληνας, λέγει, λίγο ἐφρόντισαν νὰ κατασκευάσουν.

Ὅτε οἱ Ρωμαῖοι κατέκτησαν τὴν Ἑλλάδα ἦσαν τραχεῖς ἀκόμη εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν, δι' αὐτὸ καὶ ἐθαμβώθησαν ἀπὸ τὴν καθαρότητα, τὸ καλλίγραμμον καὶ τὴν ἀρμονίαν ἐν γένει τῶν ἑλληνικῶν ἀριστουργημάτων, ὠθούμενοι δὲ ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς θεατρικῆς παραστάσεως τῆς πολυτελείας καὶ τοῦ πλοῦτου τῆς πόλεως τῶν, ἐγύμνωσαν τὴν Ἑλλάδα τῶν καλλιτεχνικῶν τῆς θησαυρῶν. Συγχρόνως δὲ ἔφεραν εἰς τὴν Ρώμην πλῆθος ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, οἱ ὅποιοι μιμούμενοι καὶ ἀντιγράφοντες τὰ κλασσικὰ πρότυπα, ἐγέμισαν, ὡς γνωστόν, τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπὸ γλυπτὰ ἔργα καὶ ἀνδριάντας, ποῦ ὡς σήμερον ὀνομάζομεν «ἀντίγραφα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς».

Μαζὶ ὅμως μετὰ τοὺς ἑλληνας ἀναδεικνύονται σιγά-σιγά καὶ Ρωμαῖοι καλλιτέχναι, κυρίως κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ποῦ συντελοῦν μετὰ τὸν καιρὸν εἰς τὴν συγχώνευσιν τῆς ἑλληνικῆς (ἑλληνιστικῆς) τέχνης μετὰ τῆς τυρρηνο-ρωμαϊκῆς εἰς τὴν λεγομένην ἑλληνο-ρωμαϊκὴν τέχνην.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπικρατίαν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς — τῆς ἐξειλιγμένης φυσικῆ ἑλληνιστικῆς — ὅποτε ἀναφέρεται ὁ περίφημος ἀρχιτέκτων Ἑρμόδομος ὁ Σαλαμίνιος, κατασκευάσθησαν στοὰ κατ' ἀπομίμησιν τῶν ἑλληνικῶν, θέατρα, βουλευτήριον κ. τ. λ., πάντοτε δὲ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ρωμαίων διατηρεῖ κάτι ἀπὸ τὸν αὐτοτελῆ τῆς χαρακτῆρα, τοῦ νὰ συνδιάξῃ τὸ χρήσιμον καὶ πρακτικὸν μετὰ τοῦ ὡραίου.

Α'.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ πρῶτος ρωμαῖος αὐτοκράτωρ, Ὁκταβιανὸς Αὐγούστος, θετὸς υἱός, ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ ἡρωικοῦ Καίσαρος, παρὰ τὴν συγγένειαν ποῦ εἶχε μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον, παρ' ὅλον ὅτι στὰ παιδικὰ του χρόνια

ἀνέπνευσε τὸν ἀέρα τῆς πολεμικῆς ἰαχῆς καὶ τοῦ παραλήρηματος τῶν ἀλλεπαλλήλων νικῶν καὶ θριάμβων τοῦ Καίσαρος, ἐν τούτοις οὔτε ἀπὸ τὸ παράδειγμα, οὔτε ἀπὸ τὸ περιβάλλον, οὔτε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἠμπόρεσε καθόλου νὰ ἀλλάξῃ ἰδιοσυγκρασίαν: δὲν ἦτο γεννημένος διὰ τὸν πόλεμον.

Ὁ Καῖσαρ ἐδημιούργησε τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Ρώμης, αὐτὸς εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς, ἐνῶ ὁ Αὐγούστος τὴν ὠργάνωσε καὶ τὴν ἐτακτοποίησε.

Αἱ ἀρεταὶ τοῦ Αὐγούστου ἦσαν ἀρεταὶ εἰρηνικαί: γενικὴ ἀναδιοργάνωσις τῆς διοικήσεως τοῦ Κράτους, τοῦ στρατεύματος, τῆς κοινωνίας· ἀποκατάστασις τῆς ἀρχαίας σεμνότητος καὶ αὐστηρότητος τῶν ἡθῶν, μεγάλα παραγωγικὰ ἔργα, μεγαλοπρεπεῆς οἰκοδομία (εἶπον ὅτι βρῆκε τὴν Ρώμην κατασκευασμένην ἀπὸ τοῦβλα καὶ τὴν ἄφησε ν' ἀπαστράπτῃ ἀπὸ τὰ μάρμαρα), πολιτικὴ συγκεντρωτικὴ, κυβερνήσις προσωπικῆ.

Ὁ Αὐγούστος ἐπέβαλε τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐρίνην εἰς ὅλο τὸ κράτος του. Ἐγάρτισεν εἰς τὸν κόσμον του τὴν εὐρίνην, ποῦ φέρνει τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἐξημέρωσιν, ζητῶν καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του νὰ μὴ κάμουν ἄλλους πολέμους δι' ἐπισηλαεῖς κατακτήσεις. Ἡ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς οἰκουμένης βασιλευσασα εὐρίνη, αὐτὴ ἡ αὐγούστειος «ἐπὶ γῆς εὐρίνη» ὑπεδέχθη τότε καὶ τὸν Οὐράνιον Βασιλέα τῆς παγκοσμίου Εὐρίνης.

Ὅταν λοιπὸν ὁ Αὐγούστος εἶχεν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ρώμην, ἀφοῦ ἐπέβαλε προηγουμένως τὴν «ρωμαϊκὴν εὐρίνην» εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν, κατὰ τὸ 13 π. Χ. ἡ Σύγκλητος ἀπεφάσισε τὴν οἰκοδόμησιν ἐνὸς βωμοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ Ἄρεως — χαρακτηριστικὸν τοῦ — ἀφιερωμένου εἰς τὴν εὐρίνην, ποῦ ὁ Αὐγούστος ἀκριβῶς ἐξησφάλισεν εἰς τὴν Ρώμην (pax augusta).

Ὁ βωμὸς τῆς Αὐγούστιας Εὐρίνης (ara pacis augustae) κατασκευάσθη πράγματι καὶ ἐγκαινιάσθη τὴν 30ῖν Ἰανουαρίου 9 π. Χ. Μεταξὺ τῶν ἀναγλύφων ἀλληγορικῶν παραστάσεων, ποῦ περιεκόσμου τὸν τετράπλευρον κομψότατον καὶ ἀσκεπῆ ναῖσκον ἀπηθανάτισθη, ἐπὶ μαρμάρου τῆς Carrara, ὁ ἴδιος ὁ Αὐγούστος μετὰ τοὺς οἰκείους του συνοδοὺς, ἀνάμεσα εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν οἰκογένειαν. Ἦτο βέβαια φυσικὸν εἰς ἕνα

μνημεῖον ποῦ κατασκευάσθη ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν διαιωνίση τὴν ἀνάμνησιν γεγονότων, ποῦ ἡ θέλησις τοῦ αὐτοκράτορος ἐπέβαλε διὰ νὰ ἐξασηλαίση τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν γαλήνην καὶ εὐημερίαν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, μεταξὺ τῶν συμβολικῶν παραστάσεων, ἑλληνιστικῆς πάντοτε τεχνοτροπίας, νὰ λαξευθοῦν καὶ σύγχρονοι ἱστορικαὶ σκηναὶ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, ὅπου ἂν καὶ βλέπομεν μίαν τέχνην ἄδροτέραν καὶ ρεαλιστικωτέραν, ποῦ μᾶς μαρτυρεῖ ρωμαϊκὸ γούστο, ὅμως δὲν ξεφεύγουν οὔτε καὶ αἱ σκηναὶ αὐταὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως, ποῦ ὑπὸ τὴν ἑλληνιστικὴν τῆς μορφήν ἐπεκράτει, ὡς γνωρίζομεν, ἀπὸ τριῶν ἡδῶν εἰς ὅλην τὴν Μεσόγειον.

Οἱ αἰῶνες δὲν ἐσεβάσθησαν τὴν ἀκεραότητα τῆς Ara Pacis, ἡ ὅποια ἐσκορπίσθη εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ κόσμου καὶ μουσεῖα. Τεμάχια τοῦ βωμοῦ τούτου ἤλθον εἰς φῶς κατὰ διαφόρους ἐποχάς.

Τῷ 1568 εὐρέθησαν μερικὰ μεγάλα τεμάχια εἰς τὰ θεμέλια ἐνὸς μεγάρου τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγενήσεως εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὰ ἠγόρασε τότε ὁ καρδινάλιος Φερδινάνδος τῶν Μεδίκων, ὁ ὅποιος εἰς τὴν ἔπαυλιν τὸν ἐν Ρώμῃ εἶχε συγκεντρώσει μίαν ἀξιόλογον συλλογὴν ἀρχαιοτήτων, ὡς λ. χ. τοὺς Νιοβίδας, τὴν Ἀφροδίτην τὴν λεγομένην τῶν Μεδίκων, τοὺς Παλαιστάς κ. τ. λ., ποῦ ἀργότερα ἡ οἰκογένεια τῶν Μεδίκων μετέφερε εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὡς ἰδικὴν τῆς περιουσίαν, καὶ ὅπου εὐρίσκονται μέχρι σήμερον εἰς τὴν Galleria degli Uffizi.

Ἄλλα τεμάχια τοῦ βωμοῦ τῆς Αὐγούστιας Εὐρίνης ὑπάρχουν εἰς διάφορα ἰταλικά μουσεῖα καὶ εἰς ξένα. Ἡδὴ ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τῆς δισχιλιετηρίδος τοῦ Αὐγούστου πρόεβη εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν βωμῶν τούτου, ὁ ὅποιος ἐπεῖτα ἀπὸ τῶσους αἰῶνες ἀφανείας πῆρε πάλιν τὴν θέσιν του ἐπὶ τῶν ὄχθῶν τοῦ Τιβέρεως, κομψὸν καὶ υπερήφανον ἀριστούργημα μᾶς ἐνδόξου καὶ λαμπρᾶς ἐποχῆς, ὅσον καὶ τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Αὐγούστου, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνον ὁ καλλιτεχνικὸς ρυθμὸς ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀκριβῶς διὰ τὴν τεχνοτροπίαν του, ποῦ ἀνέφερα, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνάγλυφοι ἀλληγορικαὶ παραστάσεις τῶν ἐξωτερικῶν προσώπων — ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς — τοῦ βωμοῦ τούτου εἶναι αὐτόχρημα τεχνοκριτικά καὶ ἱστορικὰ ἀνίγματα.

Ἐπὶ μὲν τῆς πρὸς Α. προσόψεως, ἄνω ἀριστερὰ (ἄλλοι τοποθετοῦν ἄνω δεξιὰ) παρατηροῦμεν τὸ πασίγνωστον ἐκεῖνον ἀνάγλυφον ἀριστούργημα, ποῦ διεσώθη εἰς ἀρίστην κατάστασιν, τὸ ὅποιον μᾶς παρουσιάζει τὴν γῆν ὡς ρωμαϊκὴν δέσποιναν καθισμένην καὶ κρατοῦσαν στὴν ποδιά τῆς παντοῖους καρπῶν, περιτριγυρισμένην ἀπὸ

διαφόρους ἄλλας μορφὰς καὶ συμβολικὰς παραστάσεις. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀναγλύφου τούτου εἶναι προφανής: Ἡ γῆ, ποῦ τόσον κακοπαθεῖ μετὰ τοὺς πολέμους, τώρα, μετὰ τὴν εὐρίνην ποῦ τῆς ἐξησφάλισεν ὁ Αὐγούστος εὐτυχεῖ, καρποφορεῖ. Ἡ γῆ πάντοτε ὑπῆρξεν ἡ Μάννα τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο κατ' ἐξοχὴν γεωργικὸς. Ὁ Ρωμαῖος ὑπῆρξε γεωργὸς καὶ στρατιώτης. Καλὸς στρατιώτης διὰ νὰ ἤμπορῃ νὰ εἶναι εὐτυχισμένος γεωργός. Εἰς τὴν ἀλληγορικὴν παράστασιν τοῦ ἀναγλύφου βλέπομεν ἀκριβῶς τὴν ἀγροτικὴν εὐδαιμονίαν, ποῦ ἀκολουθεῖ ὕστερ' ἀπὸ τὴν νίκην τῶν ἔπλων.

Ἡ δὲ ἐπὶ τῆς πρὸς Δ. προσόψεως ἀνάγλυφος παράστασις παριστάνει τὸν γενάρχην τοῦ λατινικοῦ γένους Αἰνεῖαν θυσιάζοντα εἰς τοὺς ἐφεστίους Θεοὺς ποῦ μετεκόμισεν εἰς τὸ Λάτιον ἀπὸ τὴν καταστραφείσαν Τροίαν, ὕστερα ἀπὸ τῶσας περιπλανήσεις, καὶ τοὺς ἐγκατέστησε ἐδῶ καὶ τοὺς καθιέρωσεν ὡς Penates τῶν Ρωμαίων.

Τῶν ἄλλων δύο μεγάλων ἀναγλύφων πλακῶν, ποῦ καταλαμβάνον τὴν ἀντίστοχον θέσιν ἐπὶ τῆς ἄνω δεξιᾶ καὶ ἄνω ἀριστερᾶ τῆς πρὸς Α. καὶ Δ. προσόψεως τοῦ βωμοῦ μόνον τεμάχια περιεσώθησαν, ποῦ ἔδωκαν ἀφορμὴν ἀτελειώτων συζητήσεων καὶ εἰκασίῶν ὡς πρὸς τὴν πιθανωτέραν παράστασιν ποῦ θὰ ἀπεικονίζον.

Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ παράστασις τῆς γῆς, ποῦ περιγράψαμεν καὶ ἡ ὅποια διατηρεῖται εἰς ἀρίστην κατάστασιν ἐξακολουθεῖ ἐν τούτοις μέχρι σήμερον νὰ εἶναι αἰνίγμα: πρόκειται ἄρα γε περὶ τῆς Γῆς, Saturnia tellus, ἡ εἶναι προσωποποίησις τῆς Ἰταλίας, Italia Mater;

Β'.

Εἶπομεν ὅτι ὁ βωμὸς τῆς Εὐρίνης (Ara Pacis) φέρει ἐντονωτάτην ἑλληνικὴν ἐπιδρασιν, πράγμα ποῦ ἀποδεικνύει ὅτι ἐπὶ Αὐγούστου καὶ ὅταν κατασκευάσθη ὁ βωμὸς αὐτὸς ἐξακολουθεῖ ἡ ἑλληνικὴ τεχνοτροπία, ἡ ὅποια καὶ προηγουμένως φυσικᾶ ἐκ τῆς Μεγάλης Ἑλᾶδος κατ' εὐθεῖαν ἐξεπέμπετο. Ἴδου ὅμως ὅτι ἀκριβῶς ἀπὸ τώρα ἀρχίζει κάποια χειραφέτησις εἰς τὴν ἰδιότυπον καὶ συμμιγῆ τέχνην καὶ κάποιον αὐτοτελῆς ἐμφάνισιν, σπανία μὲν ἀλλὰ ἀξιόλογος, εἰς τὴν τέχνην τῶν ρωμαίων. Ὁ τάφος λ. χ. τοῦ Αὐγούστου δὲν φέρει τὸ ἐλάχιστον ἔχνος ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως.

Τὸ Μαυσωλεῖον τοῦτο εἶναι μέγα κυκλοτερές οἰκοδόμημα — σχήματος ἐτρουσκικοῦ τύμβου — διαμέτρου 89,31 μ. (!) καὶ ὕψους 44 μ. (!). Ἐπάνω εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἦτο κατασκευασμένον ἕνα τεχνιτὸ βουνὸν δενδροφυτευμένον, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ὁ ἀνδρὶς τοῦ ἀποθεωθέντος αὐτοκράτορος. Κατασκευάσθη ὁ τάφος ἐπὶ τῆς

έκτης ύπατειας του Αύγουστου, δηλ. τὸ 28 π. Χ. ὀλίγον πρὶν ἢ ὀνομασθῆ Augustus = σεβαστός, ὀλίγο πρὶν ὀνομασθῆ αὐτοκράτωρ. Ἦτο ὅμως μοιραῖον δύο ἔτη μετὰ τὴν κατασκευὴν του ν' ἀνοιχθῆ διὰ τὴν ἐγκαινισθῆ μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ ἀτυχοῦς νεανίου Μαρκέλλου, ἀνηψιοῦ καὶ πρώτου γαμβροῦ τοῦ Αὐγούστου, πὸ τὸν ἡγάπα καὶ τὸν ἐχαίρετο διὰ τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἀνδρείαν του εἰς τοὺς πολέμους.

Στὰ 12 π. Χ. ἀνοίγεται πάλιν ὁ τάφος διὰ τὴν δεχθῆ τὴν τέφραν τοῦ Μεγάλου Ἀγρίππα, τοῦ ἀφοσιωμένου φίλου καὶ γαμβροῦ τοῦ Αὐγούστου, τοῦ νικητοῦ τοῦ Ἀκτίου, καὶ τὸν ὅποιον ὁ αὐτοκράτωρ συνέδ.σε μετὰ τὴν θυγατέρα του Ἰουλίαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου τῆς συζύγου Μαρκέλλου. Στὰ 11-10 ἐτάφη ἡ ἀδελφὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ὀκταβία, μετὰ τὴν ὅποιαν εἶχε ἀπὸ μικρὸς συνηθίσει, σύμφωνα μετὰ τὴν τρυφερὰν ἀνατροφὴν πὸ εἶχον λάβει ἀπὸ τὴν μητέρα των Ἀττία, νὰ συμμερίζεται πάντοτε ὅλες τὶς χαρὰς καὶ λύπες. Ἐπειτα ἀπὸ ἓν ἔτος ἀνοίγει πάλιν ὁ τάφος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ νεαροῦ δαφνοστερανωμένου στρατηλάτου, πὸ τὸσας μάχας ἐνίκησε κατὰ τῶν Γερμανῶν, τοῦ προγονοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Δρούσου. Τὸ πλῆγμα τὴν ἔτι βαρὺ διὰ τὸν συντετριμμένον ἦδη ἀπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα

πένθη αὐτοκράτορα. Συνώδευσε εἰς τὸν τάφον ὄλους ἐκείνους. ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστῆριξεν ἐλπίδας νὰ τὸν διαδεχοῦν ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἐνῶ τὸν τάφον εἶχε κτίσει δι' ἑαυτὸν. Στὰ 14 τέλος μ. Χ. εἰς ἡλικίαν 77 ἐτῶν, ἔπειτα ἀπὸ μίαν μακροτάτην ἡγεμονίαν 44 ἐτῶν, πὸ ἐξησφάλισεν εἰς τὴν Ρώμην μίαν αὐτοκρατορίαν σταθερὰν πέντε αἰώνων, ἐτάφη ἐκεῖ καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἔπειτα ἀπὸ 15 ἔτη ἡ σύζυγός του Λιβία.

Ὁ τάφος ὅμως δὲν ἔπαυσε νὰ ἀνοίγη φιλόξενα τὰς πύλας του καὶ ἀργότερα διὰ τὴν δεχθῆ λ.χ. τὸν Τιβέριον, τὸν Καλλιγούλαν, τὸν Κλαύδιον, προσωρινῶς τὸν Βεσπασιανὸν καὶ τὸν Νέρβαν.

Ἡ τύχη ὅμως τοῦ Μαυσαλείου τούτου διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἶναι πολὺ περίεργος. Κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐχρησίμευεν διαδοχικῶς ὡς... φρούριον, κτήπος, θέατρον, ἔργα στήριον, αἰθουσα κοντσέρτων, καὶ μόλις τώρα ἀπεηλλάγη ἀπὸ διάφορα παρασιτικά κτίσματα καὶ ἀκριβῶς μετὰ τὴν δισχίλιση τῆς Αὐγούστου, πὸ ἐωρτάσθη μετὰ τὸσας ἐπιστροφῆς, εὐτύχησε καὶ τὸ Αὐγουσταῖον νὰ ἐπανύρη τὴν γαλήνην καὶ τὸ μεγαλεῖον πὸ τοῦ ἀνήκει διὰ τῆς ἀναστήσεως πὸ ἦδη συντελεῖται.

ΑΙ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑ ΜΕΛΕΤΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ

Ραδιοφωνική διάλεξις τοῦ μουσικοσυνθέτου κ. ΓΚΟΥΪΝΤΟΥ ΤΟΥΡΚΗ

15ος ΑΙΩΝ. — «Ἡ Ἑλλάς δὲν ἔδυσε, φαίνεται μᾶλλον ὅτι μετενάστευσε εἰς Ἰταλίαν, ἢ ὅποια ἐν τῇ ἀρχαϊότητι ὠνομασθη Μεγάλῃ Ἑλλάς». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Φίλιππος, εἰς τὴν 13ῃν ἐπιστολήν του, χαρακτηρίζει τὸ ἔργον τοῦ Νικολάου τοῦ Ε' διὰ τὰ ἑλληνικά γράμματα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ποντηφικαίου του.

Χάρις εἰς τὰς ἐρεῖνας του ἔχομεν μίαν σπανίαν καὶ πολὺτιμον συλλογὴν ἑλληνικῶν κωδικῶν καὶ κειμένων. Αὐτὰ συνέβαινον περὶ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἡ οὐμανιστικὴ παιδεία, δηλ. ἡ περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς ἐμεγάλωνε καὶ ἐξηλοῦτο εἰς ὅλην τὴν Ἰταλίαν. Ὅπως ἦτο φυσικὸν αἱ μεταφράσεις ἠκολούθησαν τὰς μελέτας καὶ ὑπῆρξαν ἀπτή καὶ εὐκόλος ἀποδείξεις τῆς ἰταλικῆς κινήσεως τῆς ἀναγεννήσεως. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ ἀρχαῖα γράμματα ὑπῆρξε συνεχῆς χωρὶς τὰ παραμικρὰ διαλείμματα, καὶ τοῦτο ἐξ-ἀγομεν, ἐὰν εἰς τὰς χρονολογίας δὲν ἀποδώσωμε

ἀξίαν μόνον χρονολογικὴν. Μετὰ τὸ 1450, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατον τοῦ Πάπα Νικολάου τοῦ Ε' (1455), ἐκτὸς ἀπὸ τὰς μεταφράσεις τοῦ Ἀριστοτέλους, Πολυβίου, Θουκυδίδου, Πλάτωνος καὶ ἄλλων ὑπὸ τῶν ἰταλῶν Fidofo, Valla, Poggio, Guarino ἔρχονται διὰ τὴν διευκολύνου, διορθώσου καὶ ἐμπνεύσου περισσοτέρων ἀκόμη ἀγάπην καὶ ζῆλον αἱ μελέται τῶν ἑλλήνων Γαζή, Ἀργυροπούλου, Χαλκοκονδύλη, Λάσκαρη, Βησσαρίανος, Γεμιστοῦ, καὶ Τραπεζούντιου, οἱ ὅποιοι εὖρον κατάλληλον ἔδαφος εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὰς μελέτας των.

Ἡ κίνησις αὐτὴ ἔγινεν ἐντατικώτερα κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος. Φυσικὰ ὅλαι αἱ μελέται δὲν εἶχον τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἔλαβε περισσοτέραν σημασίαν χάρις εἰς τὰς νέας ἀνακαλύψεις καὶ ἀναλυτικὰς ἐξηγήσεις, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ ἱστορία τῆς μουσικῆς δὲν εἶχε τὴν ἰδίαν τύχην. Εἶναι πάντως βέβαιον ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὴν ἀρχαῖότητα δὲν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον καὶ ἀπὸ μέρους

τῶν μουσικολόγων τοῦ 15ου αἰῶνος ἂν καὶ εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν πρακτικὴν τῆς μεταφράσεως τῶν ἑλληνικῶν κειμένων ἐπεδόθησαν πρὶν ἀπ' αὐτοὺς οἱ σοφοὶ οὐμανισταὶ Carlo Valguglio καὶ Giorgio Valla.

Ὁ πρῶτος ἐγεννήθη εἰς Brescia τὸ 1440 καὶ ὑπῆρξε γραμματεὺς τοῦ Καρδινάλιου Βοργία μέχρι τοῦ θανάτου του (1498). Ἐπεδόθη εἰς τὴν μεταφράσιν καὶ τὸ καλλίτερον τοῦ ἔργου εἶναι ἢ εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν ἐνὸς τεύχους τοῦ Πλουτάρχου: «Plutarchi Caeronaei philosophi historice clarissimi opuscula... Venetia 1532. Sabio sumptu Sessa» ἐπακροδοθέντος κατόπιν εἰς Βασιλείαν ὑπὸ Io. Cornarius τὸ 1553. Τὰ αἴτια τῆς ἀργοπορίας τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου αὐτοῦ — πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Valguglio — δὲν εἶναι γνωστά. Ὅπως ἴσως ἔμοιγε αὐτὸ δὲν μειώνει τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν σημασίαν τῆς μεταφράσεως, ἀφοῦ ἄλλωστε εἰς τοὺς «Διαλόγους» τοῦ Πλουτάρχου, ἐδόθη μεγάλη σημασία καὶ ἀπὸ μελετητὰς τῆς ἐποχῆς μας, ὅπως ὁ Weil καὶ ὁ Reinach (1900).

Διὰ τὸν Giorgio Valla, γεννηθέντα εἰς Piacenza τὸ 1450, συγγενὴ πιθανῶς τοῦ μεγάλου Lorenzo, γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρξε φοιτητὴς εἰς Παρίαν καὶ καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἰς Βενετίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ 1500. Μετέφρασε εἰς τὴν λατινικὴν τὸ «Cleonidae Harmonicum introductorium. interprete Giorgio Valla Placentino - L. Vitruvii... Impressum Venetiae per Simonem Papiensem dictum Bevilacqua, 1497, I vol. in fl.», τὸ ὅποιον τὸ πρωτότυπον σώζεται εἰς τὴν δημοτικὴν βιβλιοθήκην τῆς Ferrara. Διὰ τὴν εἰς μετὰ ἀκριβεῖς ὀφειλομένην νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ νεώτερα κριτικὴ δὲν ἀναγνωρίζει τὸν Cleonide di Pappos ὡς συγγραφέα τοῦ ἀνωτέρου ἔργου. Ὁ Carlo von Jan (Philologus, XXX σελ. 398-419) καὶ ὁ Vincent (Notices σελ. 103) ἀναφέρουν τὸν Εὐκλείδη ὡς τὸν πραγματικὸν συγγραφέα διακρίνοντας φυσικὰ τοῦτον ἀπὸ τὸν Εὐκλείδη τὸν μαθηματικόν, συγγραφέα τῆς «Διαρρέσεως τοῦ μονοκόρδου».

Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ μεταφρασθῆν ὑπὸ τοῦ Valla κείμενον εἶναι πλήρες καὶ δύναται νὰ θεωρηθῆ ἐνδιαφέρον ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀριστοξενικὰς θεωρίας. Δὲν θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ ὑποστηρίξῃ τις ὅτι ἡ μετάφρασις αὐτὴ ἐβοήθησε κατὰ πολὺ τὴν ἐξέλιξιν τῶν θεωρητικῶν σπουδῶν τῆς ἐποχῆς.

Οἱ δύο ἀνωτέρω μελετηταὶ ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν σοφῶν οὐμανιστῶν, οἱ ὅποιοι εἰς τὰς φιλολογικὰς των γνώσεις δὲν προσέθετον καὶ γνωριμίαν τῆς πρακτικῆς μουσικῆς. Αἱ μεταφράσεις των ἔμοιγε ἐχρησίμευσαν ἀσφαλῶς εἰς τοὺς θεωρητικούς διὰ τὰς διαφόρους πραγματείας των

εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρουν παραδείγματα καὶ παραθέσεις τῶν κυριωτέρων ἑλλήνων συγγραφέων.

Εἰς ἀπὸ τῶν πρώτους θεωρητικούς ὄντας πολλὰ ὠφελήθη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν εἶναι ὁ Franchino Gafurio, γεννηθεὶς εἰς Lodi τὸ 1451, διευθυντὴς τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μιλάνου καὶ μουσικὸς διδάσκαλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παβίας. Εἰς τὸ βιβλίον του «Theorica musicae», ἐκδοθὲν εἰς Μιλάνον διὰ τὸν «Magistrum Philippum Mantegatium dictum Caffanum...» τὸ 1492, βλέπομεν τὴν προσπάθειάν του νὰ μᾶς δώσῃ τὴν μουσικὴν θεωρίαν μετὰ ἀκριβῆ σχήματα διὰ μέσου φωτεινῶν ἀναλύσεων τῶν νόμων καὶ τῶν θεωριῶν τῆς ἐλλειψτικῆς μουσικῆς. Τὸ ἔργον εἶναι διηρημένον 5 βιβλία μετὰ 8 κεφάλαια ἕκαστον. Τὸ πρωτότυπον ὑπάρχει εἰς Βολωνίαν, ἐνῶ πολυάριθμα ἀντίτυπα σώζονται εἰς τὰς κυριωτέρας βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης.

Τὸ πρῶτον βιβλίον περιεχεῖ ἰδίως ἱστορικὰ σχόλια σχετικὰ μετὰ τὴν μουσικὴν. Ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τοῦ Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, ὅπως καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀριστοξένου καὶ τοῦ Πυθαγόρα. Τὴν ἀληθῆ ἱστορίαν ἀγαπᾷ νὰ ἀντικαθιστᾷ μετὰ τὴν μυθολογίαν, καὶ σὲ πολλὰ μέρη ἀναφέρει μυθικὰ ὀνόματα συνοδῶν ταῦτα λεπτομερῶς μετὰ τοις μυθικοῦς.

Παραθέτομεν ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ Α' κεφαλαίου ἀπὸ τὸ βιβλίον: «Περὶ μουσικῶν, σημασίας καὶ ἀποτελεσμάτων τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης»: «Ὁ Κλώνας ἐλεγειακὸς ποιητὴς προσδιώρισε πρῶτος τοὺς κανόνες καὶ τὰς ἀρμονίας τῆς αὐλητικῆς, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ κολοφώνιος Πολύμηστος ἠκολούθησε τὰς αὐτὰς διδασκαλίας. Οἱ κανόνες ὅμως τῆς κιθαρικῆς προσδιωρίσθησαν πρὶν ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς αὐλητικῆς, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Τερπάνδρου, ἀφοῦ αὐτὸς πρῶτος ἔδωκε τὸ ὄνομα τῶν κιθαρικῶν νόμων καὶ τρόπων... Ὁ φρύγιος Ὀλυμπος ἔμαθεν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τὴν τέχνην τοῦ αὐλοῦ καὶ τοὺς δακτυλικούς τρόπους, ἐνῶ λέγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς Μίδα πρῶτος ἐφεῦρε τὸν πλάγιον αὐλόν».

Ἐνα ἐνδιαφέρον σημεῖον γύρω ἀπὸ τὸ ὅποιον πολλοὶ περιφανεῖς μουσικολόγοι συνεζήτησαν εἶναι τὸ ἐξῆς: «Ὁ Στράβων εἰς τὸ 10ον βιβλίον του μᾶς ὑπενημιζεῖ ἓνα σημεῖον τοῦ 7ου βιβλίου τῶν πλατωνικῶν νόμων σχετικὰ μετὰ τοὺς Σπαρτιάτας, Αἰγυπτίους καὶ Κρήτας, οἱ ὅποιοι ἀνήθουναν προσευχὰς πρὸς τοὺς Θεοὺς ἐναλλάσσοντες τραγοῦδια καὶ ὕμνους». Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θέματα ἱστορικοῦ χαρακτήρος ὁ Gafurio ὀμιλεῖ μεταξὺ ἄλλων περὶ φιλοσόφου. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ μουσικὴ δίδει μίαν φυσικὴν εὐχαρίστησιν καὶ εἶναι φίλη κάθε ἡθους... Ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πυθαγόρας, οἱ

οποιοι αποδιδουν στη μουσική ηθική σημασία, μάς λέγουν ότι οι έφηβοι, οι νέοι και αι νέαι πρέπει να μορφωθούν μουσικώς και να απομακρυνθούν από κάθε πάθος, έφ' όσον αυτό μειώνει την αξία της παιδαρχίας». Είς τó τέλος του κεφαλαίου ó συγγραφεύς μάς παρουσιάζεται κάτοχος έξαρετικών βιβλιογραφικών γνώσεων: «Ό κυρηναίος Θεόδωρος, τόν όποϊον εγνωρίζε και είχεν ακούσει ό Πλάτων, έγραψε ένα βιβλίον επί τής μουσικής και επί τής γεωμετρίας. Ό δεύτερος Θεόδωρος έγραψε ένα βιβλιάριον επί τής φωνητικής μουσικής και ό άθηναιός Ξάνθος προσδιώρισε τούς κανόνas τής άρμονίας...». «Ό Ήράκλειτος ό Πόντιος έγραψε δύο βιβλία επί τής μουσικής, ό θεϊός Πλάτων έπραγματεύθη ό, τι άφορᾷ τήν άνθρωπίνην φύσιν και τάς ουρανίους υπάρξεις, εις τόν Τιμαιον σχετικᾶ με τούς νόμους τής άρμονίας».

Είς τó Β' κεφάλαιον περί «Μουσικής του κόσμου», βλέπομεν εις τήν σχέψιν του Gafurio μερικά υπόλοιπα τής μεσαιωνικής παιδείας ιδιαιτερώs δὲ τής τονιστικής, εις δὲ τó Γ' κεφάλαιον περί «Άνθρωπίνης μουσικής» υπάρχει μία φιλοσοφική εκθεσις επί τής πνευματικής πηγής τής μουσικής «... οι πλατωνικοί οι όποιοι πιστεύουν ότι υπάρχει και άρμονική ψυχή...», οι πυθαγορικοί, ό Άριστοζένης, ό Θεόφραστος είναι τὰ όνόματα που αναφέρει γενικᾶ ό Gafurio. Άντιθέτως τó Δ' κεφάλαιον είναι αφιερωμένον εις τήν

όργανικήν μουσικήν και εκτίθενται εν γενικαίς γραμμαίς οι φυσικοακουστικοί χαρακτήρες της, τὰ μουσικά και ποιητικά συστήματα και οι τύποι, ότινες ανήκουν εις τήν ρυθμικήν και τήν μετρικήν. Τò Ε' και ΣΤ' κεφάλαιον είναι περισσότερο ενδιαφέροντα από αισθητικής πλευρᾶς και ολιγώτερον από θεωρητικής και ιστορικής. Οι τίτλοι άλλως τε των δύο κεφαλαίων μάς τó αποδεικνύουν: «Περί όργανικής και φωνητικής μουσικής» και «ώφελει περισσότερο εις τόν μουσικόν ή Τέχνη από τήν φύσιν». Είς τὰ επόμενα κεφάλαια Ζ' και Η' ό Gafurio μάς παρουσιάζει τήν αληθῆ και πραγματική θεωρητικήν πλευράν του βιβλίου σημειώνων με ακριβείς αναλογίας τάς θεωρίας του Πυθαγόρα επί τής ακουστικής και των διαστημάτων. Η 18η σελίς μάς δίδει ώs συμπεράσμα όλου του πρώτου βιβλίου μίαν περίληψιν αυτών των θεωριών με μίαν μόνον εικόνα.

Άπό τó δεύτερον έως τó τελευταϊον βιβλίον αι καθαρώs τεχνικαι εκθέσεις ακολουθοῦν ή μία τήν άλλην με ένταση, δύνανται και βάσιν εις τó όλον έργον του Gafurio μετά συνεχούς προσφυγής εις τόν Πυθαγόρα, Άριστοζένη τούς νεοπλατωνικούς, τούς άριστοτελικούς κ. λ. π.

Τò κείμενον λοιπόν του Gafurio μένει πάντοτε ή καλλιτέρα απόδειξις του βαθμού εις τόν όποϊον έφθασαν εις τήν Ίταλίαν αι περί έλληνικής μουσικής μελέται κατὰ τόν 15ον αϊώνα.

E. I. A. P. — ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΤΑΔΟΣΕΙΣ ΡΑΔΙΟΣΤΑΘΜΩΝ ΜΠΑΡΙ ΚΑΙ ΡΟΜΗΣ.

	Ραδιοσταθμός Μπαρι (μ. 283,3 κχ. 1059) Ραδιοσταθμός 2 R O 9 βαρζέων κυμάτων (μ. 31,02 κχ. 9.670) Καθημερινᾶ μεταδόσεις: ώρα Αθηνών 9.15 - 10 μ. μ.	Σταθμός Ρώμης (βαρζέων κυμάτων: μ. 31,13 κχ. 9630) Ώρα Αθηνών: 0.40-1 πρωινή.	Διεύθυνσις τμήματος Έλληνικών μεταδόσεων και περιοδικού «Ραδιο-Επιθε- ώρησις»:
Δευτέρα	Έθνικός Έλληνογραφικόν Δελτίον. Διεθνές ελληνογραφικόν Δελτίον. Ειδήσεις από τὰς επαρχίας και τόν έξω Έλληνομόν. Μουσικόν πρόγραμμα (τραγούδι και δίσκοι).	Έλληνικαι και διεθνεις ειδήσεις. Μεταδόσεις ελληνικής μουσικής.	Έλληνικών μεταδόσεων και περιοδικού «Ραδιο-Επιθε- ώρησις»:
Τρίτη	Έθνικός Έλληνογραφικόν Δελτίον. Διεθνές ελληνογραφικόν Δελτίον. Διάλεξις. Οικονομικαι ειδήσεις και νέα διάφορα. Μουσικόν πρόγραμμα (τραγούδι και δίσκοι).	Έλληνικαι και διεθνεις ειδήσεις. Νέα διάφορα.	E. I. A. R. Sezione Trasmissioni Greche Via Montello 5 ROMA (Italia)
Τετάρτη	Έθνικός Έλληνογραφικόν Δελτίον. Διεθνές ελληνογραφικόν Δελτίον. Διάλεξις. Ειδήσεις από τήν πνευματικήν κίνησιν. Μουσικόν πρόγραμμα (τραγούδι και δίσκοι).	Έλληνικαι και διεθνεις ειδήσεις. Μεταδόσεις ελληνικής μουσικής.	Έλληνικών μεταδόσεων και περιοδικού «Ραδιο-Επιθε- ώρησις» εν Ελλάδι:
Πέμπτη	Έθνικός Έλληνογραφικόν Δελτίον. Διεθνές ελληνογραφικόν Δελτίον. Διάλεξις. Ειδήσεις και νέα διάφορα. Μουσικόν πρόγραμμα (τραγούδι και δίσκοι).	Έλληνικαι και διεθνεις ειδήσεις. Νέα διάφορα.	Ανταποκριτής τμήματος Έλληνικών μεταδόσεων και περιοδικού «Ραδιο-Επιθε- ώρησις» εν Ελλάδι:
Παρασκευή	Έθνικός Έλληνογραφικόν Δελτίον. Διεθνές ελληνογραφικόν Δελτίον. Διάλεξις. Μουσικόν πρόγραμμα (τραγούδι και δίσκοι).	Έλληνικαι και διεθνεις ειδήσεις. Μεταδόσεις ελληνικής μουσικής.	κ. Μάριος Βαϊάνος όδός Ακαδημίας 26
Σάββατον	Έθνικός Έλληνογραφικόν Δελτίον. Διεθνές ελληνογραφικόν Δελτίον. Διάλεξις. Ειδήσεις και νέα διάφορα. Μουσικόν πρόγραμμα (τραγούδι και δίσκοι).	Έλληνικαι και διεθνεις ειδήσεις. Νέα διάφορα.	
Κυριακή	Έθνικός Έλληνογραφικόν Δελτίον. Διεθνές ελληνογραφικόν Δελτίον. Θεϊον Κήρυγμα. Έβδομηκαια πολιτική επιθεώρησις. Μουσικόν πρόγραμμα (τραγούδι και δίσκοι).	Έλληνικαι και διεθνεις ειδήσεις. Έβδομηκαια πολιτική επιθεώρησις.	ΑΘΗΝΑΙ

Ειδικὰ προγράμματα και μεταδόσεις διοργανοῦνται επί εύκαιρία ἐπετείων ἢ ἄλλων ἐθνικῶν ἐορτῶν και γεγονότων.

RADIO

RIVISTA

PUBBLICAZIONE MENSILE DI CULTURA GRECO-ITALIANA

ANNO II - N. 7

LUGLIO 1939-XVII

Il presente fascicolo contiene scritti di:

- S. E. C. COTZIAS, Ministro-Governatore di Atene;
- G. ZORAS, professore all'Università di Roma;
- D. TRIVOLIS, lettore alla R. Università di Palermo;
- G. MORAITIS, professore, letterato;
- M. EPTANISIA, scrittrice letterata;
- G. REGALDI;
- F. VICCHIO;
- G. TURCHI.

Il presente fascicolo contiene le rubriche:

- Note greche:* di Giuseppe Regaldi.
  - Studi italiani sulla Grecia.*
  - Pagine greche sull'Italia.*
-
-

ROMA
Via Montello 5